

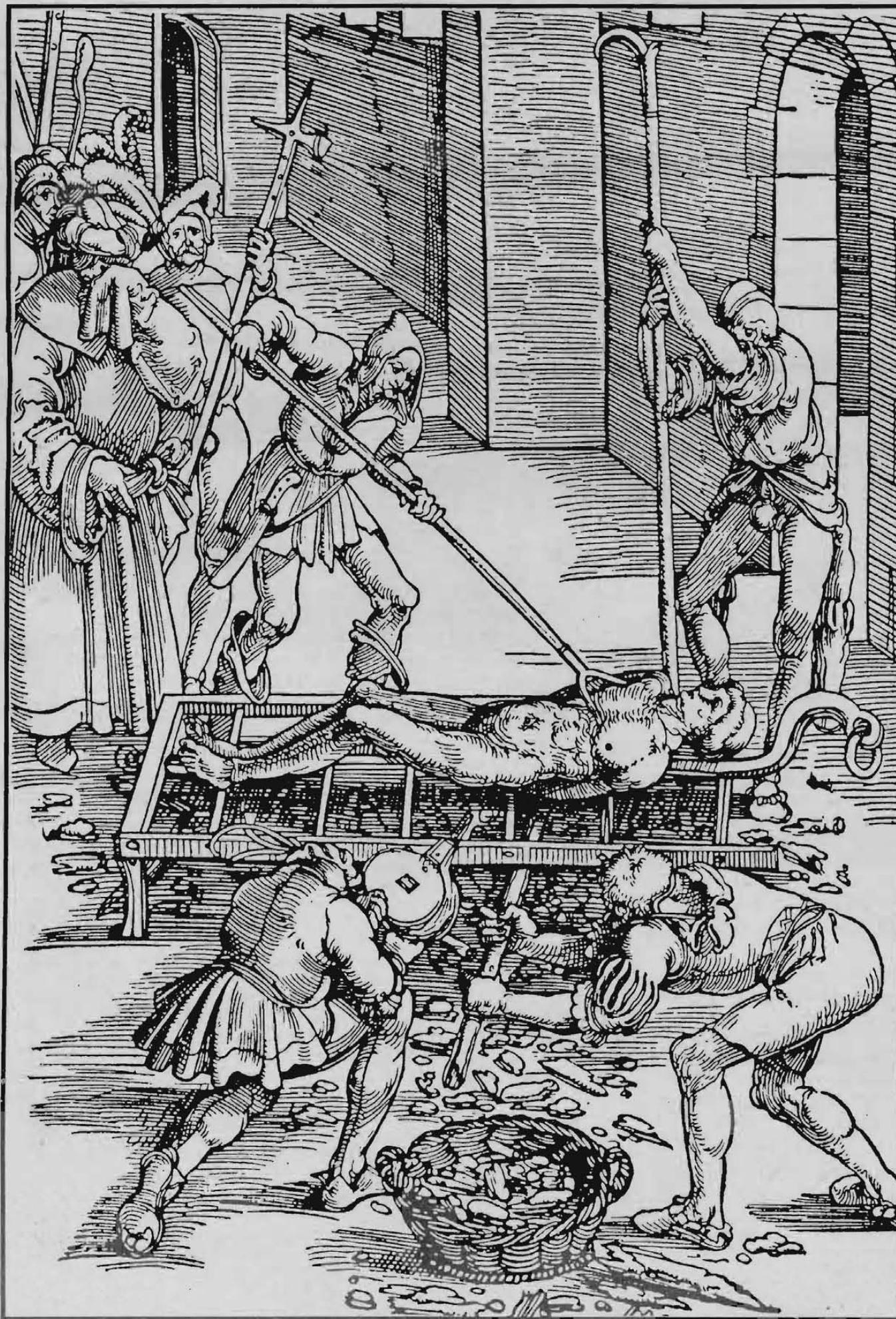
Sfera Politicii

Anul III – Nr. 23 decembrie 1994

32 pagini 500 lei

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDATIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Cinci ani de revoluții: 1989 – Europa

Katherine Verdery
Vladimir Tismăneanu
Dumitru Sandu
Mircea Răceanu
Varujan Vosganian
Radu Călin Cristea

Anatomia comunismului

Jan Gross

Politică internațională

Cărți și autori

Mihai Botez
Claudio Magris
Andreas Hillbruger
Michel Wieviorka
Bernard Williams
Adrian Paul Iliescu
Lucian Boia

Texte fundamentale

Hannah Arendt

Contents

Editorial Board

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
GHITĂ IONESCU
KENNETH JOWITT
DAN OPRESCU
STELIAN TÂNASE (editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU
G.M. TAMÁS

Fundatia Societatea Civilă

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția:
Stela Arhire, Cătălin Avramescu,
Mircea Boari, Romulus Brâncoveanu,
Aurelian Crăciu, Mihail Dobre
Liana Ionescu, Gabriel Ivan, Bogdan
Popescu-Necșești, Victor Neumann
Dan Pavel, Dan Petre, Cristian Preda,
Cristian R. Pîrvulescu (redactor-suf
adjunct), Florin Sicoie (secretar ge
neral de redacție), Valentin Stan,
Ștefan Stănciugelu, George Voicu

Graphics:
Tomnița Florescu

Economist:
Alice Dumitache

Desktop Publishing:

Ω OMEGA PRESS '93

Vali Alexandru
Manuela Gheorghiu

* Reproducerea articolelor
apărute în publicația noastră se
face numai cu acordul redacției.

4. Five Years after Revolutions	Vladimir Tismăneanu	The Risks of Freedom: Reflections on the Post-Communist Malaise
6.	Dumitru Sandu	Elites, Routes and Institutions
8.	Ştefan Stănciugelu	Romania 1989: <i>Novus Ordo Saeculorum</i>
9.	Georgeta Pourchot	Politics and Mass-Media
10.	Radu Călin Cristea	The Bottom of the Bag (The Evolution of the Political Regime)
12.	Mihail Dobre	International Security at the End of the Cold War
13.	Mircea Răceanu	A Few Remarks on the Relations between Romania and USA in the Last Five Years
14.	Varujan Vosganian	The Romanian Economy – An Evaluation of the Five Years of Transition
16.	Katherine Verdery	Decollectivization, Democracy, and the "Law-Governed State": A View from the Village
18. The Anatomy of Communism	Jan Gross	War as Revolution
21. International Politics	Andrei Mocearov	A New Era in American Politics
23. Books and Authors	Mihaela Mătăchiță	The CSCE Summit in Budapest
24. Books and Authors	B. Popescu Necșești	Mihai Botez – <i>Dilemele speranței</i>
25.	Mihail Dobre	Claudio Magris – <i>Danubius</i>
26.	Andrei A. Avram	A. Hillgruber – Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu
27.	Liana Ionescu	Bernard Williams – <i>Introducere în etică</i>
	Adrian Cioroianu	M. Wierniorka – <i>Spațiul rasismului</i>
	Andrei Tăranu	L. Boia – <i>La Mythologie scientifique du Communisme</i>
28. Romanian Association of Political Sciences	Hannah Arendt	A.P. Iliescu – <i>Conservatorismul anglo-saxon</i>
29. Fundamental Texts		On Revolution
32. Editorial	Stelian Tănase	The December Ceremonies

Sfera Politicii

este citită de membrii Parlamentului, de cei mai importanți oameni de afaceri, de intelectuali, oameni politici și studenți. *Sfera Politicii* ajunge acolo unde se iau decizii, se creează imagine, se cîștigă influență.

Un abonament la *Sfera Politicii*
– pentru șase luni – **4.000 lei**,
– pentru un an – **8.000 lei**.

Abroad: annual subscription readers is \$ 50 or its equivalent in your country's currency.

Cont lei: 402466026422 Bankcoop SA SMB
Cont USD: 402466028405 Bankcoop SASMB

Adresa: str. Armenească 13, sector 1,
între orele: 12-15 luni-joi; 11-13 vineri;

Telefoane:
– redacție și administrație: 211-8765,
– tehnoredactare: 614-0827.
Fax: 312-8689

Oficiul poștal
22/212 București

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165.

Se pot face abonamente la orice oficiu poștal din țară.

CUPON DE ABONAMENT

REVISTA „SFERA POLITICII” • Oficiul Poștal 22,
Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă •
București, Tel.: 614.08.27

NUME, PRENUME.....
ADRESA .....
ORĂS ..... COD POSTAL .....
CĂSUȚA POȘTALĂ .....
FORMA PLATĂ Numerar CEC Dispoziție plată Carte credit
ABONAMENT 1 AN ÎNCEPÎND CU.....
 LUNI
SEMNAȚURA .....

Tiparul la PROGRESUL ROMÂNESC S.A.

Cinci ani de la revoluții 1989 – Europa

La cinci ani de la căderea regimurilor comuniste din țările satelite ale Moscovei, se poate încerca un bilanț. Ceea ce s-a numit revoluție nu este un fenomen punctual, iar procesul început încă anterior lui 1989 continuă și astăzi. Schimbările nu s-au limitat doar la Varșovia, Berlin, Praga, Sofia, Budapesta și București, ci au antrenat și Tirana, Belgradul și, ceea ce este mai important, Moscova și întreg spațiul fostei URSS. Între anii 1989 și 1991, lumea a fost martora unui eveniment unic: dezarticularea pașnică (cu excepția României și Iugoslaviei) a regimului totalitar și dispariția unei superputeri care, timp de jumătate de secol, a reprezentat o putere în regiune și în lume.

Fermentul acestor schimbări a fost numirea, în martie 1985, a lui Mihail Gorbaciov ca secretar general al PCUS, care, în încercarea să de a moderniza și salveze URSS, consiliat de echipa sa reformatoare, a considerat Europa de Est drept o povară a cărei importanță geostrategică limitată nu justifică enormul efort al sovieticilor de a o menține sub control.

Dacă în Polonia și Ungaria schimbările au fost progresive, ceea ce-l facea pe Timothy Garton Ash să le numească

"revoluții", adică mai degrabă reforme decât revoluții, în alte țări schimbările au implicat un grad mai mare sau mai mic de violență. De altfel, "revoluțiile de catifea", trecerea pașnică la un nou regim au antrenat în primul rând țările cele mai apropiate Moscovei, pe cîță vreme cele mai puțin dependente de sovietici – regimurile de la București, Tirana sau Belgrad – au opus o rezistență mai mare dizolvării sistemului.

Cînd, după victoria Solidarității la alegerile din iulie 1989, Gorbaciov recunoștea, la Consiliul European, "dreptul fiecărui popor de a-și alege sistemul social după cum dorește", devinea clar că ceea ce se întîmplase în 1956 în Ungaria, în 1968 în Cehoslovacia și, prin amenințare, în 1981 în Polonia, nu se va mai repeta. Regimurile comuniste răsăritene rămăseră izolate în fața proprietelor cetățeni.

Schimbările apărute după 1989 în Europa Răsăriteană au fost diferite în funcție de țară. După o perioadă inițială de entuziasm, în care grupările alternative au cucerit puterea, a urmat, cu cîteva notabile excepții (Cehia), o perioadă de "restaurare". Dar o revoluție și culminează cu o dictatură, fie produce o restau-

rație. Adam Michnik ("The Velvet Restoration" în *The East and Center Europe Program Bulletin*, octombrie 1994) consideră că "revoluția de catifea din Polonia a dat naștere la «restaurația de catifea»". Dar, aşa cum revoluția a produs dezamăgire, și restaurația (ca reacție la schimbare în numele vagii prosperitate și stabilități trecute, iar nu ca imposibilă întoarcere a vechii ordini) va fi o dezamăgire.

În acest număr, *Sfera Politicii* propune o dezbatere asupra celor cinci ani de la revoluțiile europene din 1989, cu accent pe situația din România.

În studiul său, Vladimir Tismaneanu face cîteva reflectări în legătură cu riscurile pe care libertatea asumată în 1989 le-a adus societăților răsăritene.

Dumitru Sandu analizează schimbările petrecute în interiorul elitei politice românești, abordînd mai multe perspective teoretice în revelarea diferențelor rute (ale nomenclaturii, ale marginalilor – foști disidenți sau elite precomuniste – sau ale competenței) și în circulația acestora în cîmpul politic românesc postrevoluționar.

Adevararea conceptului de revoluție la

context este cercetată de Ștefan Stănciușoglu, avînd ca bază pentru trecerea în revistă pe care o face traiectoria grupurilor politice în raport cu Puterea.

Rolul și influența Televiziunii în perioada formativă a noului climat politic din 1990 este privită de către Georgeta Pourchot în mod critic, iar Radu Călin Cristea abordează evoluțiile regimului politic românesc postrevoluționar din perspectiva jocului dintre Putere și Opoziție.

Relațiile româno-americane sunt tratate în articolul lui Mircea Răceanu, iar schimbarea sistemelor de securitate după căderea regimurilor comuniste și desființarea Pactului de la Varșovia sunt analizate de Mihail Dobre.

Varujan Vosganian face o evaluare a tranziției economice după 1989, iar Katherine Verdery pornește, în studiul său, de la procesul de decolectivizare generat de Legea Fondului Funciar, ca și de la fenomenele economice subterane (de tip Caritas) pentru a trage unele concluzii asupra decomunizării.

Redacția

The Risks of Freedom: Reflections on the Post- Communist Malaise

VLADIMIR TISMANEANU

It is extremely risky to be a prophet in these convulsive times of "great transformation". It is even dangerous because of the extraordinary velocity of the current changes, the short political life expectancy of the most new personalities in the post-communist states, the fragility and vulnerability of the democratic contracts, and the messiness of the official rhetoric which ranges from blatant opportunistic demagogery to apocalyptic vision of

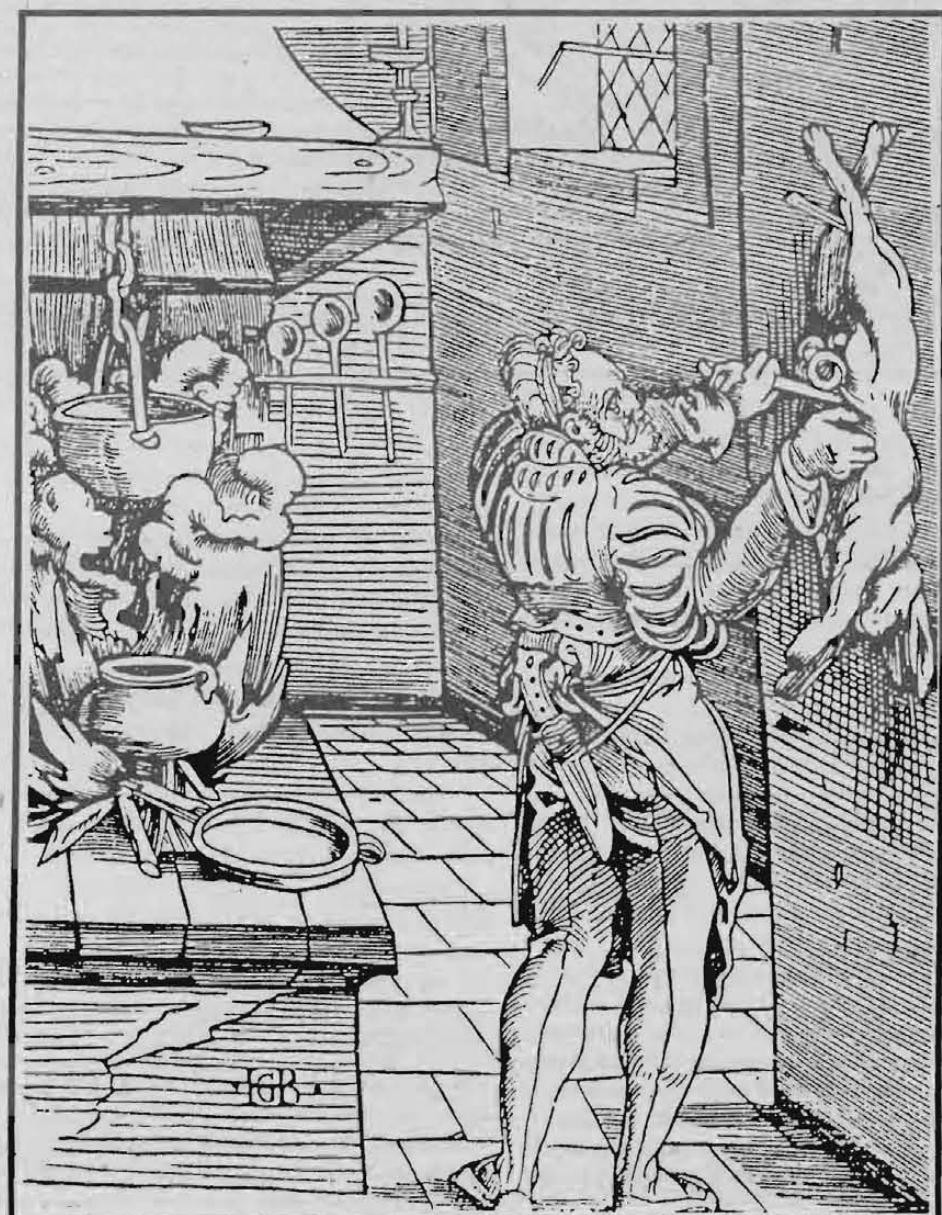
Doom, retribution and event salvation. We deal indeed with a phenomenon of epistemological anarchy, when all traditional boundaries and predictable outcomes have been challenged and overturned. Who would remember the names of the first post-1989 prime ministers in these countries? How many of the once ostensibly powerful and promising parties do still matter in the political game? At the same time, we should not miss the

forest because of the elusive trees: one deals with one of the most fascinating cycles of revolutionary change in history that has led to the dissolution of the seemingly stable communist regime (more or less despotic, i.e., post-totalitarian, in their late, descriptor age) and the initiation of democratic experiments in these countries. A point that must be made from very outset is linked to the existence of significant variables of reformation in the late communist order: an expression of decay rather than progress and social initiatives from bellows. If I can venture a hypothesis: the more developed the reformist wing of the ruling elite, the more articulate and coherent its economic propositions, the better the chances for a consensual transition towards liberal democracy.

No development was more speedy, more striking, or as Timur Kuran once said "more surpassing" in this century than the sudden collapse of the Leninist regimes during the *annus mirabilis* 1989.¹ With the exception of very few scholars and a number of East European dissident intellectuals, the general consensus was that a long process of decomposition would eventually result in the end of Sovietism. But even such astute a commentator as Timothy Garton Ash did not envision the process as one abrupt break with the past, but rather as "Ottomatization" and "refolution".² Precisely because Leninist regimes put so inordinate a price on the fiction of "ideological purity" many scholars counteracted and described the role of ideology as secondary, or directly epiphenomenal. In underrating the function of ideological mobilization they were wrong: because of too much attention to structural dynamics and party elites, they missed the real story of the disappearance of the "party line", the disbandment of elite self-confidence and even *esprit de corps*, and the rise of the alternative visions and movements.³ In this respect, Havel, Michnik, Garton Ash, Kolakowski were right in their emphasis on the moral and ideological decline of the old regimes: archives show that the gerontocratic Politburos were in fact obsessed with every single action, move, document of fact obsessed with every single action, move, document of the unofficial groups and networks. They knew that their sole source of authority was the Leninist pretense, the myth of the party as the workers' revolutionary vanguard. But, especially after the rise of Solidarity, who did really believe in the rhetoric of proletarian internationalism and other symbols of Bolshevik rituals of mental domination? To quote Leszek Kolakowski's apt diagnosis of Gorbachev's impossible task: "Once it is recognized that the leaders of an empire doubt its legitimacy, one may safely assume that the end is in sight."⁴ Now, if we admit that for decades these societies did live *under the spell of the communist myth*, with its all-explanatory and all-embracing pretense, if we agree that even its opinions in relation to this myth (see Solzhenitsyn's famous political pamphlets exposing the "big lie"), then it is logical to conclude that the post-communist world is experiencing the search for new vitally significant paradigms. These new and often syncretic mythologies necessarily borrow from the previous dominant creed strong egalitarian illusions, communal passion, distrust of the Western institutions as "formal, non-substantive" and the belief that "history" is as much a source of legitimization as democratic procedures. In other words, the farewell to the communist myth does not amount to the disappearance of the need for human beings to explain their predicaments, failures, dislocation and protest what they perceive as injustice and humiliation. As events tend to appear to many an individual as unpredictable, uncontrollable, dangerously anarchic, intolerably chaotic, as many see rabble-rousers and charlatans (Vladimir Zhirinovsky but also the "M&M&M"

scandal in Russia, the Caritas scam in Romania) making it and honest human beings losing their minds and fortunes, as this whole universe appear to have gotten out of its axis, individuals look for mental balms, for ideological (mythological) responses to their plight.⁵ The situation is thus strangely reminiscent of the unstable, unpredictable, Europe after the great changes inaugurated by the French Revolution: no single loyalty has remained solidly rooted, everything is fluid, evanescent, and the most incredible metamorphoses have occurred to the utmost astonishment, outrage and even disgust of those who had expected the revolutions to result in the foundation of a politics of morality.⁶ The issue therefore is not only linked to the challenges of democratic consolidation in the region, but also to the prospects of crisis and breakdown of the new regimes, primarily because of lack of moral and ideological glue to keep them together. Here, the lessons from Southern Europe are extremely important and Nancy Bermeo correctly pointed to an erroneous (but dominant in scholarship) reading of the problem of democratic vulnerabilities: "The primary reason the likelihood of democratic breakdown has overstated was that no one considered the other half of the regime-change dilemma. New democracies are indeed very difficult to create and maintain but successfully assaulting a democracy is very difficult as well."⁷ The unsettling question, alluded to by Ralf Dahrendorf, but also by Jürgen Habermas in his discussion with Adam Michnik, is to what extent and how could antidemocratic, illiberal and ethnocratic forces use the electoral system to come to power and establish their own rule. Is the possibility of a Pinochet-style military coup a real prospect outside Russia (or even there)?⁸ I agree with Nancy Bermeo that in order to have a reenactment of the fascist scenarios of the interwar period (Italy and Germany), three elements are missing: armed extremism, bipolar extremism and judicial dysfunctionality.⁹ This is however less the case in Eastern Europe (including Russia and Ukraine) where lack of accountability, criminality, corruption and militarism have created the atmosphere of political and moral despair propitious for charismatic adventurism (here we can apply Ken Jowitt's concept of "movements of rage").¹⁰ The main problem in all these societies is thus the de-polarization of the public space, the development of counter-majoritarian forms of civic activism and primarily the development and maturing of the civil society at the level of civic, religious, and labor movements and groups.¹¹ There is thus a need for a political center which cannot exist as long as passions continue to foment intolerance regarding the very legitimacy of a democratic left.

Initially especially during late 1989 and early 1990 (Timothy Garton Ash called this period "The Year of Truth" but it was also one of many illusions) the widespread sentiment was that Central Europe had re-emerged as a special place with a special historical mission: the ambition was to revitalize the project of Enlightenment, to test the possibility of anti-politics, to go beyond the Machiavellian (or Jacobin-Leninist, as George Konrad called it) world of selfishness and political greed, to reconcile the values of justice with those of freedom.¹² Long prepared by the excellent essays written by authors like Timothy Garton Ash, Vaclav Havel, Jacques Rupnik, Ernest Gellner, Adam Michnik and other proponents of the same perspective, Western intelligentsia applauded what appeared to be a victorious "revolution of the intellectuals." The premise, foundation, even generative myth of those days was the new political paradigm of radical cleavage with the communist past, the *novus ordo seclorum*. The discontinuity in personal and collective memory was hyperbolized in the rapturous celebration of the

revolutionary time. Claiming to have surmounted utopia, the revolutions included of course strong utopian elements: the belief that time could be divided, the idealization of the European space, the idealistic expectations about imminent and generous support from the West, and the overall refusal of the former dissidents to engage in predominantly (retroactive) political justice. This philosophy of forgiveness (not forgetfulness) was symbolized by Tadeusz Mazowiecki's proposal of drawing a "thick line" with the past and avoid any from of legal prosecution of the former elites. At the same time, the revolutions were not simple restorative projects: rather, in their initial thrust, they expressed the search for catching up with the West, to recuperate the "missing years" and fulfill the project of modernity distorted by the communist technο-industrial frenzy.¹³

The naive belief in the possibility of rapidly transcending the psycho-cultural legacy of Leninism was soon to be shattered by the realities of the post-communist rancor, envy and mutual hatreds (often motivated by scarcity, insecurity and rampant sentiments of failure). From a society where everything was "scientifically planned", where negative freedoms were systematically presented as the only valid ones, people found themselves thrown into a world dominated by positive freedoms, a universe of multiple, often maddeningly conflicting choices, where conventional ideological affinities had collapsed and the new ones are too inchoate and volatile to inspire deep beliefs and commitments. Thus, there is a joke about the former East German plant manager demoted to the kitchen in charge of sorting the good from rotten potatoes. At the end of the first day he is taken by the ambulance to the hospital while unconsciously mumbling: "Too many choices, too many choices." Psychologically, the competition is between those who know how to take advantage of this situation and those who lose because of lack of self-esteem, timidity, or incapacity to accept risk as a way of living. This division runs through every single social group and makes the spectrum of the post-communist societies much more complex than simple income differentiation would suggest.

Economically, however, it is obvious that the former nomenclature had an advantage from the starting point: large amounts of foreign currency, know-how, connections, all these elements concurred to make them the new economic rulers.¹⁴ Symptomatically, this conversion of the former communists into the new capitalists feeds staunch mass sentiments of frustration, betrayal and anger. As for the nature of power in the new regimes, one may say that they vary from emerging liberal democracies (Poland, Hungary, the Czech Republic), to soft authoritarianism (Slovakia, Albania, Romania) or, as in the case of Russia, to *sui generis* forms of what one may call anarcho-presidentialism.

Western scholarship has thus a brand new area of examination: the disappearance of the "tyranny of certitude" (Daniel Chirot) and the emergence of new political cultures dominated by anxiety, nervousness, insecurity, in one word, uncertainties.¹⁵ Five years after the historic climax of the German "kind revolution" (*zärtliche Revolution*), the breach in the Berlin Wall, Peter Jakob, a spokesman for the Berlin city government confessed: "The concrete Wall is gone, but the Wall in our minds is certainly still there. Even if the city is physically and financially whole, even if the streets and train lines have been reconnected, there is still a deep trench separating eastern and western emotions, feelings and understanding for each others' interests."¹⁶ The temptation is to speak about genuine nostalgia for the old times, but in my view this would be grossly exaggerated. What we deal with is indeed a culture of disaffec-

tion, but the restoration of the old ideologically-inspired authoritarian state is not a likely prospect. People do have nostalgia for authority and security, not for bureaucratic arrogance and the police state. As Claus Offe has luminously pointed out, the uniqueness of this transition comes from the unprecedented coincidence of three tasks: building an open society, a political democracy and marked economy.¹⁷ Add to this the shifting political paradigms in the West, the new attacks on the status quo, the rise of the extreme rightist parties, the protest votes in major industrial democracies, and the widespread feeling that the defeat of communism inaugurated a time of deep Western moral and intellectual crisis.¹⁸ To take one of the most palpable examples of this exploitation of the past for contemporary purposes: what we have been dealing with in the former Yugoslavia has been less the resurrection of long-dormant, denied, forgotten, or frozen ethnic furies, but the systematic organization of hatred and the direction of public anger for the achievement of certain otherwise irrational or barely avoidable goals by the principal articulators of these discourses. These new narratives of hatred and exclusion (East and West) are disguised in the rhetoric of historical justifications, eternal recrimination and blaming of foreigners for all real or imaginary sins. To quote Eric Hobsbaw: "For history is the raw material for nationalist or ethnic or fundamentalist ideologies, as poppies are the raw material for heroin addiction. The past is an essential element, perhaps the essential element in these ideologies. If there is no suitable past, it can always be invented."¹⁹ The past as inescapable destiny is thus invoked to alleviate inferiority feelings generated by delays in modernization, and to repudiate the Western political and economic models as alien, ill-suited to respond to the archaic yearnings and collective dreams of the East Europeans (or Russians, or Tadzhiks, or Kazakhs, or Peruvian Indians). Aleksandr Solzhenitsyn's staunch anti-intellectualism (he once called intellectuals "filth"), combined with his deep distrust of impersonal legal procedures (he prefers a state where morality prevails over legality) represents only one of the current illiberal, potentially authoritarian trends within the post-communist political culture.²⁰ □

NOTE:

1. See Timur Kuran, "Now out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolutions of 1989", the special issue of *World Politics* edited by Nancy Bermeo, vol.44, No.1, October 1991 ("Liberalization and Democratization in Eastern Europe and the Soviet Union").

2. See primarily Timothy Garton Ash, *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe* (New York: Random House, 1989), pp.300-324.

3. The confusion within the top echelons of the Leninist parties is convincingly documented in a number of memoirs written by people once very close to Michael Gorbachev. See for instance Aleksandr Yakovlev, *The Fate of Marxism in Russia* (New Haven: Yale University Press, 1994); Valery Boldin, *Ten Years That Shook the World: The Gorbachev Era as Witnessed by his Chief of Staff* (New York: Basic Books, 1994). See also Vladimir Tismaneanu, "The Legacy of Perestroika", *ORBIS* (Philadelphia), Summer 1994, pp. 505-509 (Romanian Translation, POLIS, no. 2/1994, pp. 191-195).

4. Leszek Kolakowski, "Amidst Moving Ruins", *Daedalus*, Spring 1992, p.49 This is indeed fundamental for the endurance and impact of political myth: In addition to its positivistic, facts-oriented component, Marxian Communism was the consummate secular escatology, a political dream of mundane salvation in the egalitarian collective utopia of the stateless and classless society. Among the most penetrating analyses of the meaning of the Marxian mythology are Robert C. Truken, *Philosophy and Myth in Karl Marx* (Cambridge, Mass.: Cambridge University Press, 1972), and Ferenc Feher, "Marxism as Politics: An Obituary", *Problems of Com-*

munism, January-April 1992, pp.11-18. For my response to this line of argument, see Vladimir Tismaneanu, "Secular Prophecy and Radical Dreams: Reflections on the Fate of Marxism", idem, pp. 24-28.

5. See William McPherson, "Transylvania's S&L: The Pyramid Scheme That Is Eating Romania", *The Washington Post* (Outlook Section), November 21, 1993.

6. See Tariq Ali's reference to the similarity between the current European moral landscape with the world portrayed by Balzac in *Les Illusions Perdues*, "Literature and Market Realism", *New Left Review*, No.199, may-june 1993, pp. 140.

7. See Nancy Bermeo, "Democracy in Europe", *Daedalus*, Spring 1994, Vol.123, No.2, p.164.

8. For an analysis of the political views and strange career of general Aleksandr Lebed, the Russian admirer of Pinochet, see K.S.Karol, "Le général qui fait peur à Eltsine", *Le Nouvel Observateur*, 8-14 September, 1994, pp. 38-39.

9. *Ibidem*, p. 166

10. See Ken Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1992).

11. See Víctor M. Pérez-Díaz, *The Return of Civil Society: The Emergence of Democratic Spain* (Cambridge, Mass.:Harvard University Press, 1993).

12. Timothy Garton Ash, "The Year of Truth", *New York Review of Books*, February 15, 1990.

13. In my view, the best analysis of the revolutions as part of the search for modernity and a test of the ambivalence of modernity's agenda is S.M. Eisenstadt, "The Breakdown of Communist Regimes", *Daedalus*, Vol.121, No.2, Spring 1992, pp.21-41.

14. See especially Lev Timofeyev, *Russia's Secret Rulers* (New York: Knopf, 1993) and K.S. Karol's devastating report on the relations between the power elite and the organized mob in contemporary Russia, "La Maison Eltsine à la dérive", *Le Nouvel Observateur*, 10-16 November 1994, pp. 38-40.

15. Valerie Bounce and Maria Csanadi, "Uncertainty in the Transition: Post-Com-

munism in Hungary", *East European Politics and Societies*, vol. 7 , No.2, Spring 1993, pp. 240-275.

16. See Rick Atkinson, "The Wall Is gone, but Berlin Remains a City That Is Badly Divided", *Washington Post*, November 9, 1994

17. See Claus Offe, "Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory facing the Triple Transitions in East Central Europe", *Social Research*, 58/4, Winter 1991, p.882.

18. See Craig R.Whitney, "In Europe, the Right Also Rises", *New York Times*, November 14, 1994. The new right abhors immigrants, foreigners, the very principle of difference. It has in common with the East European ethnocentrists the homogenizing, national self-congratulatory rhetoric and the hostility to multiculturalism and tolerance. For more on the new racisms (metaracism), see Etienne Balibar, *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics and Philosophy Before and After Karl Marx* (New York: Routledge, 1994), especially pp. 178-225.

19. See Eric Hobsbawm, "The New Treat to History", *The New York Review of Books*, December 16, 1993, pp. 62-63.

20. See "Solzhenitsyn's homecoming", *The Economist*, July 31, 1993, p. 79.

VLADIMIR TISMANEANU, born in Brașov in 1951 is Associate Professor of Government and Politics at the University of Maryland (College Park) and Associate Director of the University Center for the Study of Post-Communist Societies. A frequent contributor to major American and European publications, he is the author of many articles and books including, most recently *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992).

Elite, rute și instituții

DUMITRU SANDU

This study aims to offer an analysis of the Romanian transition through the origins and the circulation of the new appeared elites after the political change from December 1989. We will mention only some which the study focuses on:

- a) types of elites; b) the public perception of the new emerged economic and political elites; c) the "diffuses theories" of the elites; d) the relation between these "diffuses theories" and the political program and the political discourse of these elites; e) the relationship between elites and institutional change; f) "routes" of the elites' formation.

În mulțimea de perspective, "chipuri", întâmplări și provocări ale tranzitiei postcomuniste în România, o semnificație aparte avea istoria noilor elite sau a elitelor în noul context. Prin elite, înțelegem pe cei care conduc sau care reușesc în diferite domenii sau sfere al vieții sociale. Problema este dacă cei noi, în poziția de élite, sănătății sau tot cei vechi, și dacă au ajuns unde unde au ajuns prin competență sau prin corupție, lucrează pentru țară sau împotriva țării? La astfel de întrebări există deja răspunsuri date la nivelul de cunoaștere comună și științifică. Si unele și altele sunt importante prin implicațiile pe care le au, prin lumina pe care o reflectă asupra proceselor de profunzime ale anilor '90 în România.

Spațiul public românesc al anilor 1990 este dominat în bună măsură de ceea ce s-ar putea numi "cearta elitelor politice". Politicienii și mass-media, ca actori și, respectiv, "povestitor-creator" par să fie principali autori ai acestei partituri. Si, pornind de la aceasta partitură se dezvoltă, în spațiu larg al interacțiunii sociale, un gen de sociologie difuză a elitelor tranzitiei, elaborată în categorii și cu metode ale cunoașterii comune. Dominante în această abordare sunt globalitatea taxonomiilor și supraîncărcarea lor cu conotații politice și etice.

Nu dispunem încă de cercetări aprofundate, fundamentate teoretic și empiric asupra circulației elitelor în cazul societății românești a anilor '90.¹ Cred, însă că o ipoteză de sistematizare a sociologiei difuze a circulației elitelor ne poate introduce în una dintre cele mai dezbatute teme publice ale tranzitiei românești.

Neocomunism și restaurație, corupție și tehnocratie

În spațiul semantic al etichetărilor publice elitele sunt identificate în funcție de ideologia care li se atribuie și de resurse. Tipurile de elite din sociologia difuză desemnează tot atâtea teorii implicate ale circulației elitelor. Sintetic, pentru cazul societății românești, aceste teorii ar putea fi desemnate urmând etichetele cheie din desemnarea publică: a) elita ca neo- sau criptocomunism; b) elita ca restaurație sau ca drept natural al continuității vechilor elite pre-comuniste; c) elita ca trădare sau antinationalism; d) elita ca hoție sau corupție; e) elita ca tehnocratie. Primele trei tipuri accentuează pe ideologia elitelor: forme mascate de comunism, restaurarea situației care a precedat comunismul (proprietate, monarhie etc.) și, respectiv, susținerea intereselor străine în dauna celor naționale. Elitele ca trădare sau antinationalism sunt identificate nu numai prin funcția lor negativă, antinatională ci și prin faptul că, se crede, își obțin resursele specifice prin plasarea lor în spațiu internațional, trădind interesele naționale pentru cele personale. Ultimele două tipuri accentuează asupra naturii resurSELOR de promovare în poziția de elite: corupția sau hoția și competența tehnocratică.

Idea implicită în "teoria" neocomunismului este ca a existat un segment de populație ("activiști", "nomenclatura", "cadre") cu aderență puternică la valorile și ideologia comunistă, iar acum noile elite sunt tocmai acest segment care sustine într-o formă transfigurată valorile comuniste. Paradoxul rezidă, cred, în faptul că nu atât vechile elite comuniste au aderat la ideologia comunistă – ele fiind predominant definite prin oportunism și carierism – ci un segment important de populație (mase) cu resurse insuficiente. Acest segment, pentru a face față provocărilor tranzitiei, susține tăcut – mai mult prin vot sau prin neparticipare la vot, decât prin expresie deschisă, vizibilă – valori ale vechiului sistem precum siguranța, egalitarismul etc. În măsura în care ipoteza este corectă, ea poate explica de ce teza anticomunismului adoptată preferențial de unele partide politice precum PNT-cd în campania electorală mai mult

a îndepărtat decât a apropiat electoratul cu slabe resurse pentru tranziția la economia de piață.

In teoria noilor elite ca "elite naționale" sunt cumulate teze diverse precum cea a elitelor de comandă sau filiație internațională, sau asociate cu etnii care amenință ființa națională a poporului român. În varianta ei extremă, această teorie lasă să se înțeleagă că tot ceea ce este comunicare internațională, circulație universală conține amenințări, pericole culturale sau economice. Haloul cu care se autoprezintă este, cel mai adesea, unul de suspiciune, dogmatism și agresivitate. O ipoteză pe care teoria o implică poate fi, însă, fertilă pentru înțelegerea unui segment semnificativ al elitelor postcomuniste. Astfel poate fi formulată ipoteza că replasarea ţării pe orbite internaționale de putere atrage după sine și structurarea unor strategii individuale de putere atrage după sine și structurarea unor strategii individuale de maximizare a profitului prin accesul la beneficii specifice asociate poziției de interfață între spațiul intern și cel extern. Pozițiile de interfață intern-extern au fost totdeauna avantajoase. Fanarul este doar un exemplu clar de prosperitate de interfață, de contact personal. Taxarea celor în poziție de interfață ca fiind imorali, trădători etc. tîne pe de o parte, de structurile latente, ideologice ale celor care fac etichetarea iar, pe de alta, de modul în care cei etichetați își joacă rolul.

În dreptul natural al vechilor elite se susține că foștii proprietari, patronii și, într-un grad mai înalt, foștul monarh, au un drept natural de a reveni la situația pe care a avut-o. Argumentul este de tipul: comunismul a întrerupt în mod brutal situația lor, a anulat drepturile pe care le aveau într-o societate democratică. Deci, este moral ca ei să fie repuși în drepturi. Adversarii lor insistă asupra imposibilității de a anula toate schimbările produse în perioada comunista a istoriei noastre și asupra faptului că ordinea înălțărată brutal de comunism a fost departe de a fi una a prosperității, justiției sociale și democrației.

Pornind de la aceste imagini publice ale elitelor tranziției va trebui răspuns la o serie de întrebări de tipul: unde se plasează în spațiul social autorii diferitelor teorii difuze ale elitelor: în ce contexte și cu ce interes dezvoltă ei etichetările și întreaga teorie care le este proprie; care este jocul de etichetări dintre sustinători și adversarii diferitelor teorii; ce rol au temele etichetării din domeniul circulației elitelor în procesul de alegere socială – de la alegerea electorală și pînă la cea economică, de loc de muncă sau socială, de tip migrație? De asemenea, este de încercat o lămurire a raportului dintre teorile difuze ale elitelor și programele politice, discursul politic etc.

Elite instituționale și de rețea, de reproducție și de "ruptură"

Tranziția postcomunistă ca democratizare, dezvoltare a economiei de piață și restructurare a sistemului de alocare a resurselor rare are o componentă "hard", instituțională și una "soft", de transformare culturală.² Circulația elitelor în perioada de tranziție se leagă, se pare, în special de această componentă hard, instituțională a tranziției. O astfel de legătură între elite și schimbările instituționale a fost, în bună măsură, ignorată atât în variantele clasice, machiaveline ale teoriilor (Pareto, Mosca, Michels), cât și în cele moderne, aplicate nemijlocit la tranziția postcomunistă (Nee, Szeleny, Rona-Tas).

O primă trimitere la necesitatea unei astfel de legături o fac chiar teoriile difuze ale domeniului: accentul pe care îl pun pe resurse ca element definitiv

pentru elite. Or, resursele rare, semnificative pentru consum și putere la nivel individual sunt legate nemijlocit de canalele și schimbările instituționale.

Formularea unor ipoteze care să permită înțelegerea tranziției postcomuniste poate fi facilitată de următoarea tipologie a circulației elitelor:

A. *circulația de discontinuitate*, în mediul unor instituții supuse unei puternice presiuni de restructurare: partide politice, întreprinderi de producție, mass media, sindicate, școli etc.;

B. *circulație de producție* în mediul unor instituții care au funcții dominante de reproducție a unor structuri de apărare (armată), de identificare simbolică, religioasă sau națională (biserica ortodoxă);

C. *circulație în medii instituționale "secrete"*, de vizibilitate redusă (SRI, anumite servicii ale armatei etc.);

D. *circulație de rețea ascunsă*, în rețele neinstituționale de tip mafiot, simbolic etc.

Tipurile A, B și C reprezentă circulația de tip instituțional, iar tipul D pe cea neinstituțională.

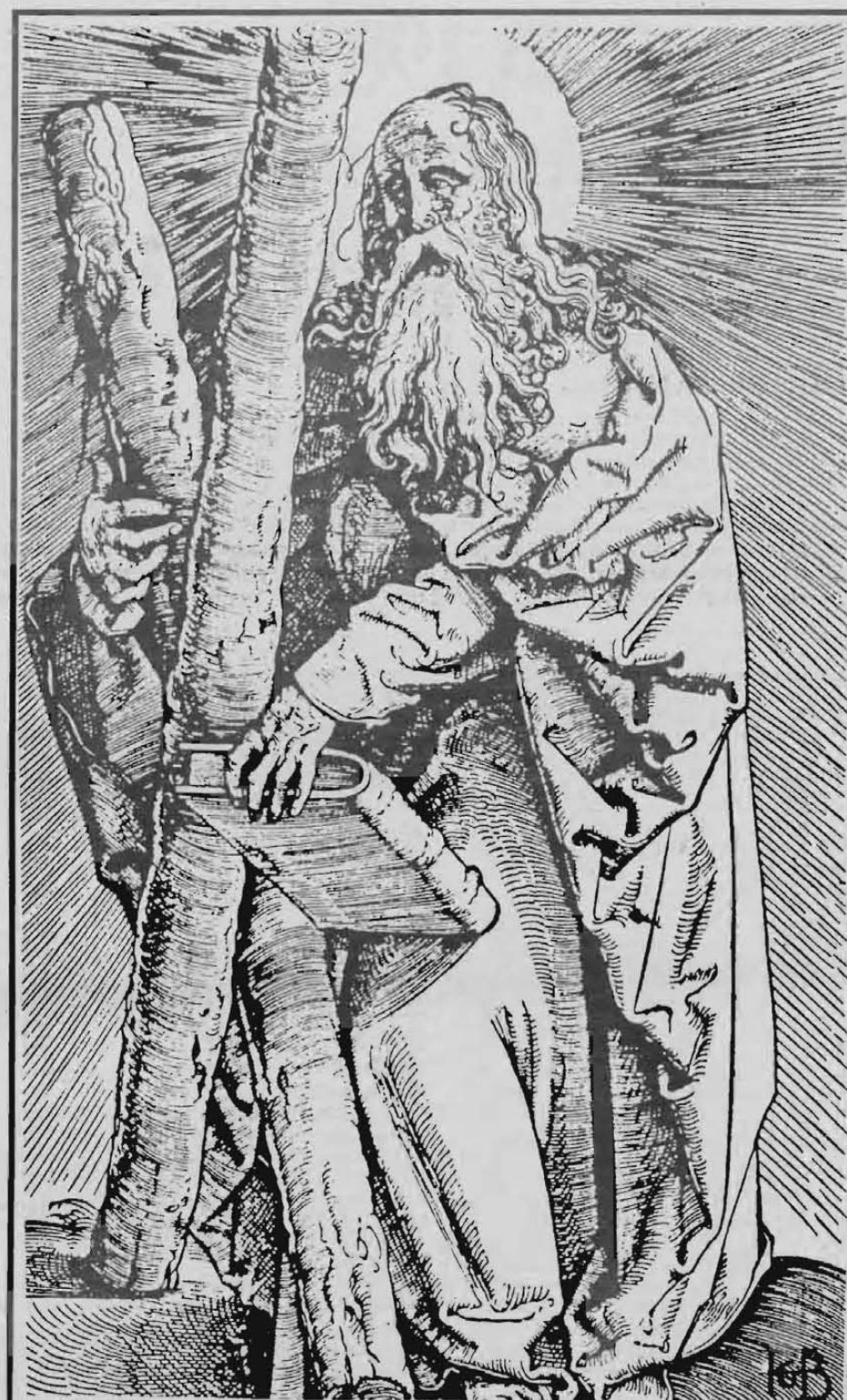
În termenii acestei tipologii pot fi formulate ipoteze și întrebări de tipul:

Există o inertie a mecanismelor de selecție din perioada comună. Desi dominate de selecție condiționată politic, acestea nu au fost absolut omogene. Au existat și zone de selecție pozitive, orientate performanțial și fără condiționare politică? Dacă da, unde, în ce condiții, cu ce costuri? Mecanismele de selecție ale tranziției sunt diferențiate în funcție de mediul instituțional de desfășurare a circulației. Selecția pozitivă este implicită mai mult în mediul de discontinuitate decât în celelalte medii. Distincția dintre medii și, implicit, elite de discontinuitate și cele de continuitate instituțională este una care funcționează clar și în mentalitatea colectivă. Încrederea instituțională a populației este un indicator foarte semnificativ al percepției publice a instituțiilor. Or, încrederea populației în Biserică și Armată ca instituții de continuitate s-au menținut sistematic deasupra celei în guvern, parlament, administrație locală, presă, radio, televiziune.³

În cîmpul românesc de circulație a elitelor sunt mult mai clar structurate destinațiile, grupurile de atracție, decât originile, grupurile din care se face recrutarea elitelor. În cîmpul politic există clar o grupare-destinație, cea a puterii, de filiație FSN-FDSN-PDSR. Nucleul opozitiei politice este încă foarte instabil și reprezentă mai mult o dorință a electoratului decât o realizare a politicienilor. Convenția Democrată este principalul simbol al unui astfel de nucleu cu identitate de orientare liberală, creștin-democrată și social-democrată. Segmentarea și redefinirile sunt dominante încă în elita politică a opoziției. Nu atât orientarea ideologică distinge între putere și opoziție. Pînă la realizarea unor partide cu identitate ideologică bine specificată mai este încă un drum lung de parcurs. Ceea ce le distinge este în special opțiunea lor pentru schimbarea instituțională: elita puterii practică o schimbare mai lentă și mai selectivă în realizarea liberalizării economice și a democratizării față de elita opoziției care sustine ritmuri mai rapide și extensiune rapidă. Nuclee de tip identitar-etic (UDMR, PUNR), social-democrat (PSDR, PD), socialist (PSM) gravitează între acești doi poli.

Rutele marginalilor, tehnocraților și nomenclaturii

Nici elitele politice și nici cele economice nu sunt "pure", în sensul de a proveni, fiecare dintr-un grupuri ei, din izvoare specifice. Datele de observație directă, neintegrate într-o cercetare sistematică indică totuși niște rute preferentiale ale elitelor tranziției. Este imposibil de specifica ponderea efectivă a acestor rute în desfășurarea circulației

elitelor postcomuniste. O ipoteză asupra principalelor tipuri de rute poate fi totuși formulată:

a) *ruta nomenclaturii*: de la fostele elite comuniste la elita puterii politice. O subrăuă a acesteia pare să fi fost cea care a pornit de la fosta nomenclatură comună din timpul lui Dej. Este un fapt că o serie de nomenclaturi ai perioadei Dej, căzuți în dizgrație în timpul lui Ceaușescu, dintr-un motiv sau altul, au revendicat rapid statutul de persecuți, oponenți, reformiști. Si, în consecință, s-au reinstalat la masa elitei.

b) *ruta marginalilor*: de la fostele grupuri minoritare (disidenți, intelectuali marginalizați de comunism, elite politice precomuniste, emigranți, detinuți, lideri ai minorităților naționale etc.) la elita politică a opoziției;

c) *ruta competenței*: aceasta este ruta continuă a tehnocratice, asigurată în principal în baza resurselor de educație și competență. Are două subrăuă, cea a competenței manageriale și cea a competenței culturale.⁴ Componenta culturală este ruta care vrea, tînde, încearcă (în ce măsură reușește?) să se manifeste în cercetare științifică, învățămînt, artă, mass-media, în sensul de selectare a elitelor culturale în funcție de competența lor, indiferent de orientarea politică pe care o au sau au avut-o.

Unul dintre mecanismele esențiale în formarea noii elite este cel de *generalizare a privilegiilor*: după ce a devenit ministru sau parlamentar, "elita parțială" să zicem, candidatul la statutul de "elită totală" va face tot ce poate, legal sau ilegal, pentru a obține o locuință elegantă, pe măsura funcției și, eventual, pentru a cîștiga acces la o investiție profitabilă. Si

nu numai el, ci și consilierul președintelui, directorul de editură și.a.m.d. Comportamentul se înscrie în seria celor de cîști-gare a congruenței de status (G. Lenski). Evident, congruența la un nivel ridicat, nu redus.

Rutele anterior menționate sunt specifice în sensul că li se poate preciza originea și destinația. O foarte mare pondere în mobilitatea totală a elitelor nu poate fi însă încadrată în astfel de rute. Se poate specifica numai originea fluxurilor și resursele care le caracterizează, nu și destinația. Două categorii ne par mai importante din acest punct de vedere: persoanele din rolurile de "interfață", de contact între domenii diferite, între structurile interne, naționale și cele externe, internaționale; persoanele cu resurse edocuționale considerabile. În primul caz, dominante sunt resursele de tip "a fi" (relații sociale), iar în cel de-al doilea caz, cele de tip "a ști". Se pare că, în stadiul inițial al tranziției reușita a fost asociată mai mult cu resurse de tipul "a fi" sau "a ști" decât cu cele de resortul "a avea". Selectia elitelor în sisteme de tip rețea, neasociate strict unei structuri instituționale pare să fie din ce în ce mai eficientă în formarea elitelor tranziției românești. □

DUMITRU SANDU (born in 1949), Ph. D. in Sociology, University of Bucharest. He teaches, as senior lecturer, "social data analysis" and "sociology of the post-communist transition" at the University of Bucharest.

România 1989: novus ordo saeculorum?

ȘTEFAN STĂNCIUGELU

The basic problem of this study is that of the Romanian political change from December 1989. Was there a revolution? I try to answer the question by: a) presenting the concept of revolution; b) offering a pattern analysis of the conflict between Ceaușescu's political clique and Iliescu's political clique; c) confronting the conclusions of my pattern analysis on the event from 1989 with the definitions of revolution.

Studiul de față își propune să dea răspuns la trei întrebări: *Prima* – revoluție, reformă, sau simplă schimbare politică? *Prima* întrebare o cere în mod natural pe a doua: care este termenul potrivit pentru aceste evenimente? *A treia* se referă la cum putem analiza situația conflictuală din decembrie 1989? Să încercăm, pentru început, să prezentăm conceptul de "revoluție".

1. *"Revoluția" – un concept în derivă*
Conceptul de "revoluție" are o valoare specială în vocabularul oamenilor puterii dintr-o țară sau altă, pentru că e oferă sursa legitimității: la nivelul simțului comun și în discursul clasei politice, "revoluție" înseamnă, esențial, "o lume nouă", în mod necesar mai bună pentru guvernări decât lumea veche pe care a înlocuit-o.

Această schimbare capată atributul de "revoluționară" într-un caz cu totul special, însă: "doar acolo unde schimbarea se produce în sensul unui nou început, unde violența și folosita pentru a fonda o formă nouă de guvernămînt și formarea unui nou corp politic, unde eliberarea de opresiune înțelesă cel puțin la constituirea libertății, putem să vorbim de revoluție".¹

Reținem pentru moment mișările de la nivel societății, care se constituie în atritive ale revoluției: 1 – o formă nouă de guvernămînt; 2 – un nou corp politic; schimbare a unui regim opresiv cu unul care garantează și respectă libertatea. Această definiție a revoluției este departe de a fi singura pe care fenomenul a primit-o în literatura de specialitate. Cei mai mulți analiști ai unor astfel de schimbări sociale au definit termenul într-unul din următoarele trei moduri²: a) prin intenția celor care au un rol cheie în desfășurarea evenimentelor (*key-activists*) – dacă și în ce măsură ei urmăresc să transforme statul și societatea³; b) prin rezultate – schimbările pe care ei le efectuează la nivelul statului și societății⁴; c) prin situații de "multiplă suveranitate" – în care două sau mai multe fracțiuni fiecare guvernantă o parte a populației anterior guvernătoarei un singur regim, se luptă pentru putere⁵.

Huntington definește revoluția ca "schimb intern rapid, fundamental și violent în valorile dominante și miturile societății, în instituțiile sale politice, în structura socială, conducerea statului (*leadership*), activitatea guvernamentală și politicile urmate "în cadrul unei societăți". Skocpol introduce termenul special de "revoluție socială"; avem de-a face cu un asemenea fenomen atunci când au loc transformări fundamentale și rapide în statul și structura socială a unei societăți, acestea fiind "insotite și împlinite prin revolte ale claselor de jos (*class based revolts from below*)". Tilly consideră că situația de "multiplă suveranitate" începe în momentul în care puterea statului și a guvernărilor devine nesigură și este contestată de o altă grupare; ea încețează atunci când unul dintre beligeranți ieșe învingător, sau printre-o înțelegere între aceștia, o politică suverană având monopolul asupra violenței, justitiei și impozitelor⁶.

Acestea sunt definitiile cele mai reprezentative pentru categoriile de lucrări enumerate anterior și grupate după aspectul schimbării, care definește un loc central în tratarea revoluțiilor. Pasul următor în analiza mea este confrontarea definițiilor cu realitatea românească și profunzimea schimbărilor rezultate în urma căderii regimului Ceaușescu.⁷

Inainte de a trece la analiza naturii schimbării social-politice din decembrie 1989 din România, vreau să precizez că această analiză nu se va purta asupra rezultatelor și consecințelor la nivel social, politic, valoric, logic, ci asupra momentelor în care puterea lui Ceaușescu așteptă schimbări. Îmi propun să analizez parte a lucrării să interprezarea politica petrecută în 1989 în trei pași. Acest patern analitic-interpretativ conține o constantă și alti doi criterii care variază în funcție de un conținut sau altul în economia de ansamblu a unei politici. Constanța și variabilele se referă la actorii politici angajați în conflict, tipul de interese care se confruntă, prezența și la structura motivatională a acțiunii

sociale (violenței colective) prin care s-a produs această schimbare.

2. *Elită politică și mase în decembrie 1989*

I. *Constanta modelului interpretativ:* insurgenți din linia însăși (I-1) și insurgenți din linia a două (I-2)

Constanta modelului se referă la tipul agentilor implicați în schimbarea violentă a regimului dictatorial. *Insurgenții din linia însăși* se referă la individii care au participat nemijlocit la evenimentele și luptele de stradă. Aceasta este *masa*. Alogenă, gregară, lipsită de scop bine determinat în acțiunea ei, guvernată de sentimente și emocii, această masă a avut în decembrie o funcție dublă. Pe de o parte, ea a facut posibilă căderea regimului Ceaușescu. Pe de altă parte, această masă a facut legitimă noua elită a puterii care a ocupat pur și simplu locurile rămase libere la vîrful puterii prin căderea lui Ceaușescu. În acest moment este deja sugerată ideea structurării masei pe temeiul funcției îndeplinite în conflict. Distingem astfel între: a) *reformiști* și b) *revoluționari*. Agentul reformist I-1 poate fi înștiințat în Capitală în special în ziua de 21 decembrie, cînd o masă imensă de inuncitori au fost mobilizați și dirijați spre centrul orașului, în special dinspre uzinele Faur, 23 August, IMGB. Acest tip de insurgenți au îndeplinit un rol esențial în căderea regimului. Ei reprezintă majoritatea în cadrul agentului I-1.

Agentul revoluționar este reprezentat de individii care sunt angajați în luptă pentru o schimbare totală, iar nu pentru simplă cădere a regimului Ceaușescu. Agentul revoluționar este pentru o schimbare totală – *novus ordo saeculorum*. Aceștia din urmă sunt însă o minoritate, în raport cu agentul reformist, al căruia comportament manifest a înceat în bună măsură după instalarea noilor lideri în locurile vacante. Spre deosebire de acesta, agentul revoluționar a rămas un agent activ pînă în iunie 1990, cînd noua elită a puterii, legitimată prin alegeri electorale, a hotărît să eliminate rămnăștele celui mai puternic fenomen de contestare a puterii – Piața Universității⁸.

Insurgenții din linia a două sunt individii care fac parte fie din clica politică aflată la putere, fie din clica politică reformatoare (Iliescu). Aceștia sunt grupările aflate în competiție pentru putere în cadrul elitei comuniste. Nu poate fi identificată o grupare de tip revoluționar la acest nivel.

Variabila I: *interes colectiv și intenție colectivă*

Termenul de "interes colectiv" vine pe rata teoriilor rationaliste ale acțiunii și violenței sociale. Avînd în vedere că terenul sugerează scopuri bine determinate și astfel ușor de identificat ca anterioare participări în acțiile violente, sugerează abandonarea termenului consacrat în teoria de specialitate și înlocuirea lui cu cel de "intenție colectivă". Prin intermediul acestui termen putem să operăm atât la nivelul agentului I-1, cît și la nivelul agentului I-2. Prin acest din urmă termen nu aducem în analiză încărcătura ratională pe care o presupune interesul colectiv, încărcătura care se răstrînge și asupra violenței masei, violență care mi se pare că scapă oricarei codificări în termeni de tip: "ratională", "gîndită" etc.

În funcție de tipul de agent social implicat în conflict, putem distinge între intenție colectivă determinabilă empiric (I-2) și intenție colectivă cu un conținut prin excelență abstract (I-1).

Participarea agentului I-2 în conflict este determinată de menținerea/căștigarea puterii. Căștigarea puterii este însă asociată cu un sistem de recompense individuale ușor de identificat. Acțiunile reziduale ale agentului I-2, de exemplu, sunt îndreptate spre obținerea unei poziții de *status* într-o viitoare ordine politică și un loc cînd mai sus într-o viitoare redistribuire a puterii (clica Iliescu) sau menținerea poziției de *status* (clica Ceaușescu). Pe lîngă această recompensă socială a poziției de *status* ca sursă de prestigiu social, o poziție în structura puterii era (și este) asociată cu o serie de privilegii și venituri economice.

Schimbarea clicii politice a lui Ceaușescu cu clica politică a lui Iliescu a avut

consecință specială la nivelul structurii socio-profesionale a societății românești. Elita managerială înăuntru căreia s-au produs schimbări minime în noul regim a fost în bună măsură assimilată de elita puterii. În loc să asistăm la reintemierea unei elite manageriale pe principii meritocratice, noul regim a reproducă modelul politic centralist care constă în "absorbirea staff-ului în cadrul elitei politice... staff-ul devenind astfel un client controlat după fidelitatea față de patronul politic. Sub schema democratică a organizării cîmpului politic a funcționat, iată, o logistică instituțională de tip centralist și deci semicolonial"⁹. La nivelul acestui agent social, dată fiind motivația sa specifică, putem accepta termenul de "interes colectiv" și discursul a ceea ce J.B. Rule numește "Political Theories"¹⁰. În lucrarea sa *Theories of Civil Violence*¹¹, Ch. Tilly ne ar putea oferi o imagine clară asupra structurii acțiunii sociale a insurgenților din linia a două: "Grupurile angajate în violență colectivă sunt, de regulă, grupuri care percep un set comun de interese. Orice acțiune colectivă de o amplioare considerabilă cere coordonare, comunicare și solidaritate extinsă dincolo de momentul acțiunii ca atare"¹². Observația pe care aș vrea să o fac cu privire la acest tip de teorie a acțiunii (violenței) colective se referă la limitele în care poate funcționa în modelul meu interpretativ: acțiunea agentului I-2. În cadrul sistemului conceptual pe care îl folosesc, "setul de interese" al agentului I-2 s-ar traduce prin "intenție colectivă cristalizată în obiective ușor de urmărit", obiective (funcție, salariu, privilegii etc.) preexistente confruntării ca atare. Toate aceste recompense reprezintă tot atâtva "selective incentives", folosind termenul lui Olson¹³. Mai mult, cu cît urcăm spre vîrful piramidei puterii înăuntru ciclicilor guvernări de principiu loialiste de tip clientelar, cu atât mai ușor se poate vorbi de un interes colectiv divizibil¹⁴.

Motivația agentului I-1 (în special cel reformist) are o cu totul altă natură datorită caracterului său gregar. Multimea nu are trecut și nici viitor¹⁵. Ea poate acea cel mult intenția colectivă și în nici un caz interes colectiv. Marea masă se revoltă împotriva lui Ceaușescu și iese în stradă. Putini dintre aceștia cred că și-au pus problema a ceea ce va urma. Obiectivul cel mai clar este pris în sloganul "Jos Ceaușescu". Acesta este scopul agentului reformator. O dată căzut Ceaușescu (obiectiv realizat), cei mai mulți insurgenți din linia însăși s-au întors acasă. Greu de acceptat ca acei care au înfrânt gloantele regimului Ceaușescu la Timișoara și ale "teroristilor" la București și-au pus problema unei recompense personale în urma victoriei. Diplomele de revoluționar care au apărut apoi în de dimensiunea demagogic-propagandă a "noului regim". Tipul de motivație pe care îl propun este în același spațiu teoretic cu abordările lui Le Bon, Tarde și Sigele, "irationalisti" de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru¹⁶. Teoria "irationaliștilor" nu oferă însă mai mult decât analiza și interpretarea comportamentului mulțimii ca grup "fără trecut și fără viitor". Foarte utilă este pentru analiza de față teoria comportamentului colectiv al Scolioi de la Chicago¹⁷, care concepe violența masei ca un simptom de sănătate (symptom of health) al societății, natura simptomului tinînd de capacitatea societății de a se reface (readjust itself) după ce a înregistrat "comportament colectiv" (social unrest) pe o scară largă. În cazul în care structura societății nu este astă de slăbită (impaired) încât să nu se mai poată reface, comportamentul colectiv (acțiunea socială, violență colectivă) are un efect pozitiv asupra societății în ansamblul ei.¹⁸ Acest tip de comportament "nereflexiv" este rezultatul "interacțiunii sociale" intim legată de "contagiunea" mintală ca verigă esențială în formarea a ceea ce s-ar putea numi "mentalitatea de turmă" (crowd mentality). Într-o astfel de situație, este clar că nu putem vorbi de "interes colectiv", ci de "intenție colectivă". O mulțime își poate schimba intenția în funcție de anumite stimule care îi pot fi sugerate fie de un lider, fie de un grup stăcărat în multime de către o anumită instantă (puterea politică) interesată în discreditarea mulțimii, de exemplu, detinând astfel o demonstrație pașnică întruna violentă.

Variabila II: *manipulare și violență colectivă în decembrie 1989*

În tratarea acestui element care să seamă de o parte din semnificația schimbării petrecute în România în 1989 un posibil punct de plecare îl oferă sistemul conceptual al lui Vilfredo Pareto, preiau conceptele de "reziduuri" și "derivări". Reziduurile sunt *pattern-uri* de acțiune socială întemeiate pe instincțe, predispozitii afective, sentimente. Aceasta este partea constantă a acțiunii umane. Acțiunea umană variază însă în funcție de forma în care individii încearcă să rationalizeze propria lor

acțiune. Această formă prin care indivizi încearcă să găsească un sens acțiunii poartă numele de "derivări"²⁰. Ne interesează în cadrul acestui variabilă doar conceptual de "derivări", ca "orice tip de codificare verbală care face comportamentul uman să pară rational". În cadrul modelului interpretativ pe care l-am propus, constanța (distincția între I-1 și I-2) ne obligă să distingem între derivăriile agentului I-1 și derivăriile I-2. Totuși în decembrie 1989: derivăriile agentului I-1 par mai degrabă un reflex al sugestiei care vine dinspre agentul I-2. Altfel spus, faptul nou care apare în relație este "fabricarea" derivărilor masei de către elita puterii. Masa are astfel convinsă că participarea ei la evenimentele violente este în interesul binelui comun, cînd, în realitate, acțiunea masei slujește în primul rînd interesele agentului angajat în luptă pentru putere.

Concluzii. 1. Reamintesc elementele unei revoluții: o formă nouă de guvernămînt; schimbarea unui regim opresiv cu unul care garantează și respectă libertatea; apariția unui nou corp politic; schimbări rapide, fundamentale în structura valorică și mitologia unei societăți. Ceea ce face ca schimbarea "vechiului regim" cu "noul regim" în decembrie 1989 să nu reziste unei confruntări cu definitia revoluției este conservarea unui corp politic (noua elită a puterii), a căruia proveniență este de aceeași natură cu elita puterii care fusese înlocuită. Clasa guvernantă a rămas la putere, cu o înțeagă ideologie și mod de a gîndi schimbarea social-economică de factură marxistă. Am putea încheia cu o formulă sintetică: un *novus ordo saeculorum* (schimbare totală – n.n.) presupune în mod necesar o clasă de *homines novi*, pe care România nu-i avea înăuntru elite politice comuniste în 1989.

2. Termenul cel mai potrivit pentru a defini ceea ce s-a întîmplat în decembrie 1989 în România mi se pare cel de "revoluție de palat". La origini, acest termen se referă la comploturi și contra-comploturi (*plot and counter-plot*) ale diferiților membri ai familiilor regale sau generali ai armatelor vechilor imperii²¹. H. Arendt folosește și ea termenul de "revoluție de palat", pe care o așază în aceeași categorie cu lovitura de stat, considerind că acestea sunt fenomene de schimbare politică "în care puterea trece de la o clăcă la alta"²². În acest context teoretic, cred că putem gîndi schimbarea politică din decembrie 1989 din România drept un moment în procesul de circulație a clicilor politice înăuntru elitei comuniste. Începutul acestui proces de circulație a clicilor politice îl socotește în exact momentul întemeierii Partidului Comunist în 1921, cînd, pe lîngă comuniști din România, se organizează la Moscova ceea ce aș numi "o elită politică pentru România". Încheierea acestei competiții între diferite centre de putere (clici politice) înăuntru partidului comunist cred că poate fi socotită în desprinderea clicii Roman din elita guvernării, în 1991. Acest proces de circulație a clicilor politice în cadrul elitei comuniste face obiectul unui studiu separat însă.

NOTE:

1. Hannah Arendt, *On Revolution*, The Viking Press, 1963, p. 28.

2. Rod Aya, *Rethinking Revolutions and Collective Violence, Study on Concept, Theory and Method*, Het Spinhuis, Amsterdam, cap. "Three Meanings of Revolution".

3. cf. Rod Aya, *op. cit.*

4. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions. A comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1979.

5. Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, Reading Mass., 1978, cf. Rod Aya, *op. cit.*

6. S. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale Univ. Press, New Haven, p. 264.

7. Skocpol, *op. cit.*, pp. 44, 33, 287.

8. Tilly, *op. cit.*, p. 190-199.

9. Walzer, *op. cit.*, p. 30-44.

10. După opinia mea, "mineriada" din iunie 1990, în care un corp profesional a fost folosit de puterea politică pentru anihilarea Opoziției, are toate sansele de a fi numit un act de terorism politic.

11. Ilie Bădescu, în *Sociologie românească*, nr. 4/1994, pp. 333-350.

12. John B. Rule, *Theories of Civil Violence*, Univ. of California Press, Berkeley, 1988, pp. 170-199.

13. Tilly, *op. cit.*, pp. 7, 60-61; componentele acțiunii sociale sunt interesul colectiv, resursele, organizarea, mobilizarea și ocazia (opportunity).

14. vezi Mancur Olson, *The Logic of Collective Action*, Harvard Univ

La cinci ani de la Revoluție, electoratul românesc se găsește într-o stare de apatie, neîncredere în valori democratice și dezinteres general pentru discursul politic. După momentele unice de elation și optimism din decembrie 1989, după speranțele într-un viitor liber și democratic al țării, o întrebare este legitimă: din ce motive și în ce modalitate am ajuns în această situație? Articolul de față schizează o analiză și un răspuns parțial la această întrebare din punct de vedere al activității mass media electronice. Argumentul de față este că o bună parte din neîncrederea în politică, prevalentă la ora actuală, își are rădăcinile în modalitățile de prezentare a sferei politicii prin intermediul televiziunii în perioada formativă a noului climat politic românesc, mai exact în perioada de după căderea dictaturii, în decembrie 1989 și pînă la primele alegeri libere, în mai 1990. În această perioadă, publicul larg a deschis ochii asupra a noi orizonturi politice pentru prima oară în patruzele și cinci de ani. Cum a înțeles televiziunea să introducă aceste orizonturi publicului? Care au fost paradigmile prevalente de prezentare a evenimentelor politice curente populației?

În sfârșitul lunii ianuarie, trunchiearea stîrilor a fost combinată cu hiperbolizarea percepției de pericol în care guvernul, și implicit țara, se aflau din partea partidelor istorice. Dramatismul crainicilor care la 28 ianuarie chemau "forțe democratice din țară" să apere Revoluția a fost originea unui fenomen care s-a proliferat în luniile de dinaintea alegerilor: mobilizarea populației în evenimente de stradă (unele violente) cu scopul de a apăra guvernul împotriva forțelor "nedemocratice" ale partidelor de opoziție.⁷ Vizitele minerilor la București după 28 ianuarie și 18 februarie sunt exemple ale impactului acestui tip de apeluri asupra societății civile.

În martie, la trunchierea și dramatizarea stîrilor s-au adăugat elemente de simplificare a contestațiilor populare la adresa guvernului, prin reducerea lor la un simbolism legat de ambii personale ale celor care contestau Frontul. Prezentarea pe micul ecran a Proclamației de la Timișoara este un exemplu de astfel de simplificare.^{8*} Modul în care textul a fost citit de Cornel Roșianu, împreună cu comentariile pe care acesta le-a făcut, au lăsat impresia că locuitorii Timișoarei doreau autonomie politică. Reducerea Proclamației la un mesaj de secesiune a avut ca efect întoarcerea unui larg număr de cetățeni împotriva Timișoarei, și implicit a ceea ce cetățenii orașului aveau de spus. În particular, articolul 8 cerea interzicerea candidaturii foștilor nomenclaturiști în alegerile din mai, ceea ce ar fi condus la eliminarea candidaturii lui Ion Iliescu. În aprilie, manifestația non-stop a studenților din Piața Universității, care cereau autonomia televiziunii și susținerea Punctului 8 al Proclamației de la Timișoara, a fost redusă la imagistica unui miting de golani sau a unei noi încercări a partidelor istorice de a prelua puterea.⁹ Cérerile studenților nu au fost cunoscute decât spre sfîrșitul campaniei electorale, cînd publicul își făcuse deja o impresie nefavorabilă asupra seriozității celor care manifestau. Noi apeluri ale televiziunii adresate manifestanților de a părăsi intersecția și a contribui la revenirea la normal a circulației din capitală au întărit impresia generală că studenții erau un pericol social și un element destabilizator în procesul democratic.

Este firesc să ne întrebăm de ce televiziunea a ales aceste modalități de introducere a evenimentelor publicului larg, și ce efecte a avut informarea trunchiată, dramatizată și personalizată la nivelul populației? În apărarea televiziunii trebuie să ne amintim că din punct de vedere legal, TVRL era încă o instituție subordonată statului pe parcursul perioadei la care ne-am referit, de aceea și cererile populare de abolire a decretului 495. Este posibil ca modalitățile de informare a populației să nu fi fost alegerea intenționată a lucrătorilor din TVRL, ci a celor care le coordonau activitatea. În această variantă, responsabilitatea pentru evenimentele sociale și a violenței de stradă pe care apelurile televiziunii le-au declanșat, ca și a lipsei de informații privind grupările de opoziție în care populația s-a

străinătate.

În mai puțin de o lună de la Revoluție, aceste angajamente au fost contestate de grupuri civile și politice care au denunțat televiziunea ca partizană a Frontului, deci incapabila să fie un element de promovare a diversității politice. Contestările s-au bazat pe observarea modalității de informare a publicului asupra evenimentelor din țară, modalități care combina elemente teoretice de fragmentare, dramatizare, personalizare și normalizare. Studenți, intelectuali și oameni politici de opoziție au remarcat, de exemplu, că TVRL nu facea publice aspecte din viața politică care erau critice la adresa FSN, a comunismului, a Securității și a foștilor nomenclaturiști. Din mitingul studentesc de la 7 ianuarie nu au fost transmise imagini cînd studenții își manifestau nemulțumirea în legătură cu practicile neo-comuniste ale Consiliului FSN.⁵ Din mitingul de la 28 ianuarie nu s-a transmis nimic în direct din Piața Victoriei, unde manifestanții criticau Frontul pentru monopolizarea puterii în detrimentul pluralismului politic.⁶

Spre sfîrșitul lunii ianuarie, trunchiearea stîrilor a fost combinată cu hiperbolizarea percepției de pericol în care guvernul, și implicit țara, se aflau din partea partidelor istorice. Dramatismul crainicilor care la 28 ianuarie chemau "forțe democratice din țară" să apere Revoluția a fost originea unui fenomen care s-a proliferat în luniile de dinaintea alegerilor: mobilizarea populației în evenimente de stradă (unele violente) cu scopul de a apăra guvernul împotriva forțelor "nedemocratice" ale partidelor de opoziție.⁷ Vizitele minerilor la București după 28 ianuarie și 18 februarie sunt exemple ale impactului acestui tip de apeluri asupra societății civile.

În martie, la trunchierea și dramatizarea stîrilor s-au adăugat elemente de simplificare a contestațiilor populare la adresa guvernului, prin reducerea lor la un simbolism legat de ambii personale ale celor care contestau Frontul. Prezentarea pe micul ecran a Proclamației de la Timișoara este un exemplu de astfel de simplificare.^{8*} Modul în care textul a fost citit de Cornel Roșianu, împreună cu comentariile pe care acesta le-a făcut, au lăsat impresia că locuitorii Timișoarei doreau autonomie politică. Reducerea Proclamației la un mesaj de secesiune a avut ca efect întoarcerea unui larg număr de cetățeni împotriva Timișoarei, și implicit a ceea ce cetățenii orașului aveau de spus. În particular, articolul 8 cerea interzicerea candidaturii foștilor nomenclaturiști în alegerile din mai, ceea ce ar fi condus la eliminarea candidaturii lui Ion Iliescu. În aprilie, manifestația non-stop a studenților din Piața Universității, care cereau autonomia televiziunii și susținerea Punctului 8 al Proclamației de la Timișoara, a fost redusă la imagistica unui miting de golani sau a unei noi încercări a partidelor istorice de a prelua puterea.⁹ Cérerile studenților nu au fost cunoscute decât spre sfîrșitul campaniei electorale, cînd publicul își făcuse deja o impresie nefavorabilă asupra seriozității celor care manifestau. Noi apeluri ale televiziunii adresate manifestanților de a părăsi intersecția și a contribui la revenirea la normal a circulației din capitală au întărit impresia generală că studenții erau un pericol social și un element destabilizator în procesul democratic.

Este firesc să ne întrebăm de ce televiziunea a ales aceste modalități de introducere a evenimentelor publicului larg, și ce efecte a avut informarea trunchiată, dramatizată și personalizată la nivelul populației? În apărarea televiziunii trebuie să ne amintim că din punct de vedere legal, TVRL era încă o instituție subordonată statului pe parcursul perioadei la care ne-am referit, de aceea și cererile populare de abolire a decretului 495. Este posibil ca modalitățile de informare a populației să nu fi fost alegerea intenționată a lucrătorilor din TVRL, ci a celor care le coordonau activitatea. În această variantă, responsabilitatea pentru evenimentele sociale și a violenței de stradă pe care apelurile televiziunii le-au declanșat, ca și a lipsei de informații privind grupările de opoziție în care populația s-a

Politica și Mass Media

GEORGETA POURCHOT

The starting point of this analysis is the present state of the Romanian electorate: political apathy, mistrust in the democratic values, the lack of interest in the political discourse. The author considers that this state of the Romanian electorate is the result of the way Romania mass-media (with a special focus on the Romanian Television) informed the public about the political and social events. A loyalistic relation between the new power elite and the Television is particularly analyzed. The output of such a relation has been the international selection of the Romanian electorate, the simplification and the interpretation of these events. This way of manipulating the information by mass-media is the main reason of the present situation of the Romanian electorate

rezentat la urne în mai 1990, revine în exclusivitate guvernului FSN. Din acest punct de vedere, corectitudinea și legalitatea acelor alegeri este discutabilă.

Să ne amintim totuști că membri ai guvernului, ca și lucrători din televiziune (cu excepția sindicatului lui Dumitru Iuga) au proclamat în nenumărate rînduri neamestecul guvernului în activitatea TVRL. Dacă neamestecul era un fapt real, diferența dintre cum au avut loc evenimentele din țară și modul în care ele au fost prezente publicului devine responsabilitatea televiziunii. Publicul din țară, așa după cum teoria bine punctează, nu avea cum să cunoască sfera politică altfel decât prin intermediul micului ecran. Consecințele activității TVRL, instituția care promisese să contribuie la clădirea unui climat democratic în țară, au fost intoleranță către partidele politice, polarizarea societății civile împotriva studenților și a intelectualilor și clădirea de simpatii și antipatiilor bazate pe rețea de informații oferite de televiziune. Un astfel de climat social tensionat nu poate fi susținut la infinit. Starea conflictuală, argumentarea continuă și intoleranța dău naștere epizodii psihiice și eventual a-

New York & London, 1988; Murray Edelman, *Filosofia Simbolică a Politicii*, Urbana: Univ. of Illinois Press, 1964; Jarol B. Manheim, *Totu Oamenii, Dintotdeauna: Comunicarea Strategică și Politică Americană*, M.E. Sharpe, Inc., Armonk, New York, 1991.

2. *Op. cit.*, cap. 2.

3. L. Bennett, *op. cit.*, cap. 3.

4. *Adevărul*, 23 decembrie, 1989, pag. 1.

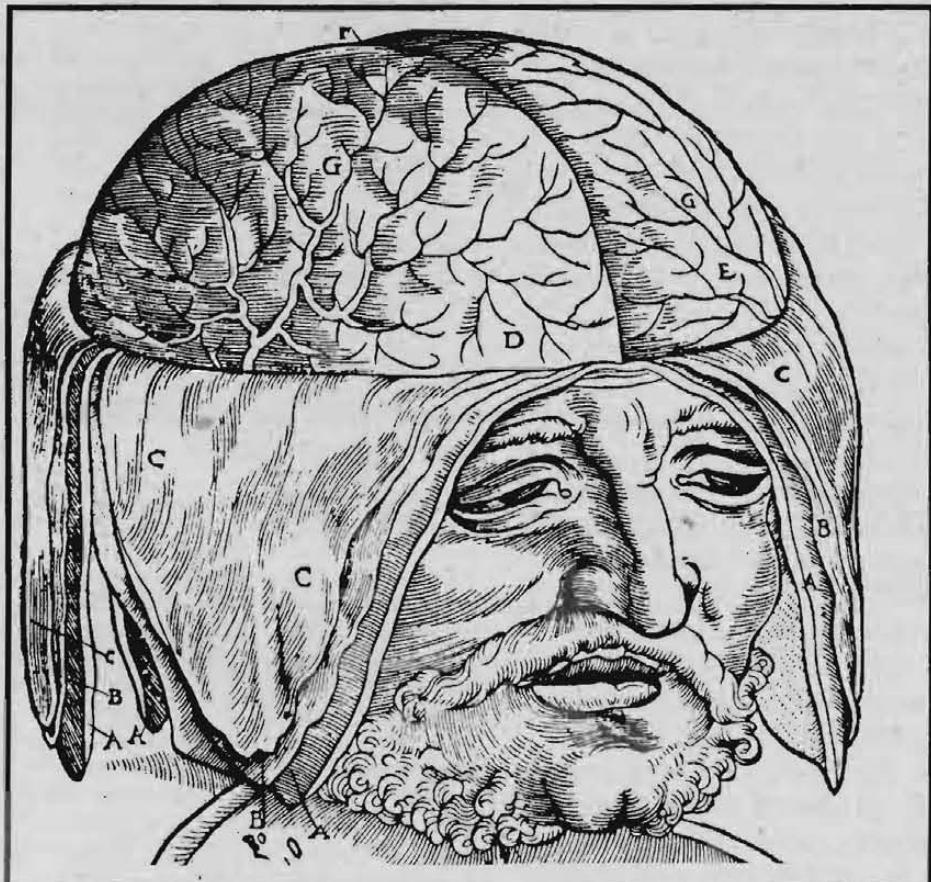
5. Pentru amănunte legate de felul cum televiziunea a descris acest eveniment, L. Stoicescu și D. Verdes, "Cum a arătat primul miting studentesc la Televiziune", *Romania Liberă*, 11 ianuarie 1990, pag. 2. De asemenea, M.F. Sandru, "Mare miting studentesc", *Tineretul Liber*, 9 ianuarie 1990, pag. 3.

6. M. Shafir, "The Provisional Council for National Unity: Is History Repeating Itself?", în *Report on Eastern Europe*, 2 martie 1990, pag. 20.

7. *Ibid.*, pag. 18-23.

8. I. Stoica, "Cine are interesul?", *Romania Liberă*, 14 martie 1990, pag. 1. F. Gabriel Mărculescu, "Dialog cu conducerea Radioteleviziunii", *Romania Liberă*, 17 martie 1990, pag. 3. Dialog între Comisia pentru televiziune independentă și directorul TVRL, Radu Theodorescu, în 22, 13 aprilie 1990, pag. 2-3.

9. *Romania Liberă*, luniile aprilie și mai 1990.

patici. Neîncrederea și dezinteresul de asăzi la populație pot să fie roadele felului în care publicul a fost obișnuit să facă politică în timpul celor cinci luni de dinaintea alegerilor.

NOTE:

1. Pentru studii legate de folosirea limbajului politic în medierea informației de la sursă la public, Dan Nimmo și James E. Combs, *Medierea Realităților Politice*, Longman Inc., New York & London, 1983. Pentru studii asupra procesului informațional, W. Lance Bennett, *Stările și Politica de Iluzii*, ed. a doua, Univ. Washington, Longman,

GEORGETA POURCHOT graduated the Faculty of Foreign Languages - Department English-French at Timișoara, in 1980. She was elected in May 1990 a Member of the Parliament, from the Romanian Ecologic Party. Since August 1990 she lives in USA. She became a M.A. in Political Sciences in 1993 at the Virginia Polytechnic Institute and is preparing a Ph.D. in International Politics at the Old Dominion University.

LEXICON

Revoluție

Tip de schimbare politică care, prin mijloace mai mult sau mai puțin violente, înlocuiește clasa politică, antrenând modificări substantiale ale organizării comunității umane.

Deși reprezintă mecanismul cel mai des întrebuitat în realizarea revoluțiilor, violența nu este o condiție absolut necesară. Se poate face în acest sens distincția între *revoluții de sus* (schimbări realizate de către o parte a clasei politice aflate la putere) și *revoluții de jos* (schimbări realizate prin înlăturarea clasei politice, care presupun un grad de violentă).

Caracterul revoluționar al unor schimbări politice diferențiază fenomenul de *loviturile de palat* (prin care puterea este preluată de un alt grup al elitei politice), de *loviturile de stat* (care nu beneficiază de bază de mase și nu produc schimbări profunde) sau de *răscoale și revolte* (violente și cu trăsături prepondere sociale, care nu vizează schimbări radicale, atunci cînd nu urmăresc pur și simplu revenirea la o situație trecută).

Conceptul de revoluție a avut un rol important în teoria marxistă, în această perspectivă revoluția constituind un proces social, economic și politic de transformare a societății, care se manifestă în trecerea de la o orfinduire la alta și care urmărește să se realizeze prin *lupta de clasă*.

O altă abordare influentă atrage atenția că rupturile politice cele mai catastrofice, bulversările revoluționale cele mai radicale pot fi tratate ca avînd o componentă de continuitate profundă și obiectivă. Revenindu-se de la Alexis de Tocqueville (*Ancien Régime et la Révolution*), aceste teorii constituie schimbările cu mult anterioare revoluțiilor, care sunt în acest caz rezultatele perspectivei protagoniștilor între ale căror acțiuni și obiective ar exista o distanță apreciabilă. (C.R.P.)

Fundul sacului

(Evoluția regimului politic)

RADU CĂLIN CRISTEA

According to the author's interpretation, the political regime in Romania is disputed between a centre of power still marked by totalitarian-age dependences, and a political opposition split between relics of its remote past and vague tendencies to make its discourse move up-to-date.

În cei cinci ani care au trecut de la evenimentele din decembrie '89, regimul politic din România a cunoscut o metamorfoză indubitatibilă, deși lipsită de radicalismul unor restrukturări de adâncime care ar fi distrus sau măcar estompat nostalgia, pe alocuri vehementă, pentru sistemul comunist. Au dispărut, la nivel legislativ și instituțional, cadrul, atribuțiile, instrumentele și manifestările discreționare ale partidului unic. În mod oficial, au fost suprimate instituțiile care, prin caracterul public al mandatului ori prin tipul de acțiune indus subteran de fostul regim, însemnau mărcile tradiționale ale totalitarismului. Astfel, instituția dictatorului a ieșit brutal din scenă (după o "execuție sumară", ca să citez un cunoscut cotidian francez), pe fundalul unor confruntări violente între populația civilă și forțe înarmate, cu o identitate mai mult sau mai puțin obscură.¹ A fost amputat brațul represiv al puterii comuniste, în spate fosta poliție politică. Supremația aparaturii de partid s-a dematerializat, textul noii Constituții garantând pluripartidismul. Au fost recunoscute și legitimate prin lege libertățile fundamentale ale individului (de la dreptul de asociere la independență și autonomia mass mediei). Într-o organizare pe care o putem bănuia sinceră au avut loc mai multe scrutinuri populare ce aveau să decidă, prin vot direct sau indirect, configurația formală a regimului politic. România s-a încadrat astăzi, la nivelul reacției principale a autorităților, în normativele fără de care orice democrație derapează spre totalitarism.

Fetele Puterii

Despărțirea astăzi de violentă a României de dictatură avea să fie stimulată de mai mulți factori – interni (cele mai mărunte indicii democratice, cum ar fi votarea noii Constituții, primind aura unei victorii eroice prin raportarea la "normele" dictaturii comuniste) sau externi (în pofida izolaționismului insisten promovat de Ceaușescu îndeosebi în ultimii ani, România nu putea rezista, inclusiv sub raport economic și militar, fluxului reformator ce antrenase întreg blocul sovietic din centrul și estul Europei). Prototipul nouului tip de lider este Ion Iliescu, figură notorie de "aparat-cic" educat la Moscova, avansând, etapa cu etapa, în ierarhia de partid și căzînd în dizgrația cuplului Ceaușescu în momentul în care cultul personalității acestuia căpătase o dezvoltură tipic patologică. Nu mă număr printre analiști care s-au lăsat seduși de ideea că Iliescu s-a împotravit dictaturii prin dizidență mai degrabă imperceptibilă a erodării din interior a comunismului. Aura de fost dizident asumată frenetic de Iliescu ar fi

a recompensat partidul (o dovedesc sondajele de opinie) cu un procent deloc neglijabil de voturi. Ajuns în vîrful piramidei simpatiilor electorale, PDSR-ul (FDSN în acel moment) s-a aliat cu o spontaneitate grăitoare în sine cu forțele cele mai retrograde ale spectrului politic: PUNR (un partid a căruia unică priză electorală s-a construit prin specularea rudimentară a unor instințe de natură xenofobă), PRM (una din formele cele mai pure de național-comunism din centrul și estul Europei, cu un lider, Cornelius Vadim Tudor, cotat ca un Jirinovski autohton), PSM (urmaș direct al fostului PCR) și PDAR (partid circulind în sfera de influență a păturii foștilor activiști ai agriculturii de stat), acesta din urmă într-o prezență simbolică în parlament. Liderii PDSR explică apropierea de partidele sus-menționate prin refuzul opozitiei de a se așeza la masa tratăvelor. Explicație credibilă doar pe jumătate, în sensul că, mai ales pe fondul pugilatului dur purtat în timpul campaniei electorale, speranta relaxării raporturilor dintre PDSR și actuala opozitie era minimă. După cum impracticabilă s-a dovedit ideea președintelui Iliescu, la finele lui '93, de a reuni întreg spectrul politic în spiritul pactului de la Moncloa. În consecință, PDSR și-a însușit cu destulă abilitate rolul de propagator al mesajului puterii, într-o asiduă convergență de interese cu șeful statului și profitind de riposta, pe alocuri ridicolă, a opozitiei.

Limitele Opozitiei

Cazul României este unul excepțional, în situația în care opozitia a mizat exclusiv, la primele alegeri, și preponderent la următoarele (prin avantajele indiscutabile de reprezentare adjudecate de PNTCD) pe tradiția partidelor istorice antebelice. Fericitii, aproape incredibili supraviețuitori ai partidelor istorice au concentrat aproape integral mesajul opozitiei, unul apelind, cu o anume justificare de altfel, la reabilitarea unei imaginații politice blocate în preajma celui de-al doilea război mondial. Startul opozitiei avea să fie, aşadar, încărcat de un ireductibil paradox, acela al unei lansări în competiția politică de pe pozițiile unui conflict înghețat prin repreziunea comunistă de după august '44. Cursa astăzi de încărcată de idealism a opozitiei nu putea duce decât în atemporalitate, ceea ce s-a și petrecut, de altfel, prin motivarea electoratului sau îndeosebi prin teme și teze (monarhism, reformă morală, deconumizare etc.) ale unui treptă în răzleață revansare. Nu trebuie exclusă nici tentația unui soi de defetism camuflat îndărățul unui angajament astfel fasonat încât să mimeze credința în cucerirea iminentă a puterii. Destule exemple sprijină, din nefericire, o atare sumbră supozitie – între acestea, intenția de a profita într-un viitor incert de efectele erodării actualilor guvernanti. Calculul infirmat de majoritatea sondajelor de opinie, care indică, la un nivel, preocuparea severă a electoratului față de scăderea nivelului de trai, și riscul unei accentuări a crizei, la un al doilea palier, contestarea fără echivoc a unui soi de rău mitologic întruchipat de "demonizatul" cabinet Văcăroiu, și, în fine, ca un corolar absurd, dacă n-ar fi exemplar pentru deruta profundă a întregii societăți, situația PDSR-ului pe primul loc în topul preferințelor, într-o imagine clar disociată de prăpadul existenței cotidiene. Nemulțumirile opozitiei se complac într-un discurs polemic ce tine prea adesea loc de obiective (exemplu cu duiumul! puterea diabolică exclude orice sansă de dialog, mass media este controlată total de putere, alegerile au fost trucate, cădere actualilor guvernanti ar duce aproape instantaneu la un mic paradiseconomic, monarhia ar salva țara de la ruină, venirea la putere a opozitiei ar propulsă subit România într-democra-

tiile avansate ale Europei etc.). Convenția Democratică din România, gruparea cea mai redutabilă a opoziției, a cîștigat alegerile pentru administrația locală în marile orașe, dar a eșuat în alegerile legislative și prezidențiale. Conglomerat de doctrine, lideri și grupări politice sau apolitice aflate într-un enorm decalaj de competențe și calibru electoral, CDR a evoluat de la acceptarea PNTCD ca mandatar mitic al acțiunii sale politice la o reechilibrare treptată a forțelor, cu un vădit efort, în această ultimă ipostază, de modernizare a discursului îndeosebi în zona ideologiei liberale. Avantajul actualului opozitor, așa cum este sugerat de suita sondajelor de opinie, nu poate fi interpretat decât ca o apărătură, în condițiile în care alegerile la nivelul administrației locale (Slatina, Onești, Galați) fac proba unei apariții politice generalizate. Or, în

cazul unei asemenea massive absențe de la vot, totul devine posibil, dar mai ales (conform unui algoritm verificat) există temerea unei fugi a electoratului spre extremele evanțialului politic.³

Cum stăm

Întărirea în forme agresive a forței puterii, fragilitatea alternativei opoziției, tendința de creștere a apatiei electorale, o cultură democratică asimilată la standardele sale cele mai joase, o clasă medie în greoaie articulare, în fine, o clasă politică având restante irecupereabile pe termen scurt – aceștia sunt curentii de adâncime care vor decide în viitorul apropiat calitatea regimului politic din România. Există premise favorabile înaintării către un regim politic de tip autoritar. Acest fond sumbru ar putea fi

pregătit, în primul rînd, de prestația lamentabilă a justiției, dar și, curios, chiar de extinderea unor convingeri populare în necesitatea unor intervenții prin mînă forte. Un pericol latent vine apoi dinspre componente militare ale puterii. Pentru prima oară în istoria sa, armata este legitimată să intervină în situația unor conflicte interne, Serviciul de Informații Externe sau Serviciul de Pază și Protocol funcționează în absența unui cadru legislativ determinat, alte servicii informative funcționează într-o opacitate totală, SRI-ul e dispus să-și arate doar fetele convenabile, o anumită lumină aruncată asupra unora din misterele lui decembrie '89 ar putea inflama spiritele, unii din membrii Consiliului Suprem de Apărare a Tării (consilierii președintelui Iliescu, în primul rînd) rămân niște personalități cu o biografie incertă și capabile de reacții imprevizibile – iată cam ce ar

LEXICON

Criză politică

Perioadă în care dificultăți momentane sau profunde influențează performanța unui sistem politic dat, exprimată prin incapacitatea de a funcționa, prin blocajul mecanismelor sociale și politice, prin acumularea de tensiuni și propensiunea pentru conflict ca modalitate de soluționare a acestora.

Rezolvarea crizelor presupune fie schimbarea sistemului, fie modificări adaptative ale structurilor acestuia. În procesul schimbării politice, criza are rolul de inițiere a procesului de transformare, iar în măsura în care aceasta este imposibilă, se ajunge la dezagregarea sistemului existent. Ca impas în funcționarea sistemului politic, criza politică poate lua forma *crizelor de guvern*, în cazurile în care majoritatele parlamentare se realizează dificil. Dependenta de fenomenul dezvoltării și modernizării politice, criza poate avea diferite caracteristici: *criză de legitimitate, de identitate, de distribuire, de penetrare, de participare sau de secularizare*. (C.R.P.)

putea apropia România de fundul sacului: un autoritarism politic dictat și asistat de militari, cu consecința unei puteri nevrotic-instabile aflate într-o sistematică vogă la sud de SUA. Aceasta ar fi înținta sugerată de presunile cîmpului politic intern. Rămîn, în continuare, decisive pentru România modificările de azimut politic în zona strategică și geo-politică a Balcanilor. Pe de o parte, intenția integrării în structurile alianței nord-atlantice și, pe de alta, subordonarea "tradițională" în ultima jumătate de veac față de semnalele Moscovei (în primul rînd – contestarea vehementă a sporirii componentei NATO) vor însemna, probabil, pariu cel mai substanțial al scenei noastre politice. Un pariu cu un cîștigător deocamdată ambiguu. □

NOTE:

1. S-au adunat suficient de multe probe în favoarea aprecierii că scenariul adoptat de noua putere a respectat în linii mari un model central- și sud-american, aplicat pentru eliminarea unei dictaturi personale întreținute prin devotîunea fanatică a unei falange din corpul militar al tării.

2. Aprecieri făcute de Ion Iliescu pe postul național de televiziune în timpul evenimentelor din decembrie '89.

3. Radiografia opoziției din România în cei cinci ani care au trecut de la evenimentele din decembrie '89 ar putea trimite la considerațile lui Ghiță Ionescu și Isabel de Mandriaga (în volumul *Opoziția*, Humanitas, 1992, îndeosebi cap. IV, "Conflictul politic în statele unde nu există opoziție") și, mai ales, la inventarul de grave disfuncții ale regimurilor politice private total de opoziție sau cu un serviciu nesatisfăcător al acesteia.

RADU CĂLIN CRISTEA (born in 1955). Graduated from the Faculty of Philology of the University of Bucharest. Literary critic (member of Romanian Writers' Union), author of numerous literary and political essays published in specialised journals. Currently, correspondent of Radio Free Europe in Bucharest.

Securitatea internațională și încheierea războiului rece

MIHAI DOBRE

The article tries to analyze some of the effects of the changes that occurred in the international system after the ending of the Cold War. In this respect, consideration has been given to the "centre-periphery" approach, as a suitable way of capturing the key elements of the hierarchy that now shape international relations. Furthermore, the East-Central European states' quest for security has been carefully considered.

Prăbușirea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est în urmă cu cinci ani a marcat încheierea unei epoci istorice, care a fost caracterizată de bipolarism ideologic, a fost fundamentată pe descurajarea nucleară și, în mod sugestiv, a fost definită prin sintagma "Războiul Rece". Înlocuirea "doctrinei Brejnev" – a suveranității limitate – cu ceea ce a primit numele de "doctrina Sinatra" a făcut posibilă înlăturarea "Zidului Berlinului" și, mai apoi, reunificarea germană, care au devenit simboluri ale încheierii marii confruntări ideologice dintre Vestul democratic și Estul comunist, mărturii vîi ale faptului că perioada divizării Europei apartinea deja istoriei.

Încheierea Războiului Rece nu a fost însă consecința în vreun act de capitulare, așa cum s-a întâmplat la Campagne în 1918 sau la Reims și Berlin în 1945. În aceste condiții, cea de-a doua reuniune la nivel înalt a C.S.C.E., desfășurată la Paris, în perioada 19 – 21 noiembrie 1990, să prezintă ca o veritabilă scenă a reconcilierei Est-Vest, în care fiecare parte, învingători și învinși, manifestă interesul de a ascunde faptul că Războiul Rece se terminase totuși cu victoria uneia dintre taberele aflate în conflict.

Cu toate acestea, documentul adoptat la acea reuniune, intitulat "Charta de la Paris pentru o nouă Europă", a reprezentat de fapt o ratificare a victoriei ideologice și geopolitice a Vestului, ale cărui valori fundamentale – economia de piață, statul de drept, pluralismul politic, respectul pentru drepturile omului – au căpătat acceptare aproape unanimă, devinând factori esențiali ai procesului de unificare europeană.¹

Înlăturarea simbolurilor Războiului Rece și modificarea discursului politic după dispariția sistemului totalitar comunista nu au dus, însă, în mod automat la transformarea facilă a societății internaționale în scopul înaintării către mult invocata eră a păcii și prosperității, iar noua realitate geostrategică nu s-a dovedit nici pe departe a fi mai liniștită și mai lipsită de pericole. Totodată, trecerea de la confruntare la cooperare în relațiile dintre componentele celor două lumi foste adverse nu a însemnat și schimbarea peste noapte a structurilor, cu articulațiile lor specifice, și a mecanismelor mentale create în fiecare din aceste două lumi de-a lungul Războiului Rece. Drept urmare, s-a intrat într-o perioadă de tranziție, de reașezare a centrelor de putere, de definire a unui nou echilibru la nivel global, care să înlocuiască pe acela asigurat, timp de o jumătate de veac de structurile lumii bipolare.

1. Transformarea sistemului politic internațional

Structura de putere în sistemul internațional în timpul Războiului Rece fusese dată de puterile învingătoare în cel de-al doilea război mondial, care s-au organizat, în primii ani postbelici, pe criterii ideologice și geopolitice, în două "lumi" ostile: o "lume" capitalistă, democratică, reunind sub conducerea S.U.A. cele mai bogate și mai dezvoltate zone ale planetei; o a doua "lume", comună, totalitară, care se constituise prin aducerea silă sub influența Uniunii Sovietice a statelor din Europa Centrală și de Est. Cele două "lumi" au fost desemnate, în funcție de poziția geografică ocupată, ca fiind "Vestul" și "Estul", acești termeni căpătând, astfel, dincolo de înțelesul lor geografic, o puternică conotație geopolitică. Alături de aceste două "lumi" există și o treia, care cuprindea, în mare parte, țările desprinse din sistemul colonial în perioada postbelică și desemna "sudul" sărac, în curs de dezvoltare, în raport cu "nordul" industrializat, stabil și bogat. Este demn de remarcat că în interiorul fiecărei "lumi" au existat de la început discrepanțe între elementele componente, iar acestea s-au mărit o dată cu trecerea timpului.

Dispariția sistemului comunista a bulversat ordinea care caracterizase bipolarismul, făcând ca acele concepte care definiseră pînă atunci raporturi de putere să fie golite de conținut. Etichetele geografice și-au pierdut valențele geopolitice, iar teoria "lumilor" a devenit inconsistentă, fiind imposibil de operat cu o sintagmă precum "lumea a treia", nu numai datorită lipsei de sens (în condițiile inexistenței celei de-a două "lumi"), ci și din cauza dificultăților în a găsi elemente de asemănare între țări atât de diferite precum Taiwan, India, Malawi, Qatar, etc. pentru ca ele să poată fi desemnate ca partă ale unei "lumi" distincte.²

Elementele cheie ale țărănei care definește acum relațiile internaționale trebuie căutate în modul în care s-a încheiat Războiul Rece. Victoria Vestului s-a realizat prin discreditarea ideologică și epuizarea economică a taberei adverse, prin împiedicare Uniunii Sovietice de a obține preponderență în spațiul eurasianic, factori care au condus, în ultimă instanță, la prăbușirea regimurilor comuniste, la disoluția structurilor înseși ale statului sovietic. Apărea deci firesc ca experiența occidentală, influența politică și filosofică a coaliției vestice învingătoare să fie factorii determinanți în procesul de transformare a sistemului internațional. Intru-

că nu s-a putut elabora un nou model de ordonare a factorilor de putere la nivel global, se consideră că dinamica specifică a relațiilor internaționale ar putea fi reflectată de o manieră adecvată prin apelarea la modelul "centru-periferie", care a fost configurat, în decenile 7 și 8 ale acestui secol, în cadrul dezbatelor științifice cu privire la dependență. Conform acestei teorii, *centrul* desemnează un nucleu dominant al economiilor capitaliste, aflată într-o strînsă interdependentă pe fondul operării cu instituții cu caracter transnațional, în timp ce *periferia* reprezintă o sumă de state mai puțin dezvoltate din punct de vedere economico-financial și politic, care acționează într-un cadru relational elaborat în mare parte de către "centru". Apartenența la "centru" sau la "periferie" este determinantă nu numai pentru abilitatea unui stat de a juca un anumit rol în cadrul sistemului internațional, dar și pentru evoluția sa concretă în ansamblu. Modelul este considerat a fi deschis, "centrul" și "periferia" putând fi suficiente de permeabile pentru a accepta ieșirea sau intrarea unor noi membri, aspirația statelor din "periferie" fiind de a accede în structurile "centrului".³

Dacă teoreticienii au abordat acest model ca fiind cel mai adecvat pentru tipul de relații în proces de constituire între state după dispariția lumii bipolare, oamenii politici sunt mai reticenți în a-l invoca în mod deschis. Dar modul în care evoluează relațiile internaționale ne oferă suficiente motive să credem că acest tip de abordare se află în atenția coalitiei care a ieșit învingătoare în confruntarea specifică Războiului Rece și tinde să-și extindă trăsăturile sale dominante la scară întregului sistem internațional.

2. Evoluții în cadrul sistemului instituțiilor de securitate

Este lesne de înțeles că în modelul "centru-periferie" de abordare a noii structuri a relațiilor internaționale, centrul este reprezentat cu precădere de alianța învingătoare în Războiul Rece. Între statele componente ale acestei alianțe s-au stabilit raporturi speciale, motivate de necesitatea concentrării asupra pericolului reprezentat de dușmanul comun, comunismul. Aceste raporturi au căpătat trăsături mult mai profunde decât pregătirea colectivă pentru folosirea forței împotriva altuia, care reprezintă esența unei relații de tipul alianței. Ele s-au dezvoltat în direcția creșterii încrederii între statele componente, într-o asemenea măsură încît, dincolo de disputele specifice soluțiilor întotdeauna prin compromis și abordare comună, aceste state au eliminat folosirea forței militare în relații reciproc. Această situație a dus la

constituirea în interiorul lumii occidentale a unei "comunități de securitate", care este considerată a fi trăsătura dominantă a epocii istorice inaugurate de încheierea confruntării Est-Vest.⁴ Existența acestei "comunități de securitate" – care cuprinde, în esență, țările Europei (Occidentale), Americii de Nord, Japonia și Australia – oferă puterilor occidentale posibilitatea de a răspunde în mod adecvat sfidărilor care pot veni din "periferie". Un caz tipic în acest sens a fost modul în care s-a reacționat la criza din zona Golfului Persic.

Cu toate acestea, reacția la crizele ulterioare, pentru a nu aminti decât insuficiența mijloacelor de a trata un conflict precum cel din spațiul fostei Iugoslavii, arată limitele acestei structuri, faptul că și ea poartă pecetea tranzitiei ce definește sistemul internațional post – Războiul Rece.

Evoluțiile politice în Europa după 1989 au arătat că gama riscurilor și a amenințărilor la adresa securității și stabilității continentalui s-a extins foarte mult, profitându-se focare de conflict ale căror cauze sunt mult diferite decât cele din perioada anterioară. Drept urmare, conceptul de "securitate" a înregistrat o evoluție complexă, implicând aspecte legate de respectarea drepturilor omului, inclusiv ale persoanelor aparținând minorităților, precum și celelalte aspecte ale dezvoltării societății umane la sfîrșitul secolului al XX-lea. Au fost distinse cinci dimensiuni ale conceptului de "securitate" – politică, militară, economică, societățială și a mediului –, existind și tendință de a trece securitatea societății (în care sunt incluse problemele drepturilor omului și protecției minorităților) înaintea tuturor celorlalte dimensiuni, fapt care reflectă creșterea importanței factorilor de risc neconvenționali.⁵

În aceste condiții, s-a considerat că sfidările la adresa noii Europe pot fi abordațe "numai într-o structură de instituții interconectate, care să reunească țările Europei și Americii de Nord" și, în consecință, este necesară "constituirea unei noi arhitecturi de securitate europeană, în care NATO, C.S.C.E., Comunitatea Europeană, Uniunea Europeană și Consiliul Europei să se completeze reciproc".⁶ Se remarcă, însă, cu ușurință că majoritatea acestor structuri sunt acelea dezvoltate în cadrul lumii occidentale – a "centrului" –, numai C.S.C.E. fiind o structură comună tuturor statelor din spațiul european. Ele au fost create în timpul Războiului Rece, și au dovedit viabilitatea prin contribuția lor specifică la triumful împotriva sistemului comunist și, în consecință, au fost păstrate, devenind structurile de referință în edificarea unei noi arhitecturi de securitate europeană.⁷

Aceste structuri se află, și ele, într-un proces de transformare în vederea adaptării la noua situație geostrategică existentă în Europa. NATO și UEO își regăsesc obiectul activității stabilind raporturi instituționalizate cu statele foste adverse; Comunitatea Europeană (devenită Uniunea Europeană, prin termenii Tratatului de la Maastricht, încheiat la 7 februarie 1992 și intrat în vigoare la 1 noiembrie 1993) a accelerat procesul de integrare și desfășoară o politică de extindere treptată a componentelor sale; Consiliul Europei s-a extins prin includerea țărilor care împărtășesc valorile care stau la baza ideologiei Occidentului democratic și care au devenit valori ale noii Europe; C.S.C.E. este în plin proces de redefinire a identității, locului și rolului său specific în ansamblul eforturilor destinate prezervării securității pe continent.

Este demn de relevat că, în transformarea tuturor acestor structuri, rolul de forță motrice îl joacă acel grup de state care este echivalent cu "central" nouului sistem internațional.

3. Noile democrații europene în căutarea securității

Spre deosebire de situația existentă în cadrul Vestului victorios, structurile cre-

ate de lumea comunistă în timpul Războiului Rece – “Tratatul de la Varșovia” și “Consiliul de Ajutor Economic Recipro” – au dispărut o dată cu sistemul care le generase. În condițiile în care URSS și entitățile care i-au succedat prezintă o situație aparte, celelalte componente ale acestor structuri au fost nevoie să-și reginădească de o manieră radicală modul de abordare a problemelor securității. De altfel, în general, statele din Europa Centrală și de Est care au scăpat de povara comunismului aderând la principiile de funcționare ale lumii democratice au parcurs după 1989 un drum, în esență, comun, dar cu elemente specifice pentru fiecare țară în parte.

Procesele de tranziție la economia de piață care au loc în aceste țări se realizează în condiții diferite și cu ritmuri diferite, într-o fază mai avansată aflându-se țările care au compus fosta “Grupare de la Vișegrăd”. Polonia, Ungaria, Cehia și Slovacia, iar schimbările semnificative având loc și în România și Bulgaria. Sub raportul politic situația este și mai diversă: Polonia și Ungaria au fost conduse inițial de guverne de dreapta pentru ca mai apoi, sub impactul consecințelor sociale ale tranziției economice, la guvernare să ajungă partide de centru-stânga; în Bulgaria și Slovacia s-a manifestat o oarecare instabilitate politică, fapt care nu a permis o guvernare mai îndelungată pe criteriile unei anumite orientări politice; în Cehia, guvernul a fost format de formațiuni de centru-dreapta, iar în România la conducere s-au aflat formațiuni politice de centru-stânga.

Această evoluție diversă în plan intern a fost însoțită de o notabilă convergență a opțiunilor de politică externă, cu precădere a acelor referitoare la satisfacerea nevoilor lor legitime de securitate. Toate cele șase state s-au pronunțat ferm – este adevarat, în etape diferite – pentru integrarea în structurile economice, politice și de securitate europene și euro-atlantice. Ele se găsesc acum într-o pozitie egală față de aceste structuri: toate au încheiat acorduri de asociere la Uniunea Europeană, fiindcă le recunoștează vocația de a deveni membri ai acesteia prin hotărîrile Consiliului European de la Copenhaga, din iunie 1993, și întrînd recent, cu ocazia Consiliului European de la Essen, în procesul de pregătire pentru aderarea la Uniune; toate sunt membri ai Consiliului European și C.S.C.E.; toate sunt în relație cu NATO, conform programului “Parteneriatul pentru Pace”, și cu UEO, unde dețin statutul de partener asociat.

Pentru cele șase state, integrarea în structurile instituționalizate ale lumii occidentale reprezintă un obiectiv prioritar, definind modul cel mai eficient de garantare a securității lor. Atractia “centrului” este firească și din această perspectivă. Dar procesul de integrare presupune îndeplinirea unor condiții, satisfacerea unor parametri care să asigure compatibilitatea acestor state cu specificul lumii ai cărei membri vor să devină. Integrarea depinde, deci, în mare măsură, de voința politică a statelor în cauză de a urma acest curs. □

NOTE:

1. C.S.C.E. Charter of Paris for a New Europe, Paris, 21 November 1990.
2. Barry Buzan, “New patterns of global security in the twenty-first century”, in *International Affairs*, 67, 3, 1991, p. 431-451.

3. Ibidem.

4. Ibidem.

5. Idem, “Is international security possible?”, în Ken Booth (ed.), *New thinking about international security*, London, 1990, p. 31-55; vezi recent, Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaître, *Identity. Migration and the New Security Agenda in Europe*, London, Pinter Publishers, 1993.

6. NATO Rome Declaration on Peace and Cooperation, Rome, 8 November 1991.

7. Vezi Z. Brzezinski, “The Consequences of the End of the Cold War for International Security”, în *Adelphi Papers*, 265, Part I, winter 1991-1992, p. 3-17.

MIHAEL DOBRE - born in Bucharest (1960). He graduated from the Faculty of History, University of Bucharest and holds a Master of Arts degree in Diplomatic Studies from Diplomatic Academy of London. He currently works with the Ministry of Foreign Affairs.

Deși în ultima perioadă s-au realizat unele progrese în evoluția relațiilor româno-americane (acordarea clauzei, crearea fondului American-Romanian Enterprise Fund, Acordul de Investiții bilaterial, și mai ales schimburile și contacte între persoane, în diferite domenii de activitate), este trist să constați că la cinci ani de la evenimentele din decembrie 1989 România se află la periferia preocupărilor SUA în raport cu alte foste țări comuniste din Europa de Răsărit. Afirmația recentă a reprezentantului Consiliului Securității Naționale, Richard Shifter, în cadrul unui interviu acordat postului de radio Europa Liberă, potrivit căreia “România nu reprezintă o țară geostrategică foarte importantă pentru SUA” vine să confirme aprecierea de mai sus. Factorul principal care a stat în toti acești ani la baza atitudinii rezervate a Statelor Unite față de România a fost despărțirea extremă de lentă și, totodată, cu regrete de trecutul comunist și de mentalitatea de guvernare a acestuia, concomitent cu frânele puse procesului de democratizare de către promotorii și susținătorii “democrației originale”.

Raporturile dintre cele două țări au avut, de-a lungul istoriei lor de peste o sută de ani, interes comune pe plan politic, economic, cultural. Evenimentele din decembrie 1989 au creat premise mai favorabile ca niciodată ca relațiile româno-americane să capete o nouă dimensiune, nu numai prin refacerea și reinnodarea firelor rupte – după cum se știe, în ultimii ani ai dictaturii comuniste aceste relații au ajuns la cel mai scăzut nivel în istoria lor – dar mai ales prin potențialul pe care procesul de democratizare al țării îl deschidea perspectivei acestor relații. Primele declarații oficiale ale administrației Bush, privind evenimentele din decembrie 1989 au confirmat disponibilitatea părții americane de a acționa rapid în direcția îmbunătățirii relațiilor dintre cele două țări. A urmat ajutorul umanitar acordat de guvernul american, precum și vizitele pe care le-au întreprins în România reprezentanții ai Congresului și ai Administrației, printre care și vizita fostului secretar de stat al SUA, James Baker, în luna februarie 1990.

Desigur, depășirea traumatismului prin care au trecut în ultimii ani ai dictaturii relațiile româno-americane nu se putea face dintr-o dată. Era necesară restabilirea, în primul rînd, a încrederii reciproce. Dacă, după cinci ani nu putem încă vorbi de existența unei astfel de încrederi, aceasta se datorează poziției, măsurilor și metodelor de guvernare ale regimului de la București care, în toti acești ani, cu mai multă sau mai puțină intensitate, a manifestat intoleranță față de opoziție și compromiterea adversarilor politici; a promovat în funcții de răspundere elemente ale fostei nomenclaturi și a revitalizat, în diverse forme, aparatul fostei securități; a tolerat și tolerarea elementelor extremiste, și ceea ce este și mai grav, pentru un regim “democratic”, a pactizat cu partidele din această categorie și, nu în ultimă instanță, a tergiversat reformele economice. Toate acestea nu au trecut neobservate de către partea americană. Aceasta și-a exprimat, prin declarații publice și printr-o serie de măsuri numulțumirea și dezaprobarea față de regimul de la București. Așa se explică boicotarea ceremoniei de instalare a d-lui Ion Iliescu la funcția de președinte, amînarea acordării clauzei, suspendarea pentru o perioadă a oricărui ajutor, cu excepția celui umanitar etc.

Deși, în prezent, au fost depășite unele momente dificile în relațiile dintre România și SUA, ele nu se situează încă la nivelul raporturilor pe care SUA le au cu alte țări est-europene, foste comuniste, cum ar fi Ungaria, Polonia, Republica Cehă, Slovacia și, în unele privințe, chiar și Bulgaria. Astfel, liderii acestor țări s-au bucurat de primiri oficiale și chiar “de stat” la Casa Albă, unele au clauza pe o bază permanentă, investițiile străine de capital, inclusiv americane, depășesc cu mult pe cele din România (în acești ani,

Unele considerații pe marginea relațiilor dintre România și Statele Unite în ultimii cinci ani

MIRCEA RĂCEANU

This study specifies the particular position of Romania inside the system of relations between the US and the former communist countries of Eastern Europe. Unlike Cehia, Slovakia, Bulgaria and Hungary, Romania has a peripheral position inside this system of international relations. This situation is generated by the specific profile of the political activity of the Romania's power elite: intolerance against the political opposition; the toleration and the promotion at top position in state of extremist elements etc. Considering all these, the author says it is not peculiar that Mr. Iliescu is the only Eastern President who has White House. Author's conclusion about the future of the relations between USA and Romania is that a positive evolution depends upon the process of the state and society democratization in Romania.

Polonia, Ungaria și Republica Cehă au beneficiat de peste 20 miliarde dolari, în timp ce România a beneficiat pînă în iulie 1994 de 942,7 milioane dolari, din care investițiile americane au fost numai de 106,8 milioane dolari. În contrast cu această situație, mentionăm două elemente privind relațiile româno-americane:

– Președintele Ion Iliescu a călătorit de trei ori în SUA, dar aceste vizite nu au avut loc în baza unor invitații oficiale din partea guvernului SUA și, în consecință, el nu a fost primit oficial la Casa Albă, pentru discuții, negocieri și eventual semnarea unor documente, așa cum se obișnuiește în cazul unor asemenea vizite. Este adevarat că președintele Ion Iliescu s-a întîlnit cu președintele Clinton în diverse împrejurări, și că nimeni nu poate nega utilitatea ultimei întîlniri pentru relațiile româno-americane; ea nu a fost totuși de natură să înlătărească caracterul și importanța unei vizite oficiale. Indiferent cum dorim să privim realitatea, pentru cei care urmăresc cu atenție relațiile SUA cu fostele țări comuniste est-europene, concluzia este una singură: existența în continuare a unei rezerve din partea SUA față de președintele român și modul său de guvernare.

– Clauza națională celei mai favorizate, deși nu mai are semnificația din trecut, continuă să fie acordată României pe o bază anuală. Nici cu ocazia ceremoniei prezentării scrisorilor de acreditare de către nou ambasador român în SUA președintele Clinton nu s-a angajat să o acorde pe o bază permanentă, ci doar și-a exprimat “speranța” în această privință pentru viitor. Cînd în viitor? Răspunsul îl dă tot președintele Clinton cînd face apel la guvernul român “în terineni cît mai categorici posibili” să acioneze pentru punerea în aplicare a “programului de privatizare”, cu alte cuvinte a consolidării economiei de piață.

Cele două exemple reflectă adevărată stare în care se află astăzi relațiile dintre România și SUA. Ele sănătățe de “relațiile speciale” care – în conjunctura specifică epocii – au caracterizat raporturile dintre cele două țări în anii ‘70 și în prima parte a anilor ‘80. În acea perioadă, SUA au considerat că România, datorită politiciei sale externe relativ independente, era țara care ar fi putut produce o breșă în sistemul monolit al lumii comu-

niste. În consecință, România a beneficiat de avantaje politice și economice care au singularizat-o față de celelalte țări est-europene, în raporturile ei cu SUA (România a fost, de exemplu, anii de zile principalul partener comercial al SUA din zonă, volumul schimburilor comerciale atingând la un moment dat cifra de peste 1 miliard de dolari, din care exportul românesc era de aproximativ 900 milioane dolari. În primele opt luni ale anului 1994, volumul respectiv a fost de 286 milioane dolari, din care exportul românesc este numai de 96,6 milioane dolari). În prezent, cînd raporturile dintre Washington și Moscova sănătățe de cooperare și nu de confruntare, singurul criteriu care stă la baza politicii SUA față de țările est-europene este cel al gradului de democratizare a societăților respective. Partea americană nu a ascuns faptul că este dispusă să aibă relații apropiate numai cu acele țări din zonă care acționează ferm, nu prin declarări de intenții ci prin fapte, pentru stabilirea unor societăți cu adevarat democratice. Această poziție a fost reafirmată recent de președintele Clinton, care a cerut regimului de la București să acioneze pentru “întărirea” instituțiilor democratice, “accelerarea” reformelor economice și “promovarea” drepturilor omului; poziție care, fără îndoială, își va găsi un sprijin puternic în noul Congres american.

În concluzie, o relație apropiată și pozitivă între România și Statele Unite va depinde numai și numai de accelerarea procesului de renovare structurală, de democratizare a societății și statului în România. □

MIRCEA RĂCEANU is the co-author of the work *Romania versus United States. Diplomacy of the Absurd 1985-1989*, St. Martin's editure, New York, 1990. Before 1989, he worked as secretary of the Romanian Embassy from Washington, having also different positions in the system of relations between Romania and USA and Canada. He was arrested in January 1989 being: considered a spy by the regime from Bucharest. Condemned to the capital punishment, he was released in December 1989.

Economia românească – o evaluare a celor cinci ani de tranziție

VARUJAN VOSGANIAN

The study aims to make an evaluation of the economic transition from Romania in the five years that have passed since December 1989. Starting from three criteria: the structure of property relations, economic efficiency, social protection. The analysis implies a discussion about the property problem and the existence of an etatis structure of property, on the one hand. On the other hand, the author specifies the special dilemma of the social protection: which depends both upon the economic efficiency and the acceptance degree from the population.

Nu sînt de acord cu acei analiști care pornesc abordarea realităților românești prin a spune că lucrurile sînt complicate. Realitatea este – ca să mă exprim tautologic – cea care este și numai lipsa de simplitate și profunzime a abordărilor o face să pară complicată. Ceea ce se cere unei abordări nu este prețiozitatea ci nuanțarea, lipsa de prejudecăți și coerență strategică. Nuanțarea presupune abținere de la verdicte simpliste, folosirea de concepte cît mai clare din punct de vedere teoretic și cu o bună acoperire a stărilor intermediare. Lipsa de prejudecăți este necesară atât în ceea ce privește bagajul teoretic marxist, folosit în trecut cît și în ce privește cel occidental. Lipsa de prejudecăți trebuie să funcționeze astăzi în a renunța la balastul teoretic și a menține din abordarea marxistă ceea ce totuși era valoros, cît și în asimilarea cu discernămîntul a altor categorii și principii economice. Cele spuse în aceste cîteva rînduri și care urmează să fie detaliate într-un alt număr din paginile *Sferei politicii* fac obiectul epistemologiei economice, o știință puțin dezvoltată la noi, cu efecte proporționale în confuzia teoretică și ineficienței practice a științei economice.

Coerența strategică în schimb, ieșe de sub influența epistemologiei. Ea presupune o evaluare actuală, o proiecție în care elementele componente să fie intercompatibile și căi plauzibile prin care prezentul să poată fi conectat acestor proiecții. Studiul de față își propune abordarea uneia din aceste aspecte, și anume evaluarea. O evaluare științifică trebuie să aibă la bază unele criterii de evaluare. În treacăt fie spus, nici în acest domeniu gîndirea economică a tranziției nu stă mai bine, neexistând un set de criterii acceptate potrivit căruia să se aprecieze desfășurarea fenomenelor și proceselor economice. În evaluarea tranziției economice din România, în acești cinci ani scurși de la mișcarea revoluționară din decembrie 1989, propun următoarele trei criterii:

1. Structura relațiilor de proprietate;
2. Eficiența economică;
3. Protecția socială.

În mod obișnuit, ultimele două criterii sunt suficiente. Caracterul specific al analizei actualei perioade este conferit tocmai de includerea priorității a problemei proprietății. Cele trei criterii sunt corelativ. O structură etatistă a proprietății împiedică îndeplinirea celorlalte două criterii. Eficiența economică performantă lipsită de măsuri de protecție socială depășește gradul de suportabilitate a populației, crează falii în societate și refac o stare revoluționară cu urmări imprevizibile. În protecția socială lipsită de suportul eficienței mută dezbaterea în domeniul ideologiei și propagandei. Este o experiență pe care România a resimțit-o în efectele sale iluzorii și dureroase.

Înainte de a porni analiza nu mă pot împiedica să constată că, din punct de vedere al tranziției, comuniștii (sau ce vor fi fost ei) au fost mult mai eficienți decât noi. În cei cinci ani ce au urmat proclamării republicii și controlului deplin al instituțiilor statului, ei au transformat economia românească într-o națională de tip socialist, relațiile de tip capitalist neexistând decât periferic. Iar reforma monetară din 1952 a dat ultima lovitură capitalurilor bănești. Această performanță a fost posibilă datorită disprețului față de normele constituționale, sprijinului militar din exterior și fermității. Din toate cele trei, clasa politică majoritară de acum ar fi trebuit să aibă doar fermitatea. Celelalte două condiții ar trebui adoptate astfel: respectul față de normele constitutionale și sprijinul economic din exterior. Din păcate, nici una din cele trei condiții nu a fost îndeplinită. Asupra lipsei de fermitate nu mai insist. Invoc în sprijin recenta carte a lui Ilie Șerbănescu, al cărei titlu este grăitor: *Jumătățile de*

Cinci ani de la revoluții

măsură au dublat costurile sociale. Sprijinul economic, fie că e vorba de ajutor nerambursabil, fie de împrumuturi de stat sau garantate de stat, fie de investiții străine, cel mai redus – având în vedere mărimea țării – din tot estul Europei. Iar în ce privește caracterul de neconstituționalitate al reformei economice vom avea imediat prilejul să vorbim.

Să ne reîntoarcem acum la cele trei criterii propuse. Așadar:

1. Structura relațiilor de proprietate

Pentru ușurința analizei, vom detalia după cum urmează:

Dimensiuni

a) *Neconstituționalitatea economiei românești*. Iată conținutul art. 134 alin. I: "Economia României este o economie de piață". Ceea ce este o economie de piață nu mai e prilej de dezbatere între economisti. Iată definirea ei: "O economie de piață este aceea în care indivizi și firmele private iau majoritatea decizilor cu privire la producție și consum." (Paul A. Samuelson & William D. Nord-House-Economics, ed. XIV, pag. 21). Economia românească este o economie de stat, ponderea sectorului de stat fiind majoritară (cca 70% din produsul intern brut). Orice măsură a unei autorități publice care nu este luată în sensul creerii unei economii mixte, cu un sector privat dominant, devine neconstituțională. Preocuparea Parlamentului și Guvernului ar fi trebuit să fie intrarea în constitutionalitate a economiei românești. N-a fost să fie așa.

b) *Sfera legislativă*. În domeniul proprietății există în prezent cinci legi importante: Legea nr. 15/1990 privind reorganizarea unităților economice de stat ca regii autonome și societăți comerciale (o lege nu astăzi de transfer cît de delegare de proprietate), Legea 31/1990 privind societățile comerciale, Legea 35/90 privind regimul investițiilor străine, Legea 18/91 privind fondul funciar și Legea 58/91 privind privatizarea societăților comerciale. Inițiativa tuturor acestor legi a aparținut guvernării Roman. Se poate discuta dacă ele au fost bune sau nu, dacă ar fi putut ieși mai bune, înțind seama de contextul politic sau dacă efectele pe care le-au generat nu se întorc adesea împotriva spiritului acestor legi. Dincolo de orice dispută, aceste cinci legi au avut darul de a "sparge" barierile sistemului socialist, permitând apariția sectorului privat și diminuind dirijismul. Guvernul Stolojan, lipsit de suport politic și având un mandat limitat, nu a avut nici o inițiativă legislativă în ce privește proprietatea. Iar guvernul Văcăroiu are o opere legislative îndreptată împotriva sectorului privat. Proiectul de lege pentru accelerarea privatizării este o farsă ideologică, jucată cu ignorarea normelor constitutionale.

Trebuie spus că, în ce privește structura relațiilor de proprietate, obstacolul major nu se află în sfera legislativă, care cu toate scăderile ei permite dezvoltarea sectorului privat, ci, în primul rând, în sfera executivă.

c) *Domeniul instituțional*. România nu a construit în acești cinci ani o structură instituțională adecvată economiei de piață, astăzi în ce privește instituțiile informale.

c.1.) *Instituțiile formale*. Guvernul, în ansamblul său, este reprezentantul politic al sectorului de stat. Relațiile executivului cu sectorul de stat sunt, formal, inexiste. Cu excepția traficului de influență exercitat de o categorie restrânsă de firme mari, ale căror proprietari aparțin clientelei politice a partidelor pro-guvernamentale, sectorul privat acționează în afara sau, adesea, împotriva voinței guvernului. Instituțiile privatizării sunt

hipercentralizate și lipsite de capacitate managerială, existând numeroase suprapunerii și controverse în activitatea lor. Iar instituțiile care ar trebui să vegheze la crearea și functionarea mecanismelor de piață, în principal cele privind mecanismul de alocare eficientă a resurselor (bursele de valori, bursele de mărfuri etc.) fie că nu sunt create, fie că se află într-un stadiu incipient.

c.2.) *Instituțiile informale* sunt cele care acționează fără a fi localizate, fără a dispune de o structură birocratică. Luarea lor în considerare este esențială pentru completarea cadrului instituțional și înțelegerea funcționării acestuia. Iată cîteva din instituțiile informale:

- instituția competiției economice;
- instituția managementului;
- instituția marketingului;
- instituția falimentului;
- instituția arendei etc.

Ele au la bază fie un act normativ, fie un anumit nivel de pregătire a mediului economic-uman și funcțional. Instituțiile informale au fost complet ignorate în acești ani și dezvoltarea lor este spontană și sporadică.

d) *Domeniul executiv*. Am amintit deja despre raporturile guvernului cu sectorul privat. Însă mai grav decât astăzi este faptul că prin atitudinea sa, guvernul cultivă o concurență nelioială între sectorul de stat și cel privat, în dauna celui din urmă. Actuala clasă politică conducătoare nu și-ar putea menține poziția în condițiile unui sector privat dominant. Rolul guvernului este cel de a menține o structură a populației favorabilă actualiei clasei politice. Cel care s-a achitat cel mai bine pînă acum de această sarcină a fost guvernul Văcăroiu.

e) *Economia reală*. Consecință a situației existente în celelalte domenii, economia reală prezintă caracteristicile unei economii de stat.

– În *industria* numai 5% din valoarea adăugată este creată în sectorul privat. Sectoarele întregi, îndeosebi în industria extractivă, produse semifinile și construcții de mașini se află sub controlul exclusiv al statului. Arondarea a 30% din acțiuni Fondurilor Proprietății Private nu are nici o semnificație în exercițiul real al dreptului de proprietate.

– *Agricultura* este, din punct de vedere al proprietății, majoritar privată, 80% din terenul agricol a fost distribuit particularilor. Nu a fost însă o dez-letalizare, căci aceste terenuri, cel puțin teoretic, aparțină, într-o formă cooperativizată, tot populației. Loturile sunt însă foarte mici și ele nu pot asigura subzistența proprietarilor și a familiilor acestora, ei fiind nevoiți să-și păstreze slujbele la stat. Mijloacele tehnice sunt în întregime ale statului, iar accesul la credite, la materialul roditor, ca și la îngășaminte, pesticide, fungicide, este controlat de stat. Să tot statul, cu excepția pieței tărănești, care are o pondere nesemnificativă, dictează condițiile pieței, fiind cel mai important cumpărător de produse agricole. Lipsa titlurilor de proprietate împiedică circulația și coagularea terenurilor, apariția proprietății tărănești fiind.

– *Transporturile și comunicările* aparțin integral statului, iar *sistemul bancar* în proporție de peste 80%. Statul controlează sistemul de credit și *circulația informațiilor*.

– *Comerțul* este, ce-i drept, în mare măsură particular. Dar spațiile comerciale aparțin statului, care poate majora în mod discretional – și adesea o face – tarifele suprafetelor comerciale. Izolat într-o economie de stat și pus în fața unui sistem de impozite, accize și taxe împovărat și instabil, comerțul privat nu constituie o amenințare pentru sectorul de stat și nu este sursa unor acușuri importante de capital.

– *Comerțul exterior* nu mai este

monopol de stat. Cei care contează însă în comerțul exterior fac parte din clientela partidelor de guvernămînt și susțin clasa politică conducătoare.

De la apariția legii privatizării și pînă la data apariției controversatei Hotărîri de Guvern nr. 500/94 privind reevaluarea activelor doar 1,4% din activele ce cădeau sub incidența Legii privatizării au fost privatizate. În prezent, procesul este blocat și orizontul pe termen scurt nu permite o vizionare mai optimistă.

2. Eficiența economică

Pentru a argumenta caracterul corelativ al structurii proprietății și eficienței economice este suficient să facem o analiză a profitabilității pe tipuri de proprietate. Deși capitalul social total al societăților particulare este extrem de redus (6-8% din totalul economie națională) iar forța de muncă angajată în sectorul particular nu depășește 15% din total, proprietatea privată a creat în 1993 56% din masa profitului total! În același timp, proprietății de stat i-au revenit doar 37%, proprietății mixte 6%, iar proprietății cooperatiste 1%. Extrem de interesantă este, prin comparație, repartizarea pierderilor pe economie: proprietatea de stat 93,2%, proprietatea privată 6%, iar cea cooperativă 0,8%. Nu este, aşadar, de mirare că situația ratei anuale a profitului se prezintă în același an, 1993, astfel: total economie națională – 4,4%, proprietate de stat – 1,3%, proprietate privată – 12,5% (deci de aproape zece ori!).

Așadar, una dintre cauzele slabiei eficiențe economice este structura etatistă a relațiilor de proprietate. Alte cauze sunt:

a) inexistența unor programe de restructurare a sectorului de stat. Din punct de vedere normativ, restructurarea a debutat, prin-tr-o hotărîre de guvern, abia în luna iulie 1993. Efectiv, ea nu a demarat nici pînă astăzi;

b) tolerarea rezistenței structurilor remanente, în principal prin arierate și credite neperformante;

c) neinitierea procedurii falimentului, pentru eliminarea surselor de risipă;

d) detinerea surselor financiare din sprijnul acumulare spre consum. Lipsa preocupării pentru procesul investițional va avea efecte negative de durată pentru economia românească;

e) practicarea politicii de subvenționare a unităților economice nerentabile.

Principalul efect al ineficienței economice românești a fost inflația. Esența inflației a constat în transferul de putere de cumpărare de la consumator către producător, de la sectorul privat către producător, de la sectorul privat către cel de stat și, în cele din urmă, "arunarea" viitorului pentru a plăti racilele prezentului. Relativa stabilizare monetară din 1994 o datorează în principal constrângerilor monetari și nu îmbunătățirii activității economice. Reforma a înregistrat în 1994 două viteze: una mai accelerată în economia nominală (monetară) și o alta mult mai lentă în economia reală. Această fractură între dimensiunea monetară și cea a economiei reale crecează doar iluzia macrostabilizării.

3. Protecția socială

Aceasta a avut, în condițiile slabiei eficiențe a economiei românești, performanțe modeste. În comparație cu anul 1989, veniturile reale medii au scăzut cu 30-40 procente. Pentru unele categorii salariale, ele au scăzut chiar sub 50%. Cele mai afectate au fost segmentele sociale inactive sau cele activ-marginalne: pensionarii, tinerii și salariații peste 50 de ani. Pentru aceștia din urmă, șomajul

aduce cu sine imposibilitatea găsirii unui nou loc de muncă. Încercările legislative privind pensionarea anticipată nu sănătă, în acest caz, decât un paleativ.

România are, în prezent, poate un milion de șomeri, luând în considerare structura economiei românești, nivelul eficienței economice și posibilitățile scăzute de absorție a forței de muncă din partea sectorului privat se poate aprecia că rata naturală a șomajului este cu mult mai mare. Diferența dintre rata reală și cea naturală a șomajului, care în mod obișnuit este pozitivă, este în România puternic negativă. Aceasta înseamnă că nu numai șomajul este o gravă problemă, ci și acea zonă gri a presiunii asupra forței de muncă, a amenințării cu șomajul, ceea ce include factori perturbatori în mentalitatea colectivă.

Un raport amănunțit, elaborat de Institutul de Cercetări pentru Calitatea Vieții, arată că două treimi din populația României trăiesc sub limita sărăciei, iar o jumătate din aceștia sub limita de integrare socială. Sărăcia nu trebuie judecată numai în termeni absoluci sau, dacă o facem comparativ, numai în raport cu anul 1989. Ea trebuie raportată și la noua ofertă a pieței românești. Sărăcia avea o anume semnificație în fața vitrinelor prăfuite, întunecate, proptite în picioare de porc sau conserve expirate și o cu totul alta în fața magazinelor luminoase, împodobite cu mărfuri îmbutoare, aşezate meșteșugit în rafturi scăpitoare. Din acest punct de vedere, sănătă se resimte mai profund, iar timpurile par a avea o doză de ironie și cinism.

În optica actualilor guvernați, politica de protecție socială nu se deosebește prea mult de cea pe care o găsim în ultimul discurs al lui Ceaușescu, din 21 decembrie 1989. Cîteva procente de creștere adăugate ici-colo, dar numai atunci cînd nemulțumirea populației devine amenințătoare. Dar această vizionare este simplistă. Îmbunătățirea protecției sociale nu este în primul rînd o problemă de protecție socială, ci una de eficiență economică.

VARUJAN VOSGANIAN, born in 1959. Graduate of the Academy of Economic Studies (Department of Commerce), and of the University of Bucharest (Department of Mathematics). Member of the Romanian parliament, from the Union of Armenians, he is currently in a Ph.D. program. He has authored over 200 articles on political economy, politics and various essays.

Decollectivization, Democracy, and the “Law- Governed State”: A View from the Village

KATHERINE VERDERY

The passage of Law 18/1991 (Legea fondului funciar) inaugurated a process of massive proportions and fundamental significance in post-revolutionary Romania: the restitution of landed property to its former owners. This process, involving millions of hectares and of former land-owning families, has major implications for creating democracy and the

“law-governed state” (*statul de drept*) in Romania. In this essay, I offer some brief suggestions about the implications of property restitution, to date, for democracy and the form of the state. My comments are based on nine months of field research on decollectivization in a Transylvanian village (Sept. 1993–June 1994).¹

Law, Rights, and Forms of Political Participation

Many Transylvanian villagers have not passively accepted the property rights assigned them by their local land commissions. They complain aloud in many public settings, protest before the commission at its meetings, and even bring suit in court. These actions are quintessential political; they show a rural population determined to promote both a notion of “rights” and the means for defending these rights in a “democratic” state. That is, these people are staunch defenders of democracy.

Underpinning the local struggles I witnessed is a persistent discourse of rights. As villagers fight their battles, defending their claims against one another, they often invoke “rights” as an argument. Over and over I heard them urge one another, “Defend your rights!” “Why are you giving up? Don’t give up, don’t let them walk all over you!”. The approximately 400,000 court cases now pending over land – the number will surely escalate once all property titles are awarded – indicate broad participation in a process of seeking one’s rights.

What is this experience like? When villagers go to court in defense of rights to land, what effects does this produce? First, it involves often costly and time-consuming trips to court, since cases are not prepared in advance by legal counsel and then brought to trial but are created *in situ*, through repeated court appearances to hear yet another witness, yet another piece of testimony, yet another expert evaluation. This aspect of legal practice discourages many would-be participants at the outset. Second, because cases often do not come up in the order posted, parties coming to court on the appointed days may sit for hours awaiting their moment. During this time, people expect the law: they learn judicial norms by hearing the judge speak over and over about the need for proofs and documentation; argue over what judicial level has or does not have competence; dismiss or postpone cases because the parties do not have full property title or because they have not received affidavits (*adeverințe*) from the local commissions; throw cases back to the local authorities or to the county commission; advise parties to go get a lawyer; and complain frequently about the failure of local officials to comply with court orders to produce documents. Among the things court spectators learn are that the court does not have power to resolve many of the cases brought before it, particularly against local officials’ resistance, that they can be tripped up by numerous procedures and rules, and that the practices of participation in defense of one’s rights eat up large portions of one’s resources.

Moreover, many people go to court with great skepticism as to whether they will receive a fair trial. As one judge I know told me, there are two Romanian views of law: those who win a case in court say justice is corrupt and the judge was bribed. My discussions amply confirmed this opinion. Many of my village associates do not believe that the law is neutral and impartial, and this shapes

their relation to both law and state. Those I spoke with who had lost cases were convinced from the start that their opponents had bribed the relevant officials, or that because the evident interest of “those in power” was to have them lose the case, the judges would be so instructed.² At the same time, even people who have won a case often have difficulty having the judgement enforced, owing to the resistance of local authorities. These attitudes and experiences suggest that legitimating through the “rule of law” is problematic, and that people view their defense of their rights as something taking place as often *against* the political system as *facilitated* by it through reliable legal procedures.

From my attendance at court I saw in the experience of bringing suit some subtle forms of domination rather than of citizen empowerment. An example is the way people’s words enter into the court record. Instead of being taken down verbatim by a stenographer, the proceedings enter the record only when the judge periodically dictates a summary to the secretary. This practice leaves no doubt that ordinary citizens’ words have legal effect only if translated (and thus authorized) by the state. I read postural and behavioral signs as suggesting that many parties to a suit do not come there confident of their rights but, rather, as supplicants. These orientations to law doubtless continue those of the socialist period, when the governors perceived the governed as children to be corrected and educated, and people learned to behave according to that image.

From my research so far, I would say that legitimating through a “law-governed state” is not faring well in rural Transylvania, nor are people’s activities in defense of their rights treading an easy path to politically effective “citizenship”. This has strong implications for the state’s subsequent capacities and the strategies it can pursue. It remains to be seen, however, whether people will be discouraged and give up defending themselves or will persist, forming durable participatory relations that are mediated through the law and that might strengthen the latter’s independence of the government.

Political Recentralization and the Prospects for “Citizenship”

The events of 1989 dealt a severe blow to the centralized communist party-state; extensive privatization will only enhance that effect, thus facilitating democratic participation as usually conceived. Will those now in power succeed in reversing this trend? Will they obstruct the restoration of ownership rights that many political theorists see as fundamental to freedom and democratic participation?

One place to look for evidence on this question is local government. Although the actions of commune officials may seem insignificant for the reconfiguration of state power, local-level management of property restitution in fact has very high stakes. Law 18 gave commune authorities and their topographers suffi-

Cinci ani de la revoluții

cient independence to foster local autonomy. If they manage to contain and resolve localized conflicts over land, creating some form of order without intervention from the center, this will impede recentralization of the state and will further local self-government. But if, instead, they become embroiled in infighting and corruption, squandering their independence and enabling or inviting the center to solve problems for them, reconstituted central power will be the result. The implications of local struggles over land thus ramify far beyond the villages, affecting the state's capacity to dominate villagers in the future.

My evidence shows that local commissions rarely resolve cases but instead toss them up to the county commission and the courts – both currently controlled by a governing coalition that has state-expanding aims. County-level organs do not even have adequate means for final resolution – first of all because no suit can be brought until one has a property title. The delay in producing these caused President Iliescu to propose that the state resolve the problem (so it could tax the land) by decreeing that property *adeverințe* automatically become permanent. In other words, delays and disorder in local and county management of property restitution were effectively inviting the state to come in and resolve the problem. At the same time, however, the political center was itself contributing to these delays. It failed to train enough topographers to carry out the task of measuring rural properties and neither solicited nor accepted trained topographers from elsewhere. Moreover, the government has postponed by nearly two years a USAID project for satellite mapping: the relevant Ministry refused to supply the five to seven key coordinates essential to starting the work.³ Clearly, those at the center have little interest in empowering “neutral” technical knowledge and local authority, and the result is persistent if not increased central power.

The state's continued presence in village agriculture seems to work against the interests of owning households and of ownership. This appears clearly in the experiences of directors of IASs, Agromecs, and other state organizations who try to privatize their firms, as the law supposedly permits. Such persons find that the bureaucratically superior bodies that supervise them suppress their attempts at individual initiative: in other words, they see the higher levels of the state continuing to retard lower-level enterprise, as well as privatization and private ownership by these directors and their shareholders. Thus we see locally the reconstituted power of what Cornea calls the “directocracy” – a loose grouping of bureaucrats and public officials who profit by maintaining subsidized state property and, alongside it, founding their own private firms, which they feed by siphoning off the resources and subsidies of the state firms. Facilitating this arrangement, says Cornea, is ongoing confusion in the system of property rights remain weakly defined and poorly enforced.⁴ Thus, bureaucratic parasitism on state property presses in the direction of unclear title, uncertainty as to who may exercise property rights, and incomplete ownership for everyone, with the result that all are hindered from becoming

ing the “possessive individuals” of democratic theory.

Finally, the impression of reconstituted state power – and a power of a specific kind – is enhanced if we look at what is happening to bureaucratic practices. Decollectivization provided an opportunity to reinstitute the sort of rule-by-records that characterized the Habsburg period in Transylvania; the post-1989 state might have proposed a machinery for recreating records, making them a predictable basis for resolving conflicts, and then guaranteeing ownership based on them. So far, however, this does not seem to be the outcome. Instead, the procedures for implementing Law 18 have obstructed such records and practices as already existed. An entirely new system of topographic numbers was instituted, for example, in the absence of the law on cadastres, which would have linked the new numbers to the older ones of the Cartea Funciară. Thus, even a villager with a property title cannot use it effectively in court, for the property numbers on it bear no resemblance to anything else on record.

These results suggest the following about state power: instead of a power institutionalized and exercised through law and predictable procedures (which many see as the hallmark of liberal-democratic states), what we see are the ruling practices of socialism's predator “spoiler state”, consolidated by preventing other actors from acting effectively.⁵ “Government” in this context rests on maintaining and environment of uncer-

tainty, one in which owners can readily doubt legal guarantees to their possession (after all, these people saw their supposedly law-guaranteed property confiscated after World War II). “Law” in this context becomes not only a space for actively pursuing one's rights but an occasion to experience inefficacy, as cases drag on for months only to be thrown elsewhere, unresolved.

The experience of property restitution is thus a disheartening one for many villagers, as they seek to participate in shaping their futures but find themselves thwarted much of the time. This is a more telling experience than any participation in “free” elections. It subjects people to a state that produces not democratic empowerment but dependencies that may thwart them from effective action. Nonetheless, working against this are their new identities as “possessors”, which drive villagers to court despite their doubts about its neutrality. Moreover, as several villagers said to me of their protests to local authorities, “We want them to know they can't treat us like this more!”. This reflects very different personal and political identities from those of the socialist period, identities whose undermining or reinforcement will be crucial to the future of whatever democracy may eventually emerge in Romania.

NOTES:

1. I discuss decollectivization and the problems involved in executing it in my

article “The Elasticity of Land: Problems of Property Restitution in Transylvania”, *Slavic Review* 53 (winter 1994).

2. I wish to note here that my experiences with judges did not fit this stereotype. Judges with whom I spoke impressed me as being dedicated to notions of justice. Even though in some cases the social values behind their decisions may reflect the values of socialism – in many cases admirable – I was pleased to find judges interested in dispensing justice, not favors.

3. I have this information from an American working on a USAID project that aimed to speed up the process of property titling.

4. Andrei Cornea, “Directocrația românează guvernul”, 22, 5 (March 16-22, 1994), p. 7.

5. See Jan T. Gross, *Revolution from abroad: The Soviet conquest of Poland's western Ukraine and western Byelorussia* (Princeton: Princeton University Press, 1988).

KATHERINE VERDERY - anthropological studies at Reed College, Portland, Oregon and at Stanford, California. Currently teaches Anthropology at Johns Hopkins University, Baltimore. Specialized in East European problems. Since 1973 spent more than 4 years in Romania. Author of *Transylvanian Villages: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change and of National Ideology under Socialism*.

Sfera Politicii nu are ambiția de a epuiza prin studiile publicate în acest număr subiectul propus, ci doar de a puncta o dezbatere. De altfel, marea majoritate a revistelor de științe politice din lume au anunțat numere tematice despre revoluțiile din 1989, din care ecouri vor apărea, cu siguranță, și în revista noastră.

Războiul ca revoluție (II)

JAN GROSS

Imensele pierderi omenești și schimbările care au apărut în timpul războiului și în anii imediat următori, au avut un impact puternic atât asupra procesului de consolidare, cât și asupra caracterului regimurilor postbelice. Volumul total al exterminării aplicate selectiv popoarelor din această regiune a modificat considerabil compoziția forței de muncă. Numai distrugerea evreilor din Europa de Est a dat naștere unor oportunități de mobilitate socială ascendentă pentru muncitorii calificați, meșteșugari, antreprenori, experti, oportunități pe care nici o reformă postbelică sau vreo schimbare în regimul economic nu le-ar fi disponibilizat. Aceste locuri libere au apărut și pentru că naționalitățile care fuseseeră programate pentru anihilarea totală au fost ucise selectiv – de pildă, elitele fiecărei naționalități au avut prioritate în fiecare din valurile succesive de represiune. Evreii și germanii, prezenti în întreaga Europa Centrală și de Est încă de război, fie au dispărut, fie numărul lor a fost drastic redus în era postbelică. El constituiau prin excelență populația urbană. Ca o consecință a dispariției lor, un important nucleu al burgheziei, al clasei de mijloc a fost mutat din această regiune.

În general, toate țările din Europa Centrală și de Est, cu excepția Iugoslaviei, au trăit experiența schimbării, din punct de vedere al naționalității, de la caracterul multi-eticnic la unul mult mai omogen. Cehoslovacia, împărțită în trei încă de război (și unde etnicii germani constituiau 23% din totalul cetățenilor), a fost reîmpărțită în 1947 între slovaci și cehi, care împreună reprezentau 90% din populație. Încă de război, o treime din populația Poloniei era reprezentată de minoritățile naționale, iar în perioada postbelică țara se prezenta ca un monolit etnic, cu peste 97% din populație polonezi. România a ieșit din război numai cu o singură minoritate semnificativă numeric – ungurii. Împreună, cele două grupuri etnice reprezentau 95% din populație, în timp ce încă de război cifra se ridică la 80%. Ce au însemnat aceste schimbări? Să fi însemnat pur și simplu că regimurile comuniste și-au consolidat legitimitatea numai pentru că puteau cîștiga credit privind asigurarea de oportunități pentru mobilitate și pentru satisfacerea aspirațiilor naționaliste?

Între izbucnirea războiului și începutul anului 1943, "mai mult de 30 de milioane de europeni au fost mutati, deportați sau împrăștiati". Si cum acesta era un proces ce se auto-alimenta, alte 20 de milioane au fost "în mișcare" din 1943 și pînă în 1948. Pentru a se acoperi spațiul lăsat de cele 2,5 milioane de germani sudeți expulzați, au fost transferați în zonă 1,8 milioane de cehi și slovaci. În Polonia, 4 milioane de locuitori au fost trimiși în tineriturile "vestice". În Germania, zona sovietică a fost parăsită de cea mai calificată mînă de lucru ca urmare a surgerii continue de refugiați spre Vest. În 1950, aproape o treime din populația Republicii Federale a Germaniei nu se născuse pe teritoriul acestui nou stat. Edward Shils, care a studiat *Aspectele sociale și psihologice ale mutării și repatrierii*, a ajuns la concluzia că

ele au generat "o regresie psihologică, reprezentată, de pildă, de un cădere a normelor și standardelor adulte în vorbire, comportare și atitudine, și o revenire la modele mai puțin mature". Bineînțeles că cei care s-au găsit în astfel de situații au fost mult mai dependenți de sprijinul administrațiilor de stat (fiind, ca urmare, mult mai flexibili în fața dorințelor acestora) decît ar fi fost dacă trăiau în comunitățile natale, fără a fi deranjați de mariile valuri ale istoriei.³ Iată că o mare temă de cercetare este încă în așteptarea unui istoric social și cultural – *cum a fost semnificată și impactul exilului din Europa Centrală și de Est?*

Ne-am mai putea gîndi, de exemplu, la violența pe care oamenii fie că au suferit-o, fie că au asistat de aproape la manifestarea ei. Prin analogie cu bine stabilita paradigmă, care atribuie vulnerabilitatea societăților europene fascismului din anii '20 și '30, și violenței generalizate prin care a trecut Europa în timpul primului război mondial⁴, putem afirma că familiaritatea nebinevenită față de violență declanșată sub regimurile de ocupare din cel de-al doilea război mondial a făcut ca metodele folosite în perioada următoare de comuniști pentru a pună mîna pe putere să fie acceptate mai ușor decît ar fi fost altfel. Nu putem spera să înțelegem perioada aceasta fără să ne dăm seama că experiențele de război, reprezentate de o criză spirituală, o criză a valorilor și de dezorganizare a ceea ce era normal, au afectat profund modul în care societățile din regiune și-au reprezentat mai tîrziu bunăstarea comună, binele colectiv, interesele de grup. Vechile definiții ale legalității, justiției, legitimității, scopului comun, interesului național sau răuținii de a fi erau puse la îndoială, distruse. Ca urmare, exista mai mult loc pentru idei noi care să pună bazele potrivite convițuirii.

Ne-am mai putea gîndi la tinerii care au fost nevoiți să sărăpeste decenii întregi din ciclul normal al vieții lor pentru a deveni soldați, capi de familie sau conspiratori. Multi au fost siliți să își asume responsabilități față de familiile lor, față de organizații sau de cauze pe care cei mai în vîrstă decît ei nu le-ar fi lăsat în seama lor în cazul unei vieți normale. Revoluția socială care a fost pusă în practică în perioada postbelică le-a permis tinerilor să ocupe în continuare un loc central pe scena societății și, ca atare au fost folosite energiile declanșate de război ale acestei generații. Ar mai trebui menționat aici și faptul că în acești ani a fost folosită forță de muncă reprezentată de femei. Toate aceste procese, deși fără intenție, au avut un pronunțat efect de nivelare a structurii sociale și au constituit începutul unor transformări care vor fi stimulate în anii de după război, de data aceasta însă existind o justificare ideologică explicită.

Chiar și această superficială trecere în revistă arată cum, în perioada în care Europa Centrală și de Est era sub domniație nazistă, au fost pornite niște procese comprehensive de schimbare socială, care vor aduce după sine etatizarea societăților afectate. Aparent, victoria sovietică asupra nazismului nu a determinat o

prăbușire radicală, așa cum este ea prezentată de obicei. Si, într-adevăr, s-ar putea observa aici continuitatea din dinamica schimbării sociale începută de politice naziste și reluată apoi de partidele comuniste, chiar dacă acestea din urmă au avut o cu totul altă inspirație ideologică și organizatorică.

Astfel, o abordare din punctul de vedere al istoriei sociale dezvăluie un proces continuu, în timp ce istoria politică sugerează o ruptură mult mai drastică. Concluzia ce poate fi trasă este că, pentru a ne face o idee adecvată a preluărilor pe care le-au realizat comuniștii în Europa Centrală și de Est, trebuie să schimbăm periodizarea de pînă acum și să începem analiza de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Si este foarte bine să aducem în discuție o altă îndoială referitoare la periodizarea tradițională. Cînd, cu exactitate, a luat sfîrșit războiul în Europa Centrală și de Est? N-ar trebui oare să privim cei doi ani de după 1945 – plus sau minus cîteva luni în cazul fiecărei țări – ca pe un capitol final al unui proces care a început în 1939? Pentru că, pe de o parte, acela era momentul în care procesul de distrugere și transformare a instituțiilor, formelor politice și straturilor sociale va constitui baza formelor de guvernare de dinaintea războiului, iar, pe de altă parte, începea o fază de consolidare a unui nou tip de regim. Aceste două revindicări pot părea contradictorii. Dar revoluția este o contradicție în ea însăși – o fază finală a *regimului vechi*, dublată în mod necesar de o notă de început a unei ordini sociale ce va să vină.

Să, în final, trebuie să ne ocupăm și de problema sprijinului acordat de către organizatorii ordinii publice, oricare ar fi fost ei, formelor de guvernare implementate în timpul războiului. Aceasta este o chestiune foarte complicată, care poate fi tratată doar la modul grosolan, folosindu-se concepe ca obediță, colaborarea sau trădarea. Chestiunea se pierde după război în întunecatul domeniului al "justiției politice". Chiar și atunci cînd a fost vorba despre *responsabilitatea nemîtilor* (care, judecînd superficial, sunt categoria de criminali care ridică cele mai puține probleme) a fost nevoie de dezvoltarea unei noi jurisprudențe pentru procesul de la Nürnberg. La celălalt capăt al spectrului, cînd Hannah Arendt a dezvăluit rolul consiliilor evreieschi în mașinaria nazistă de distrugere a evreilor din Europa, s-a declanșat o dezbatere foarte aprinsă în toate ziarele după două decenii de la terminarea războiului⁵. Aș vrea să aduc o contribuție modestă în această problemă, subliniindu-i complexitatea.

Trebue să reținem că de-a lungul celui de-al doilea război mondial, în teritoriile ocupate, înțelegerile care defineau sursa autorității politice – sau, mai exact, care îl desemnau pe cei care dețineau poziții ce în mod obișnuit implicau autoritatea politică – erau hotărîte de către ocupant. Dacă a existat un Hacha, un Quisling, un Pavelic, un Pétain sau un Tiso, faptul acesta a fost voînta nemîtilor, și nu voînta francezilor, cehilor, croaților, slovacilor sau norvegienilor. Cu alte cuvinte, colaborarea era "condusă de ocupanți". Astă mai înseamnă totodată și că sublinierea absenței acesteia – cum este de pildă fraza "sigur, Polonia nu a avut un Quisling al ei" – are o valoare euristica limitată. Ea ne spune mai degrabă că nemîti, în acest caz, nu au făcut nici o ofertă.

Ca atare, discuția despre colaborare are, într-un anume sens, un caracter informativ – dezvăluie prezența sau absența unei birocratii la nivelul unei țări (comunități). Acest lucru se referă bineînțeles la un fenomen social însoțit de etos, de persoane interesate, de resurse materiale considerabile care trebuiau distribuite etc. Dar cum să ne formăm o idee despre rolul și modul de funcționare a administrațiilor orașenești, de exemplu, în absența colaborării? Numai în Varșovia, ea avea zeci de mii de angajați. Era ea semnificativ mai mică decît administrația întregului Protectorat al Boemiei și Moraviei sub Hacha? Si ce facem cu consiliile evreieschi (*Judenräte*) create în ghetourile înființate la ordinul nazistilor și care pregăteau Soluția Finală? Totodată,

legat de strategia *divide et impera*, caracteristică unui control social totalitar, cum să ne formăm o idee despre rolul și comportamentul unui segment al populației locale față de alt segment care a fost separat și a devenit, mai mult decît oricare alt grup, tînta unor măsuri radicale de opresiune din partea noilor stăpîni? "Colaborarea" nu ne oferă o flexibilitate destul de mare pentru a ne ocupa de asemenea probleme în mod serios. Părerea mea este că acest scop ar fi mai bine servit dacă am folosi o expresie mai colocivă, cum ar fi înțelegere secretă sau complicitate.

Pentru a arăta complexitatea acestei probleme și pentru că doresc să aduc în discuție și Holocaustul, permiteti-mi să fac o pauză și să renunț la tonul general al acestei cercetări. Să încercăm să ne imaginăm cum era viața în timpul războiului în provinciile Poloniei, folosindu-ne de jurnalele doctorului Zygmunt Klukowski, un istoric amator și un patriot local ardent al *zamojszczyzna*⁶. El era directorul spitalului din Szczebreszyn și un om foarte serios. Avînd un deosebit simț al datoriei și al responsabilității civice, el se bucura de respectul concetățenilor săi. Klukowski își nota tot ce făcea în fiecare zi, precum și sentimentele pe care le avea, scria regulat despre problemele spitalului și despre starea pacienților săi. Dar, în același timp, el culegea informații de la alii oameni, povestea continuu a numeroase conversații, precum și observații personale din plimbările sale prin oraș. Fiind o persoană competență, amabilă, de încredere și acordînd servicii indispensabile, Klukowski știa destul de multe despre toată lumea; iar oamenii aveau încredere în el. Informațiile sale despre problemele locale sunt fantastice.

Szczebreszyn a suferit mai mult decît chinurile caracteristice acelei perioade zbuciumate. Aici, au venit înții nemîti, după care zona a fost abandonată ocupației sovietice care a durat două săptămîni, pentru ca la începutul lui octombrie nemîti să vină înapoi. În ultima fază a războiului, *zamojszczyza* a suferit experiente colonizări germane, cu toată teroarea și distrugerea "ordinii publice" care însoțeau acest proces și care au condus la proliferarea banditismului, a activităților de gherilă și a tot ce era cuprins în ele. Klukowski notează colapsul rapid al normelor cívilității sub impactul războiului. "Ieri, magazinele din oraș au fost jefuite", scrie el la 18 septembrie 1939. "Au fost jefuite și magazinele evreieschi, și cele poloneze. Dar cum magazinele evreieschi sunt mult mai numeroase, s-a răspîndit vestea că evreii au fost prădati. Iată cum decurge totul. Înții, într-întîva soldați, iau ceva și apoi încep să arunce marfa în stradă. Acolo așteaptă deja o mulțime de creștini! (subl. aut.), atîț locuitorii din oraș, cînd și din sate. Iau orice le pică în mînă și pornește repede spre casă. Apoi se năpustesc alții în magazin, fură și distrug totul alături de soldați. Dacă un magazin este închis, soldații sparg ușa și jaful se produce chiar mai repede." Cinci zile mai tîrziu, el observă că jafurile continuă și cum magazinele au fost deja golite, hoții pătrund acum în casele oamenilor.⁷

Deja din această perioadă de început a ocupăției evreii erau bătuți și chinuți în numeroase moduri de către autoritățile germane, iar Klukowski notează și el acest aspect. Mai relatează episoade cînd populația poloneză aplauda sau se alătura acestor brutalități. El atrage atenția asupra simptomelor de cădere a solidarității sociale din însăși comunitatea poloneză. "Nu m-am gîndit niciodată că segmente largi ale populației poloneze ar avea un spirit atî de slab și atî de puțină demnitate personală și națională."⁸ El continuă să depîngă situația respectivă: acorduri voluntare de a lucra în Germania, publicul larg care umple sâlile de cinematograf, fraternizarea femeilor cu soldații nemîti și plaga denunțurilor. "Ca o consecință a denunțurilor, jandarmii ridicau mereu anumite lucruri ascunse de la diferiți oameni. Si nici nu era nevoie să caute lucrurile respective. Intrau într-o casă și spuneau direct că în cutare loc se găsea cutare lucru."⁹

Acest model de colaborare cu autoritățile germane, chiar împotriva bună-

tării compatrioților, devine atât de banal prin vara lui 1940, încât nu suntem surprinși cind citim despre vînătoarea evreilor ascunși, dintre care în loc de 300, căi trebuiau să se prezinte pentru a fi trimiți într-un lagăr de muncă din apropiere, nu au apărut decât 50. "Așa că a început vînătoarea în oraș și în sâlilele din jur. Alături de poliție și de doi militieni, mai participau și căiva voluntari din rîndurile locuitorilor orașului, inclusiv maiorul Borucki."¹⁰

Pe la începutul lui 1942, ocupanții supun și populația poloneză, și pe cea evreiască cam la aceeași teroare. Evreilor li se impun mai multe restricții, ei sunt bătuți și umiliți cu și mai multă nepăsare în stradă, li se iau toate bunurile (deși mulți au reușit să ajungă la niște întelgeri cu vecinii lor polonezi), dar pericoilele la care sunt expuși nu au un ordin diferit de intensitate. "Toți se așteaptă ca nemii să apară în orice moment și să-i ridice. Sunt atât de bine pregătiți pentru o astfel de eventualitate, încât mi-am împachetat căeva lucruri", scrie Klukowski.¹¹

În Szczebreszyn, perioadele de teroare maximă alternează cu zile, uneori săptămâni, de calm relativ. Apoi, prin martie 1942, teroarea împotriva evreilor crește brusc. Trenuri din străinătate, încărcate cu evrei, trec prin gară. Rezidenții evrei din diferite orașele din vecinătate sunt colonizați din nou. Se pare că destinația lor este Belzec. În Szczebreszyn au ajuns povești îngrozitoare despre recolonizarea din Lublin. Pe la începutul lui aprilie, oamenii săi dea că în Belzec ajung trenuri pline care pleacă apoi goale. La 11 aprilie, majoritatea evreilor din Zamosc este ridicată, iar veștile despre orori de neimaginat comise cu această ocazie paralizează orașul. Jandarmii sunt așteptați să apară în orice moment. "Majoritatea evreilor se ferește, fie că au părăsit orașul, fie că se ascund. Unii își mută cu frenzie lucrurile și participă la niște afaceri urgente. Toți vagabonii ("zumowiny") se învîrtesc în jur, o multime de tărani cu căruțe sosesc din sate și așteaptă o zi întreagă pînă cind vor putea înșe să jefuiască. Din toate direcțiile continuă să sosească vești despre purtarea scandaloașă a unor segmente din populația poloneză care jefuiesc apartamentele părăsite de evrei. Sunt sigur că în orașul nostru va fi la fel... Toți sunt încordatați. Mulți ar dori ca totul să se sfîrșească într-un fel, pentru că panica din rîndul evreilor se răspîndește și afectează pe toți locuitorii."¹²

Apoi, tensiunea mai slăbește pentru căteva zile. Nu mai trec trenuri spre Belzec. Pînă pe 8 mai, cind "cam pe la ora 3 după-amiază în oraș se dezvoltă iadul. Căiva oameni înarmati ai Gestapo lui sosesc din Zmosc. La început, au cerut ca 100 de evrei să se prezinte la lucru într-o oră, iar apoi, ajutați de jandarmii locali, și-au început treaba singeroasă. Continuu se auzeau împușcături. Oamenii erau împușcați ca rațele, au ucis chiar și în case, pe oricine – femei, copii, bărbați – fără discriminare. Este imposibil de estimat numărul de morți și răniți. Au fost probabil peste o sută."¹³ Spitalului și lui Klukowski li s-a interzis să se ocupe de evreii răniți. El este impresionat de această dispoziție, dar îi este frică să o încalcă, înălătă după ce doi agenți Gestapo au venit în căutarea unor evrei care, li se spusese, erau acolo.

În acest moment, Klukowski notează o cădere generală a "legii și ordinii" în zona rurală din apropiere. "Gherile sunt peste tot. Le iau tărani și hrana strict necesară. Este imposibil să spui cine sunt – sunt și gherile de polonezi printre ele, gherile de sovietici, dezertori nemți, banditi obișnuiti, și ce nu era printre ei."¹⁴ Nemii par incapabili să opreasă această dezordine crescîndă. Frecvent, ei recurg la măsuri de responsabilitate colectivă, ucigând zeci de tărani aleși la întimplare, sub pretextul că sunt compliciti ai bandiților. Și totuși, evreii nu au unde să se ducă, nu pot găsi adăpost în mijlocul acestei dezordini care se adîncește. "Dimineața următoare... – după criminalul 8 mai – ... comportamentul unei anume părți a populației poloneze a lăsat mult de dorit. Oamenii rîdeau, glumeau, mulți se plimbau în cartierul evreiesc, căușind vreo posibili-

tate să mai fure ceva din casele părăsite."¹⁵

Un nou val de ucideri în masă a evreilor are loc în zonă – în Krasnobrod, din nou în Zamosc și în Tomaszow. La începutul lui iunie, în jur de 1500 de evrei din Jozefow sunt uciși pe loc. La 8 august, tuturor evreilor din Szczebreszyn li se ordonă să se adune în piață, lîngă sediul *Judenrat*, cu căiva lucruri la ei, pentru a fi duși la muncă în Ucraina.¹⁶ Nimici nu s-a prezentat de bunăvoie. Începînd de la prînz, jandarmii locali, Gestapo, soldații Sonderdienst, precum și polițiștii polonezi, membri ai *Judenrat* și polițiștii evrei au început să ridice evreii din casele lor și din ascunzători. Evrei însăși au încercat să adușă la punctul de întîlnire și au rămas acolo într-o liniste deplină. "Căiva polonezi, în special băieți, au fost nerăbdători să dea o mînă de ajutor la căutare."¹⁷ Cînd, în final, au fost scoși din oraș noaptea, căiva evrei au încercat să fugă. A început atunci să se tragă în toate direcțiile. Polonezii de pe străzi s-au speriat. Coloana de evrei era împinsă cu împușcături spre gară. Cam o mie de evrei din Bilgoraj și din vecinătate fusese și ei duși în gara din Zwierzyniec în acea zi.

După această *Aktion*, numai evreilor "productivi" li s-a permis să rămînă în oraș. În fiecare zi erau împușcați căiva, dar deja oamenii nu mai acordau nici o atenție faptului. Și această situație continuă încă două săptămâni. Runda finală a început la 21 octombrie. 900 de evrei au fost scoși din oraș după amiază. Cam 400-500 au fost uciși pe loc. "Nimeni nu și-a imaginat vreodată că astfel de lucruri sunt posibile. Sunt absolut copleșit, nu-mi găsesc locul, nu pot face nimic."¹⁸ Sîngerulos spectacol a continuat căteva zile. Evreii erau vînați, uciși pe loc sau duși în grupuri în cimitir și execuți. La 26 octombrie, "am văzut lîngă spital că 50 de evrei au fost găsiți la niște binecunoșcuți fabricanți de frînghii, pe nume Dym. I-am numărat în timp ce erau duși spre circa de poliție. O multime de spectatori stăteau și priveau. Unii s-au oferit să ajute: dărâmău pereti și acoperișuri în căutarea evreilor și apoi îl băteau cu basatoane... Din casele deschise ale evreilor, oamenii luau orice le cădea în mînă. Fără pic de rușine căruț bunuri ale sărmănilor evrei sau marfă din micle magazin... Toate aceastea reprezintă un spectacol de necrezut, greu de descris. Nu s-a auzit niciodată, niciieri despre un lucru la fel de însăși înășimîntator, de groaznic."¹⁹

Și același spectacol se repetă în întreaga regiune. După 4 noiembrie, Klukowski notează despre un *Aktion* de trei zile în Bilgoraj și Tarnogrod. După aceasta, drumul de la Bilgoraj la Zwierzyniec, unde evreii erau încarcatați în vagoane, era acoperit de cadavre. Cei care se împrăștiaseră prin satul erau vînați de toți. "Tărani cărora le era frică de represaliile și prindeau pe evrei în sătucuri și îl aduceau în oraș sau îl omorau pe loc. În general, un sentiment de groaznică deînoralizare pușește stăpînire pe oameni în ceea ce-i privea pe evrei. O adevărată psihoză pușește stăpînire pe ei și concurau cu nemii în a nu vedea în evrei niște ființe umane, ci doar niște animale periculoase, care trebuiau distruse cu orice pret, aşa cum se proceda cu cîinii turbati sau cu şobolanii."²⁰

Klukowski ne-a lăsat o relatare neobișnuit de cuprinzătoare. El nu-si cere scuze pentru nimic din ceea ce a văzut sau a făcut (ca, de pildă, atunci cind a refuzat să-i trateze pe evreii răniți sau cind a acceptat o "donație" de lenjerie și bunuri de uz casnic din partea jandarmilor după *Aktion*).²¹ De fapt, ce face că memoriile lui să fie atât de importante? De la Klukowski aflăm un lucru simplu – că polonezii au fost martori *Holocaustului*. După părerea mea, aceasta este semnificația remarcabilă a documentului pe care ni-l-a lăsat. Pentru că, în esență, el nu ne spune nimic nou despre mecanismul distrugerii. Mărturia sa dovedește doar că *întreg acest proces a avut loc sub ochii populației din preajmă*.

Informațiile relevante din memoriile lui Klukowski sunt reprezentate de două cifre pe care el le citează dintr-o convergență cu primarul din Szczebreszyn: că

934 de evrei au fost deportați în prima zi a *Aktion* și că în jur de 2300 au fost uciși în oraș în următoarele două săptămâni.²² Aceste raporturi pot varia de la oraș la oraș și de la ghetto la ghetto. Aș spune că în cazul celor mai mari aglomerării de evrei o proporție mai mare a populației evreiești a fost mai degrabă deportată decât ucișă. Dar într-un mare număr de orașe, unde căeva sute pînă la căeva mii de evrei erau închiși în cartierele lor – dar nu în spațele unor ziduri și, deci, ascunsi de privirea populației gentile –, o proporție semnificativă, dacă nu chiar majoritatea, a fost omorâtă chiar acolo. Cu alte cuvinte, Holocaustul nu s-a limitat la întunecoasele camere de gazare și nici la vagoanele închise. El s-a desfășurat la lumina zilei și a fost văzut de milioane de polonezi care – iar aceasta este o interpretare minimalistă – în general vorbind, n-au făcut mare lucru pentru a se amesteca. În istoria poloneză, semnificația acestor circumstanțe nu a fost evaluată, ci doar abia recunoscută.

Ceea ce s-a întîmplat în acest oraș – și mă tem că din acest punct de vedere nu este un caz atipic – nu poate fi surprins prin referirea la conceptul de colaborare. Ce li se întîmplă acelor oameni care asistă pasiv la uciderea brutală a concetătenilor lor? În Szczebreszyn a existat de fapt o înțelegere secretă mai largă, o complicitate de diferite tipuri în felul în care s-au făcut victime la instigarea ocupanților. Din nou, tiparul de "război ca revoluție" nu trezește atenția, pentru că se dovedește, inclusiv în cazul unor măsuri radicale, că experiența de război a fost într-o măsură semnificativă indigenă, adică auto-impusă. Ce legătură se stabilise astfel cu capacitatea populației locale de a-și organiza viața colectivă după război?

În conformitate cu periodizarea sugerată mai devreme, pemiteți-mi să analizez pe scurt evoluțiile politice din Europa Centrală și de Est după 1945. Pentru început, cred că este nevoie să se ia serios în considerare simplul fapt al unei prezente sovietice în această zonă după capitularea Germaniei. Într-o perioadă de început, această prezență s-a manifestat sub forma unei arbitrairi directe și a luării de decizii de către administrațiile militare sovietice, ca și de către consilieri sovietici plasați în toate administrațiile de stat nou înființate. Dar pe lîngă penetrarea informală, *ad hoc* sau discretă, influența sovietică în regiune a fost totodată și bine institutionalizată. Astfel, în fostele țări ale Axei – Bulgaria, România și Ungaria – *Comisiile de Control Aliate* (CCA) au fost înființate ca urmare a acordurilor de armistițiu. Aceste comisii erau responsabile de *jure de* validarea tuturor deciziilor luate de administrațiile autohtone. În acest fel, autoritățile sovietice aveau un instrument oficial prin care să direcționeze politicele, un instrument de veto sau de autorizare a numirilor care să asigure înțet-încet dominația partidului comunist asupra birocrațiilor locale. *Comisiile de Control Aliate* aveau un personal ales dintre Aliati, dar reprezentanții britanici și americani au jucat doar roluri formale în Europa Centrală și de Est.²³

Răspîndite pe teritoriul fiecărei țări, *Comisiile de Control Aliate* exercitau funcții de supervizare la niveluri locale, fără a avea o sferă de responsabilități clar delimitată. Din cind în cind, din aceste comisii făceau parte și reprezentanți iugoslavi sau cehi pentru a se asigura că partea ce revenea țărilor lor din despăgubirile de război era garantată. Nu mai este nevoie să spunem că ei aveau de reglat niște conturi cu fostii sateliți ai Axei, care participaseră la dezmembrarea țărilor lor. Acum, împuñemicii de către sovietici, au plătit cu aceeași monedă. Ferenc Nagy, prim-ministrul Ungariei în perioada 1946-1947, are de spus multe cuvinte neplăcute la adresa comportamentului acestor comisii. O persoană oficială din Ministerul de Externe, Stephen Kertesz, ne dă un exemplu inofensiv, dar grăitor, privind arbitrajul cu care își exercitau acestea obligațiile din cind în cind. O "comisie-copil" a CCA, creată pentru a supraveghea curățirea de literatură "fascistă" în Ungaria, a cerut printre altele ca toate titlurile "Horthy" și

derivate ale acestuia să fie scoase din biblioteci. Rezultatul – cărți din domeniul horticulturii au fost scoase întrucât se credea că ar conține materiale de propagandă horthistă.²⁴

Ceea ce vreau să spun este că aparatul CCA, ca și ordinele Armatei Rosii dintr-o perioadă anterioră, au asigurat comuniștilor locali o carte fantastică pe care să o poată folosi întotdeauna împotriva oponentilor. Responsabilitatea Aliatilor, conform Declarației privind Europa Liberă, era să se asigure că reconstrucția și reînnoirea la o viață normală pe continent se desfășură prin efortul comun al elementelor democratice din societate. Totodată, responsabilitatea Aliatilor era de a decide ce este "democratic" în fiecare din țările implicate. Astfel, în mod ironic, autoritățile sovietice erau arbitri în această problemă în Europa Centrală și de Est.

Comisiile de Control Aliate erau un mecanism instituțional prin care se hotără dacă o decizie, un program, o publicație sau o persoană erau acceptate sau nu. Propriile lor reguli de luare a decizilor nu puteau fi discutate, iar acestea, de cele mai multe ori, erau, după cum am văzut, arbitrale. Dar cel mai des comisiile au promovat ceea ce sovietici sau partidele comuniste locale considerau că este în propriul lor interes. Astfel, atunci cind erau implicați alături de toate celelalte forțe politice permise în țările lor în negocieri, proiecte comune sau competiție, partidele comuniste puteau invalida rezultatele care le dispăreau. Cu alte cuvinte, ele respectau alte reguli decât ceilalți participanți la joc. La alegerile din Ungaria din noiembrie 1945, Partidul Micilor Gospodari a obținut o majoritate de 57,5% și a insistat, în cadrul negocierilor asupra compoziției guvernului, să păstreze portofoliul Ministerului de Interne. În final, comuniștii au cedat. Dar chiar înainte ca noul guvern să fie prezentat parlamentului, Matyas Rakoczi, conducătorul PC Ungar, i-a făcut o vizită urgentă lui Ferenc Nagy și l-a informat că, de fapt, comuniștii trebuie să aibă Ministerul de Interne. Și l-au avut.²⁵

Dar factorul decisiv care a împiedicat forțele democratice din Europa Centrală și de Est nu a fost nici absența unui sprijin tangibil din partea Occidentului și nici puterea Armatei Rosii, ci, mai degrabă, un concept al politicii, concept cu care s-au confruntat ne-comuniștii atunci cind organizațiile partidelor comuniste au porât să stabilească o nouă ordine publică. O autoare poloneză, Paulina Preiss,²⁶ ne-a oferit ceea ce mai concisă dimensiune a versiunii lui Stalin despre totalitarism. Această versiune era, scrie ea, suma cărților nescrise. Expresia este o figură de stil, un *par pro toto*, care vrea să însumeze viațile neutrății pînă la sfîrșitul lor natural, gîndurile negîndite, sentimentele care nu au fost simțite, bunurile materiale neproduse. În acest simplu diagnostic există un important sfat euristic: o teorie credibilă a totalitarismului trebuie să surprindă pierderea de potențial uman fără precedent în istorie a totalitarismului. Aici au cîștagat partidele comuniste victoriile decisive în fața actelor politicii tradiționale. Pentru că, o dată ce acești actori au înămat sectoare întregi ale societății în organizații politice, ei nu mai puteau concepe un guvern capabil să se descurce pe de-a-neregul fără ele.

Experiența a arătat că forțele sociale, o dată ce s-au constituit și structurat în partide politice, puteau fi chemate să guverneze, puteau fi aduse într-o coaliție aflată la putere, puteau fi evitate, sitându-le într-o poziție de minoritate, ori puteau fi slabite sau consolidate cu prețul altui actor. Dar era de neconcepție – sau, în orice caz, era contrar experienței – că lucrurile ar putea merge foarte bine și fără ele, că ar putea fi sterse pur și simplu. Totuși, ele funcționaseră sub regimuri despotică locale, funcționaseră și cind țările lor erau state-sateliți, care depindeau de o putere străină. În ambele situații, au putut întotdeauna să-și croiască un spațiu social unde fie să se ascundă, fie să ducă o existență neimportantă. Dar nu și sub regimurile dominate de partidele comuniste în perioada stalinistă, cind aceste diferite nuclee de viață

(continuare în pag. 20)

(urmare din pag. 19)

colectivă erau deliberat dezorganizate.

Pentru a situa această imagine pe o bază solidă, trebuie să reexaminăm noțiunea de monopol al puterii deținute de partidele comuniste. Ar trebui să observăm un aspect izbitor al fenomenei lui, aspect care de obicei este trecut cu vederea: conceptual de monopol se referă pur și simplu la un mod de distribuire, un mod independent din punct de vedere logic și fenomenologic, de volumul sau de procesul în care se acumulează ceea ce este monopolizat. Acest lucru are consecințe importante, deoarece implică faptul că o organizație de stat care monopolizează toată puterea din societate nu este în mod necesar atât de „atotputernică”. Ca atare, arhitecții statului sovietic au descoperit de timpuriu că puterea poate fi acumulată de cineva, negînd pur și simplu că și alții ar avea-o. Numai în acest cadru conceptual de putere absolută se clarifică. Ce altceva poate însemna puterea absolută decât că ceilalți nu o au? Astfel, puterea absolută se produce prin reducerea, nu prin amplificarea, puterii existente din societate.

Scopul acumulării puterii absolute în societate nu este atins de către statul comunist printr-o trudă atentă și transferare a capacitateilor existente la el. Partidele socialiste din întreaga Europa Centrală și de Est nu au fost unificate cu partidele comuniste locale pentru a se ajusta anumite părți ale programelor lor sau pentru a transfera loialitatea membrilor acestora la noua organizație. Dimpotrivă, în fiecare caz în parte această mutare se voia de fapt o lichidare, nu o fuzionare reală. Si din moment ce puterea derivă din asociere ("libertatea, atunci cînd oamenii actionează în organisme, este puterea", scria Edmund Burke²⁷), ea nu poate fi creată, mutată, transferată sau acumulată la ordin. Dar poate fi distrusă la ordin, așa cum organizațiile pot fi scoase în afara legii și așa cum oamenii pot fi arestați sau uciși.

De aici și uimitoarea "slăbiciune" a tuturor acestor regimuri atotputernice. Istoria blocului sovietic ne oferă multe probe, arătînd cum guvernele comuniste din Europa Centrală și de Est nu au reușit niciodată să răspundă propriilor criterii de performanță satisfăcătoare în domeniile culturii, politiciei sau economiei. Iar în ceea ce privește însăși Uniunea Sovietică, gîndîți-vă de exemplu la dezasestre militare suferite de Armata Roșie la începutul ofensivei germane, dezastre uitate acum în lumina ultimelor victorii ale Aliatilor²⁸. Si amintiți-vă de propriul lor mic război, purtat împotriva Finlandei în 1940-1941, cînd Stalin a fost silit să se retragă²⁹. Oare regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est nu au dovedit că sunt extrem de fragile? A fost nevoie doar de o săptămînă ca statul ungar să se prăbușească în 1956. Opt luni de presiuni populare în Cehoslovacia au necesitat măsuri drastice, adică intervenția militară sovietică din 1968. În 1980, la două luni după terminarea greivelor din august, majoritatea clasei muncitoare din Polonia a părăsit sistemul. 1989 – annus mirabilis – a fost anunțat de multe semne, dar noi am fost oarecum incapabili să le interpretăm.

Căutarea puterii absolute conferă instituțiilor unui stat totalitar "libertatea sensibilă" pe măsură ce sănă direcționate să detecteze și să prevină asocierea spontană. Faptul că, în ansamblu, capacitatea sistemului de a-și realiza scopurile constructive este astfel substanțial diminuată³⁰ nu este recunoscut ca o disfuncție gravă, din moment ce statul totalitar, în varianta lui sovietică, nu este interesat de putere pentru a-și atinge telurile pozitive. În primul rînd, el vede în putere un atribut relativ, care atinge perfecțunea atunci cînd statul este depozitarul ei exclusiv. Cred că această nouitate i-a luat prin suprindere pe toți actorii tradiționali de pe scena politică a Europei Centrale și de Est în perioada postbelică. Politica nu mai avea loc atunci cînd un actor era hotărît să-i distrugă pe alții, indiferent de costul social pe care această distrugere îl implica. Aceasta a fost, dacă doriti, un război purtat din interior și ascuns sub masca unei revoluții.

În perioada 1944-1948, în Europa

Centrală și de Est partidele politice, organizațiile, diferențele felurilor de asociații și comunități teritoriale au fost direcționate în mod intelligent spre dizolvare și spre irosirea lor într-un fel sau altul, prin propriile eforturi. "Progresiv", notează un analist al politiciei ungurești, "Partidul Micilor Gospodari a fost împins într-un proces de auto-lichidare care a început în martie 1946 cu expulzarea din partid a douăzeci și unu de deputați, acuzați de către comuniști ca «reactionari»."³¹ Au existat, bineîntele, condamnări, arestări, crime și deportări care au pus capăt vieții organizate din afară, așa cum a acționat de pildă poliția secretă. Dar cel mai mare efort a fost depus pentru a-i face pe oameni să-și dezechilibreze propriile comunități și asociații. Au fost împinși să facă acest lucru, scrie un funcționar ceh, "pentru binele unor probleme care păreau mai vitale decât cele care erau imediat în discuție – un lanț de retrageri care au sfîrșit cu pierderea întregii țări".³² Unul dintre cei ce făceau parte din trinitatea conducătoare în Polonia, Jakub Berman, a folosit în mod repetat cuvîntul *zroznikowac* (a diferenția) atunci cînd descria politica oficială față de mediile sociale care existau atunci. Vrem, îi spunea el Teresei Toronska într-o lungă conversație, să diferențiem catolicii, socialistii, scriitorii, opinia publică, tărani (și lista poate continua pînă cînd vor fi menționate toate nucleele vieții de grup), adică să împingem fiecare din aceste medii să se certe, să se divizeze, să se disocieze, iar oamenii să înceapă să nu se mai placă între ei.³³ "Adevăratul scop" al "Blocului partidelor antifasciste, democratice" condus de Partidul Comunist German în viitoarea Republică Democrată Germană "n-a fost nici de a exprima intereselor politice necomuniste și nici de a împărtăji puterea cu ei, ci, mai degrabă, de a împărtăji cu ei responsabilitatea pentru programul de transformare a DPD".³⁴ Complicatice ca și atomizare socială.

Într-unul din importantele *Bildungsromane* de realism socialist, *Mama, Maxim Gorki* a formulat o prescripție revelatoare și amenințătoare: "sîntem săliți să urmăram oamenii pentru că va veni un timp cînd îi vom putea iubi pe toți".³⁵ Această deosebită "inginer al sufletelor umane" l-a proslăvit pe Lenin post-mortem pentru deosebită sa abilitate "de a urî pentru a iubi sincer".³⁶ În general, baza societății concepută de comuniști era reprezentată de ranchiușă – și acest lucru poate fi foarte clar observat, de-a lungul perioadei revoluției sponsorizate de stat, în propaganda oficială care folosea un limbaj într-adevăr murdar, abject, vulgar.³⁷ Astfel, așa cum era de așteptat, activistul tipic al acestui regim (pe lîngă revoluționari profesioniști care au regizat spectacolul) era un furios – un înțăr supărăt – adică "generația de virf", cum erau ei numiți cu dragoste de scriitorii polonezi.³⁸ Si, într-adevăr, pe lîngă resentimentele de clasă, regimurile comuniste au dat frîu liber prejudecătilor etnice în scopuri de inginerie socială. Transferurile de populație din perioada postbelică le-au asigurat materialul de propagandă necesar în acest context. Antisemitismul a fost folosit cu îndemnare pentru a provoca pogromuri care să compromîtă opoziția anticomunistă în ochii opiniei publice occidentale.³⁹ Apelurile la xenofobie au constituit baza retoricii îndreptate împotriva oponenților politici: pro-occidentali, *prin urmare* reacționari; reacționari, ergo fasciști; fasciști, ergo aliați cu Germania. În timpul plebiscitului din Polonia din iunie 1946 – care conținea 3 întrebări și avea sloganul "De trei ori da" – Wladyslaw Gomulka numea Partidul Tânăresc, ce făcea parte din opoziție, tabăra celor "Drei Mal Nein".

Cu acest slogan am parcurs practic tot drumul. Apare, războiul instigat de nazisti și revoluția condusă de comuniști în Europa Centrală și de Est au constituit o singură perioadă. Putem observa acest lucru privind continuitățile din transformarea materialului social, ca și afinitățile dintre strategiile menite să subjuge. Știm de asemenea că protagonisti importanți au văzut luptele lor de după 1945 ca pe o continuare a conflictelor care culminaseră cu catastrofa războiului. S-ar putea demonstra chiar că legitimitatea "demo-

crațiilor populare" și-a găsit instrumentele prin interpretarea – sponsorizată de regim – mai degrabă a experienței colective de război decât a ideologiei marxiste. "Chiar pentru generația postbelică din Iugoslavia, *Războiul* (subl. aut.) nu a reprezentat o vîrsare de sine inutilă și fără sens, ci, din contră, o experiență eroică și plină de sens care a meritat chiar mai mult decât acel milion de victime. Era dificil să se contrazică această idee pentru că întreaga noastră educație – cărți, lectii, cuvîntări, zile – a fost împregnată cu aceste idei, ca și cum istoria noastră de dinaintea lui 1941 abia dacă existase".⁴⁰ Orice polonez născut după război poate confirma această afirmație a Slavenkai Drakulic. Si probabil că mitologizarea Marei Război Pentru Apărarea Patriei trebuie să fi constituit de asemenea baza pe care s-a fondat regimul sovietic după 1945. A fost cu siguranță o piatră de temelie care justifica, în fața proprietelor cetățeni, dominația imperială sovietică existentă în Europa Centrală și de Est. Descoperim astfel experiența de război construită la nivelul politicului, în spațiu rezervat de obicei revoluționilor, adică acela al unui mit al creației unui nou regim sau al unei noi ordini imperiale. După o jumătate de secol, a sosit împotriva ca această construcție să fie demontată.

NOTE

1. Eugène M. Kulischer, *Europa în mișcare; război și schimbările de populație, 1917-1947* (New York, Columbia University Press, 1948), p. 264. Pentru informații privind transferurile de populație în anii imediat următori, vezi Joseph B. Schechtman, *Transferurile postbelice de populație în Europa, 1945-1955* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1962). Redistribuirea grupurilor etnice care a urmat sfîrșitului celui de-al doilea război mondial în Europa a afectat peste 18 milioane de oameni. Schechtman, p. VII.

2. Edward A. Shils, "Aspecte sociale și psihologice ale mutării și repatrierii", *Jurnalul problemelor sociale*, 2 (1946).

3. Partidele Comuniste au folosit imediat această ocazie. În Cehoslovacia, "Partidul Comunist, care înainte de război fusese singurul partid care avea și cehi, și nemți ca membri, a devenit în 1945 un suporter entuziasmat al planului de transfer (al nemților sudeți), fără să înțeama sau poate chiar din pricina trecului său ceho-german. Comuniștii au profitat de această perioadă de feroare patriotică și de entuziasm postbelic, a cărei expresie a fost deosebită setea de răzbunare și de obținere ușoară a proprietății altora. Atmosfera de violență și fărădelegi i-a terorizat nu numai pe nemții sudeți, dar și pe majoritatea cehilor." (Ivo Duchacek, "Strategia infiltrării comuniste: Cehoslovacia, 1944-1948", *Politica mondială*, (1950, 2:3), p. 363. Privind aceleasi principii care au stat la baza politicii de expulzare a germanilor din Ungaria, vezi Stephen Kertesz, "Expulzarea germanilor din Ungaria: un studiu în diplomația postbelică", *Review of Politics*, (1953), 15:2, pp. 179-208.

4. Vezi, de exemplu, George L. Mosse, "Nazismul. O analiză istorică și comparativă a socialismului național" (New Brunswick, Transaction Books New Jersey, 1978), p. 55.

5. Mă gîndesc bineîntele la lucrarea ei "Eichman la Ierusalim. O poveste privind banalitatea răului".

6. Zygmunt Klukowski, "Dziennik z lat okupacji zamojszczyzny", Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Lublin, 1958.

7. Idem, înregistrarea din 23.IX.1939.

8. Idem, înregistrarea din 19.II.1940.

9. Idem, înregistrarea din 25.II.1940; vezi de asemenea pp. 113, 149, 183.

10. Idem, înregistrarea din 12.VIII.1940.

11. Idem, înregistrarea din 10.III.1941.

12. Idem, înregistrarea din 13.IV.1942.

13. Idem, înregistrarea din 8.V.1942.

14. Idem, înregistrarea din 17.V.1942.

15. Idem, înregistrarea din 9.V.1942.

16. Idem, înregistrarea din 25.V.1942 și 17.VII.1942.

17. Idem, înregistrarea din 8.VIII.1942.

18. Idem, înregistrarea din 21.X.1943.

19. Idem, înregistrarea din 26.X.1942.

20. Idem, înregistrarea din 26.XI.1942.

21. Idem, înregistrarea din 29.X.1942.

22. Idem, înregistrarea din 4.XI.1942.

23. "În 1943, a fost înființată o Comisie de Control a Aliatilor în Italia, care era condusă în comun de americanii și britanici, dar în care URSS nu participa nici măcar formal. Pentru Italia, mai fusese creată o astfel de Comisie la care participa și URSS, fără a avea însă putere executivă. Aceste înțelegeri din Italia, care reflectau părerea că politica de ocupare era prerogativa exclusivă a guvernelor care exercitau controlul militar, au servit ca precedent pentru termenii armistițiului din Italia și, mai tîrziu, pentru controlul unilateral al SUA asupra Japoniei. În septembrie 1944, Statele Unite și Marea Britanie au fost de acord cu puterea executivă exclusivă. S-a înțeles în mod explicit că, prin analogie cu statul sovietic din Italia, rolul reprezentanților americanilor și britanicii în

România va fi limitat la menținerea legăturii între CCA și guvernele lor." (Cyril E. Black, "Incepîtul războiului rece în Bulgaria: o opinie personală", *The Review of Politics* (1979), 41:2, p. 167). Aranjamente asemănătoare au fost adoptate în Bulgaria. De asemenea, cînd Ungaria s-a plîns de această situație, sovieticii au replicat că ei pur și simplu foloseau precedentele create mai devreme în Italia unde domina situația opusă și unde prezența lor în CCA era pur decorativă. Vezi și Stephen Kertesz, "Între Rusia și Occident, Ungaria și iluziile instaurării păcii, 1945-1947", Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1984, p.39.

24. Intervenții la nivel ministerial din partea cabinetului ungăr nu au fost de nici un ajutor, vezi Ferenc Nagy, "Lupta din spatele cortinei de fier" (New York, The Macmillan Co., 1948), capitolele 37 și 47. Stephen Kertesz, "Între Rusia și Occident", p. 85.

25. Nagy, "Lupta", capitolul 37. O persoană oficială cehă, Ivo Duchacek, care își părăsise țara după lovitura din februarie 1948, a notat această concluzie: "Pentru o revoluție de succes, balanța ajutorului potential din afară trebuie să fie înclinată spre comuniști. Majoritatea democratică trebuie să se simtă izolată din punct de vedere internațional, în timp ce minoritatea comunistă trebuie să fie sigură de un sprijin direct sau indirect din partea Rusiei sovietice sau din partea altor state comuniste." Pentru cehi, a fost foarte clar încă de la München că Occidentul nu era sincer interesat de tipul de regim ce le puteau fi impus (Ivo Duchacek, "Strategia infiltrării comuniște; cazul Cehoslovaciei", New Haven, Institutul Yale pentru studii internaționale, 1949), p. 2.

26. Paulina Preiss, "Biurokracia totală" (Paris, Instytut Literacki, 1969).

27. Edmund Burke, "Reflecții asupra revoluției din Franța" (Garden City, N.Y., Doubleday – Dolphin Books, 1961), p. 20.

28. S-ar mai putea aduce argumentul că, pe lîngă curajul militar al poporului rus, victoria de pe frontul de est s-a datorat în primul rînd obsesiilor lui Hitler (care l-a făcut să fie de acord cu inițiativa creării Armatei de Eliberare Ruse) și generozitatei occidentale.

29. Termenul de "finlandizare" a fost marcat de nesuccesarea istoriei și pentru reputației Finlandei. Finlanđezii au luptat împotriva sovieticilor și au fost capabili să-și cîștige suveranitatea atunci cînd sovieticii au vrut să-i subjuge. "Finlandizarea" ar fi trebuit să fie însemne stabilitate și inteligență, și nu lașitate și compromis, înțelese greșit.

30. "Dacă violența poate într-adevăr să distrugă puterea, ea nu poate deveni însă niciodată un substitut al acesteia. De aici rezultă destul de des înțîlnirea combinație politică între forță și lipsă de putere, o mulțime de forțe impotente care se manifestă deseori spectaculos și vehement, dar în zadar, care nu lasă în urma lor nici un monument, nici o poveste, ci prea puține amintiri ca să poată intra în istorie. Din experiența istorică și teoria tradițională, această combinație este cunoscută ca tiranie, iar teama formată de-a lungul timpului față de această formă de guvernare nu este inspirată exclusiv de crizimea ei care – după cum o atestă lungul șir de tirani milostivi și despotați luminati – nu este una din trăsăturile ei inevitabile, ci de neputință și zădărnicia la care îl condamna astăpuță de conduceri, cît și pe cei conduși. (Hannah Arendt, "Condiția umană", Chicago și Londra, Univ. of Chicago Press, 1958), p.202.

31. Stephen D. Kertesz, "Metodele cuceririi comuniste: Ungaria 1944-1947", *World Politics*, 3:1 (1950), p.43.

32. Ivo Duchacek, "Strategia infiltrării comuniște: Cehoslovacia, 1944-1948", *World Politics*, 2:3 (1950), p.353.

33. Teresa Toronska, *Oni* (London: Aneks, 1985), p.272, 284, 285, 287.

34. Gregory W Sandford, *De la Hitler la Ulbricht. Reconstrucția comunistă a Germaniei de Est, 1945-1946* (Princeton: Princeton University Press,

În ciuda unei reclame puternice și a unui show electoral tipic american, alegerile pentru Congres decurg de obicei într-o atmosferă mai degrabă de indiferență și apatie și ele nu produc schimbări majore ale politicii americane. Cauzele sunt multiple, legate, în parte, de sistemul politic american, dominat de cele două mari partide (Republican și Democrat), care, în ciuda unor platforme distincte și cu un electorat relativ stabil, nu produc în practică politici radical diferite. În plus, spre deosebire de Europa, unde disciplina de partid este mai riguroasă, în SUA deciziile Congresului sunt determinate de voturile individuale ale fiecărui senator sau reprezentant, influența mai degrabă de presunile lobby-știilor sau grupurilor de interes foarte bine organizate și incisive, decât de apartenența la vreunul din cele două mari partide. În condițiile Războiului Rece, identificarea clară a unui adversar bine definit stimula unitatea de vederi a congresmenilor, diversitatea opinioilor manifestându-se în zona problemelor secundare.

Fără a se îmbulzi spre secțiile de votare, electoratul american prezent totuși în proporție de 40% (ceea ce reprezintă un semn bun pentru SUA) a avut o opțiune care a zguduit lumea politică americană. Pentru prima dată după 1954, Partidul Republican a reușit, după alegerile din 8 noiembrie 1994, să obțină controlul majoritar astăzi în Senat, cît și în Camera Reprezentanților. Mai mult decât astăzi, pentru a fi deplină, victoria republicană aduce cu sine și o majoritate republicană la nivelul guvernărilor, pentru prima dată după anii '70 Partidul Republica a reușit practic să cucerească tot sudul și vestul SUA. Având în vedere că sudul era fieful democraților, apare și mai evident dezastrelul de democraților la alegerile de la jumătatea mandatului președintelui democrat Bill Clinton.

Cutremurul din noiembrie a reprezentat un prilej excelent pentru jurnaliști și chiar analiști politici de a metaforiza aceste rezultate aparent neașteptate. Faptul că programul promovat de președintele Clinton n-a funcționat și populația, în mod democratic, a dat un mesaj de schimbare, este neîndoioinic, dar prea puțin pentru analiza profundă a cauzelor care au condus spre acest deznodămînt.

Mai întîi, să definim ceea ce reprezintă în mod tradițional cele două curente care se identifică sub denumirile de Republican și Democrat.

Partidul Democrat își are originea în Partidul Democrat-Republican al lui Thomas Jefferson. În 1828, sub Andrew Jackson, partidul și-a luat actualul nume. De la începuturile sale, idealurile Partidului Democrat erau îndreptata spre un egalitarism mai mare abolirea privilegiilor speciale, dar a fost dificil să atingă aceste idealuri, astăzi cît partidul a susținut sclavia. Începînd de la New Deal al lui Franklin D. Roosevelt, Partidul Democrat a avut reputația de a fi liberal. Aici, notiună de liberal nu înseamnă adept al liberalismului (ca în Europa), ci este o referință cu care sunt definiți democrații de către conservatori datorită faptului că-i asociază cu singura politică, apelând la grupurile cu venituri modeste, militând pentru protejarea drepturilor civile și având convingerea că guvernul reprezintă un mecanism legitim de rezolvare a problemelor sociale.

Partidul Republican este considerat în prezent partidul conservator în politica americană, curent ce exprimă aderența la o dispoziție politică care preferă *status quo* și acceptă numai schimbările moderate. De remarcat că ambele partide majore au avut, de-a lungul istoriei lor, un număr substanțial de conservatori, dar începînd cu 1960 mulți dintre aceștia, aflați în rîndurile Partidului Democrat (în special din Sud), au migrat către republicani. Conservatorii se găsesc cel mai adesea printre cei care au, sau au potențialul de a avea, bunăstare și proprietate. Ei rezistă la schimbările datorită faptului că au ceva de pierdut. Iată cum îi descrie John Kenneth Galbraith în *American Capitalism*: "Este o simplă chestiune de aritme-

tică că schimbarea poate fi costisitoare pentru un om care are ceva; și nu poate fi pentru un om care nu are nimic".

Sub conducerea președintelui Ronald Reagan, republicani au susținut creșterea cheltuielilor pentru apărare, diminuarea celor pentru probleme interne, edocionale și programe de bunăstare, pentru o implicare cît mai redusă a guvernului în economie și pentru privatizare. În fond, actualul Partid Republican îmbrățișează concepțele liberalismului clasic, a cărui principale sloganuri sunt guvern mic și taxe reduse.

Înainte de a termina această prezentare a marilor partide americane, cred că, pentru buna înțelegere a celor înșimilate la 8 noiembrie 1994, trebuie remarcat că în Partidul Democrat se află încă suficienți conservatori capabili să blocheze programele unor schimbări majore.

Incheierea Războiului Rece a găsit America în situația de a fi o supraputere militară, dar cu o avansată stare de declin intern. Sentimentul dominant era că în timp ce SUA putea să realizeze aproape orice în străinătate, acasă tinerii erau needucați, infrastructura deteriorată, somajul ridicat, criminalitatea în creștere și cerșetorii din ce în ce mai numeroși pe străzile marilor orașe.

Timp de mai mult de două decenii după al doilea război mondial, Statele Unite au avut o poziție de absolută preminență în lume. Aceasta s-a bazat pe trei piloni ai puterii: cea mai mare economie mondială, cel mai puternic potențial militar și înalta morală a oamenilor și încrederea lor în destinul marelui tării.

În următoarele decenii, poziția SUA în lume s-a diminuat, acest lucru datorindu-se eroziunii celor trei piloni ai puterii. Dacă puterea militară a rămas neștirbită, mai ales după colapsul URSS, practic nu se mai întrevede pentru următoarele decenii o provocare militară pe măsură, economia, deși a rămas încă cea mai puternică, nu pare a fi și cea mai eficientă. Dar eroziunea cea mai accentuată se observă în domeniul moralei și încrederei. Încrederea în destinul tării se deteriorează și se manifestă o evidentă pierdere a credibilității guvernului, liderilor politici, marilor corporații sau a altor instituții.

La acest sentiment al declinului s-a adăugat lipsa de speranță. Timp de 12 ani, republicanii au susținut că, înainte de toate, nimic nu este greșit și nimic nu poate fi făcut altfel. Lozinile lor erau: "Încearcă să ajuti pe săraci și îi vei face și mai dependenți și mai demoralizați", "Încearcă să reglez economia și vei reușii doar să blocăzi energiile productive ale liberei întreprinderi", "Încearcă să folosești guvernul pentru alte scopuri decât aplicarea legilor și acțiunile militare și nu vei obține decât creșterea deficitului bugetar și a unei birocrații federație și aşa prea umflată". Iar concluzia republicanilor era una singură: "Lăsați totul pe seama *măinii invizibile* a lui Adam Smith".

Institut for Policy Studies a editat recent *State of Union 1994*, în care identifică semnalele declinului politic, economic și social al Americii în momentul preluării președinției de către Bill Clinton: salariile muncitorilor productivi din America s-au diminuat cu 20% față de 1973, deoarece corporațiile au transferat milioane de locuri de muncă în străinătate; costul îngrijirii sănătății a explodat, și un număr record de 37 milioane de oameni sunt lipsiți de orice asigurare de sănătate; numărul de săraci, oficial, a ajuns la 36 milioane, inclusiv 14 milioane de copii. Neoficial, sănătatea americană este la nivel ridicat, iar populația închisorilor este proporțional cea mai mare din lume; 19 țări au mortalitatea infantilă mai joasă decât a celei din SUA; ONU a calculat că dacă negrii americanii ar fi concentrati într-o singură țară, nivelul lor de dezvoltare ar fi al 31-lea din lume, aproximativ nivelul Trinidadului; printre cele 20 cele mai dezvoltate națiuni, SUA se află pe primul loc la divorțuri și adoles-

cente însărcinate; în ciuda unei massive neglijări a problemelor interne, Pentagonul continuă să absorba 20% din bugetul federal – peste 1/3 din el fiind alocat pentru a proteja Europa împotriva unui dușman care nu mai există.

Cînd Clinton a preluat președinția Caslei Albe, sondajele de opinie arătau că 3/4 dintre americani considerau că SUA se află pe un drum greșit.

Clinton a venit la putere cu promisiunea de "schimbare". Un slogan sigur și cu un conținut interpretabil, deși majoritatea americanilor aveau o idee clară asupra felului de schimbări pe care le doreau.

Cine l-a propulsat pe Clinton la putere? La mijlocul deceniului trecut, un grup de moderati influenți din Partidul Democrat au fondat asa-numitul Democratic Leadership Council, cu scopul de a adapta politica progresivistă a Partidului Democrat la schimbările petrecute în epoca postindustrială. Ca guvernator al statului Arkansas, Clinton a contribuit la formarea acestui grup, iar unii dintre

O nouă eră în politica americană?

ANDREI MOCEAROV

membrii său ocupă acum funcții guvernamentale. DLC are la dispoziția sa un *think tank*, numit Progresive Policy Institute (PPI). Acest centru de cercetări a editat imediat după alegeri o lucrare, *Mandate for Change*, cuprinzînd eseuri ce descriu politica americană în cinci domenii-cheie. Temele principale sunt: politica externă, mărirea productivității americane, protecția mediului natural, atitudinea mai "întreprinzătoare" a guvernului federal și îmbunătățirea învățămîntului american.

Deoarece unul din reproșurile majore aduse politicii administrației Clinton a fost neglijarea și indecizia în probleme de securitate și politică externă, ar fi interesant de trecut în revistă principalele evaluări în această zonă concepută de PPI.

Pornind de la constarea că din punct de vedere al securității naționale americanii sunt confruntați cu cea mai benignă situație externă de după anul 1918 – astfel că nici o putere ostilă nu amenință

(continuare în pag. 22)

"Mult din ce trebuie să facem aici presupune corectii mici și gesturi mari. Dar toate se adaugă unui scop care rămâne mare: un pașnic și prosper spațiu comun de securitate bazat pe fundamentele esențiale al democrației și statului de drept", afirma Sam W. Brown Jr., conducătorul delegației Statelor Unite la întîlnirea anuală a Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, începută pe 10 octombrie la Budapesta și menită a pregăti Summit-ul CSCE din 5 și 6 decembrie, din capitala Ungariei. Însă optimismul acestor cuvinte s-a topit încă din prima zi a reuniunii șefilor de stat și de guvern din 52 dintre cele 53 țări-membre (Iugoslavia nefiind prezentă datorită războiului din Bosnia-Herțegovina). În final, summit-ul a constituit un recul, dacă nu un eșec, căci tribuna CSCE a devenit locul de confruntare a "celor doi gri", Rusia și SUA, în problema extinderii NATO către Est. Observatorii sunt unaniști în a aprecia că asistăm la reîmbucuirea rivalității dintre Moscova și Washington.

Participanții din țările cuprinse între Vancouver și Vladivostok au început reuniunea într-o stare de scepticism, circumșpecie și teamă, în urma "valului de frig" ce se anunțase cu patru zile în urmă, la Bruxelles, cînd ministrul rus de externe, Andrei Kozirev, refuzase semnarea a două documente privind relațiile Rusiei cu Alianța Nord-Atlantică și programul individual de cooperare în cadrul Parteneriatului pentru Pace, ca reacție la decizia extinderii NATO spre fosta sferă de influență europeană a Rusiei.

Creatia Războiului Rece, în 1975, CSCE a dorit, la Budapesta, să-și întărească eficacitatea, pentru a face față noilor situații de pe continent, prezența liderilor american, rus, francez și german semnificînd tocmai dorinta de a da un nou suflu unei instituții aflate, astăzi, în "stare de moarte clinică". Pentru că încheierea Războiului Rece și, mai ales, incapacitatea de a preveni războiul din fosta Iugoslavie și conflictele etnice din fosta URSS i-au zdruncinat credibilitatea.

Prima inițiativă pentru o Conferință pe problemele securității europene a venit din partea Pactului de la Varsovia în anii '60, în scopul de "a bate în cie" statu quo-ul dintre cele două blocuri. În 1975, 35 de state au semnat "Actul final" de la Helsinki, adevărat cod de conduită în relațiile Est-Vest în domeniile securității, cooperării economice și drepturilor omului. Au urmat reuniuni periodice la Belgrad (1977 și 1978), Madrid (1980 și 1983), Viena (1986 și 1989). În 1990, se semnează, în capitala Franței, Tratatul Forțelor Convenționale în Europa și "Carta de la Paris pentru o nouă Europa", document ce consacră desființarea blocurilor. În ciuda acestor decizii hotărîtoare pentru pacea lumii, CSCE a ajuns ca, astăzi, să î se reprozeze că este un forum letargic de discuții, bazat pe cooperare diplomatică și consens.

Deși toată lumea este de acord că trebuie întărit rolul CSCE pentru a face față noilor sfidări, opinile privind modalitățile concrete de atingere a acestui scop au fost și sunt divergente. Rusia dorea să facă din CSCE principala organizație de securitate colectivă a Europei, căreia să-i fie subordonate NATO, UEO. În plus, Moscova, dorea ca aceasta să fie dotată cu un Consiliu de Securitate al marilor puteri, în care să funcționeze dreptul de veto și, astfel, Rusia să dicteze, iar, în Europa. Însă, la Budapesta, propunerile ei nu au avut succes.

După trei ani de reformă economică și mizerie, de restrîngere teritorială și diminuare a statutului internațional, Rusia își îndreaptă, din nou, privirea plină de ură și spirit revansard către Europa. Astăzi, în Rusia se acceptă cu greu că, într-un război rece, există și învinși și învingători. Rușii nu vor să-și recunoască înfrîngerea și vissează la măretia de altădată. Si, cu cît Vestul respinge încercările neocolonialiste ale Moscovei de a-și menține influența strategică în "străinătatea apropiată", cu atît resentimentele se înmulțesc.

Acum, decaderea rolului economic, militar și diplomatic al țării este acceptată mai puțin ca oricînd. S-au înmulțit declarațiile antiamericană și antioccidentală atât în parlament cît și la nivelul omului de pe stradă, atât printre naționaliști cît și printre reformatori. "Dacă poporul, acum, la fel ca în 1917, leagă suferința de azi de ostilitatea Vestului față de Rusia și simptomele se multiplică - democrația va fi problematică", avertiza recent Vladimir Lukin, șeful Comitetului de politică externă din Duma. Este din ce în ce mai frecventă printre ruși ideea lui Berdiaev de a compara Rusia cu o inimă care pulsează continuu, alternînd contractarea cu extinderea. Iar președintele Boris Eltin, aflat sub presiunea acestei stări de spirit generalizat, a decis să profite de summit-ul CSCE pentru a obține recunoașterea țării sale ca factor de decizie cel puțin în fostul spațiu sovietic. Sosit încă de duminică seara, el a adoptat o atitudine zgomotoasă, iar discursul său, rostit luni și axat pe tema "îngrijorării" Rusiei față de extinderea NATO către Est, s-a dorit a fi un avertisment: "Europa se află în pericol de a se scufunda într-o pace rece". Amenințarea cu un nou îngheț nu a reprezentat altceva decît dorința Moscovei de revenire la bipolarism în relațiile internaționale, scop pe care, de altfel, îl urmărește de aproximativ un an. Kremlinul pare a fi uitat că teoria sferelor de influență postulează existența polilor de putere ale căror cîmpuri de forță slabesc o dată cu pătratul distanței față de centru, datorită creșterii costurilor și intersecției sau chiar eclipsării de alte cîmpuri. Însă nu a uitat de lupta permanentă dintre puteri, adversarii încercînd întotdeauna să-și asigure controlul efectiv asupra țărilor și mărilor de la marginea insulei mondiale Eurasia-Africa sau din "zona gri". Or, astăzi ne îndreptăm spre o "Lume unică" și nici geopolitică tradițională, nici realismul, nici teoria sistemelor mondiale de tip Wallerstein nu pot răspunde complet actualiei perioade de tranziție. De aceea, Washingtonul consideră că globalizarea economiei și a politicii este însotită de procese de dezintegreare care trebuie abordate printr-un concept nou de integrare graduală, inclusiv în organisme cum este NATO. Astfel că răspunsul președintelui american, Bill Clinton, a fost clar: "Nici unei țări din afară nu i se va permite să opună veto extinderii NATO". În schimb, președintele Franței, François Mitterrand, după o discuție de o jumătate de oră cu Boris Eltin, a denunțat implicit atitudinea Stelor Unite în această chestiune, ca și cum acuzele pe care le-a adus Casei Albe în problema Bosniei nu dovedeau îndeajuns că Parisul sprijină Moscova. Însă, în ciuda triumfului înregistrat de șeful executivului american, recunoscut indirect de un Eltin morocănos, nu se poate spune că ușa dialogului a fost închisă complet. "Canalul" de discuții cu Germania a rămas deschis, vocea masivului cancelar Helmut Kohl nuanțând diplomatic: CSCE, UEO și NATO reprezintă baza păcii, nu trebuie să trasăm noi linii de despărțire în Europa, noi sfere de influență. Toate țările europene fost comuniste și au exprimat dezacordul față de poziția Moscovei, mai puțin România, a cărei delegație a preferat să adopte o atitudine "subtil diplomatică".

Totuși, summit-ul de la Budapesta a avut și vești bune. Prima este mai curînd de ordin cosmetic. CSCE se va numi Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa, statut superior celui de "Conferință". De asemenea, a fost înțotărsă o pagină importantă în istoria dezarmării, Ucraina renunțând definitiv la statutul de putere nucleară, prin ratificarea Tratatului de neproliferare în schimbul unor garanții ruso-americanobritanice. Astfel, Rusia rămîne singura putere nucleară din cele patru (Rusia, Ucraina, Belarus și Kazahstan) rezultate după colapsul URSS. Președintii celor patru țări au semnat tratatul START 1, încheiat între URSS și SUA în 1991, creînd condițiile distrugerii unei părți din

Sindromul Weimar și înghețul Summit-ul CSCE de la Budapesta

MIHAELA MĂTĂCHITĂ

arsenalul strategic. În plus, Rusia a renunțat la ideea de a i se încredința în exclusivitate mandatul unici misiuni de impunere a păcii în Nagorno-Karabah, deși acordul nu este clar în privința unui orar definitiv. S-a ajuns la un acord privind schimbul de informații asupra forțelor armate. Declarația finală prevede, printre altele, "un cod la bunei conduite" referitor la aspectele politico-militare ale securității, prin care sunt trasate norme pentru rolul forțelor armate în societățile democratice. Cît privește des invocatul "model de securitate", cei 52 au apreciat ca "importantă deschiderea discuțiilor cu privire la un model de securitate comună și globală pentru Europa secolului XXI", un prim raport urmînd a fi prezentat Consiliului ministerial din 1995, de la Budapesta. Este de remarcat că și pentru Declarația finală, intitulată "Spre un parteneriat autentic,

"într-o eră nouă", consensul a fost dificil de obținut, documentul necontînind o poziție oficială referitoare la conflictul din Bosnia-Herțegovina, astfel că afirmațiile președintelui Alija Izetbegović, din discursul rostit în prima zi, își păstrează actualitatea. "Națiunile Unite s-au discreditat, credibilitatea NATO este ruinată, europenii sunt demoralizați", a apreciat el vorbind despre ceea ce a numit "rusinea Occidentului", care va marca sfîrșitul acestui secol".

MIHAELA MĂTĂCHITĂ - born in 1953, in Bucharest. She graduated from the Faculty of Philosophy of Bucharest University in 1980. After 1989 she worked at the *Cotidianul*, and currently at *România Liberă*, on international politics.

Cărți și autori

SEMNAL

TITU MAIORESCU
*Istoria politică
a României
sub domnia lui
CAROL I*
 București, Editura
 Humanitas, Seria Istorie,
 1994, p. 352, lei 3.500.

Apărută la începutul secolului, carteau Titu Maiorescu tratează perioada dintre 1866 și 1900, poate una din cele mai importante pentru edificarea statului român modern, și, lăudând în considerare subiectivismul inherent al celui care a fost implicat în evenimente, rămâne o analiză exemplară a timpului.

JOHN STUART MILL
Utilitarismul
 București, Editura
 Alternative, Seria Filosofie &
 Știință, 1994, p. 98, lei 1.900.

Publicată în 1861, lucrarea este o analiză clasică a utilitarismului, reprezentând o introducere accesibilă și obligatorie în problematica raportului dintre morală și utilitate.

VICTOR NEWMANN
*The Temptation of
Homo Europaeus*
 East European Monographs,
 Boulder, Distributed by
 Columbia University Press,
 New York, 1994.

The Temptation of Homo Europaeus este traducerea în engleză a cunoscutei cărți a lui Victor Newmann, apărută în română în 1991 și premiată de Academia Română, care cercetează geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est, ea bucurându-se de o foarte bună primire în mediile universitare din Statele Unite și Europa Occidentală.

J.M. KITAGAWA
*În căutarea unității.
O istorie religioasă
a omenirii*
 București, Editura
 Humanitas, 1994, p. 336,
 lei 4.500.

Cunoscutul profesor american de istorie a religiilor și editor împreună cu Mircea Eliade al *Encyclopaedia of Religion*, tratează în lucrarea sa tendința spre unitate a oamenilor de astăzi, ale cărei rădăcini coboară în vechile conceptii religioase.

SEMNAL

Mihai Botez sau analiza accesibilă

Mihai Botez ne-a obișnuit cu analize cuprinzătoare ale realității, la multiple nivele – social, politic, economic, cultural –, care au de obicei un caracter insolit și nonconformist, mai ales prin perspectiva adoptată. Regăsim aceleași atribute și în noua sa carte, *Dilemele speranței**. Autorul își încercă pana într-un gen mai special, cel publicistic, aflat mult mai aproape de cotidian și supus fatalmente mai degrabă perisabilității.

Cartea este structurată în trei părți distincte, care reunesc trei fațete ale autorului. Ele comunică în secret: publicistul, preocupat de menținerea caracterului accesibil al analizei, fără a sacrifica complexitatea; memorialistul, care evocă cu căldură și nuanță profilul moral și intelectual al unor personalități ca Octav Onicescu și Andrei Saharov, cu care parță și ar dori să poată semăna cît mai bine; și cercetătorul, preocupat de autenticitatea faptelor și pertinența analizei neparazitate de nici un fel de tabuuri.

Înainte de a prezenta propriile noastre considerații cu privire la articolele incluse în secțiunea intitulată "Spectatorul bine temperat", vom să facem precizarea că ele sunt adresele viitorologului, profesorului și cercetătorului Mihai Botez, iar nicidecum ambasadorului României la ONU sau Washington.

Perspectiva analitică propusă de autor stă sub semnul profesării echidistanței și al pledoariei în favoarea pluralității strategilor și căilor de depășire a dificultăților tranziției.

Ea este prezentă deja în primul articol, intitulat "Îndoieri candide", în care se pune sub semnul îndoierii absolutizarea pieței libere. Același lucru se întâmplă și cu privatizarea: "O economie de stat cu unități nerentabile nu se deosebește fundamental de o economie de piață cu unități falimentare. Obiectivul reformei trebuie să fie eficient, tot restul, inclusiv privatizarea, trebuie să intre în sfera mijloacelor de atingere a acestui obiectiv". Nu putem fi întrutul de acord cu această subordonare totală criteriului eficienței fără a ține seama de diferențele nete de

caracter și conținut al sistemului politic, economic și social. Să nu uităm că și regimul trecut subordona totul eficienței economice, fără a lăua în considerare alți factori, cum ar fi cei instituționali și de mentalitate. După opinia noastră, privatizarea nu este doar un mijloc de sporire a eficienței economice, ci și un agent al schimbării mentalității individului în direcția creșterii sentimentului de responsabilitate față de propriul destin, strâns legat de cel al comunității, a capacitatii de a asuma riscuri calculate și a posibilității adaptării într-un mediu concurențial, efectele nocive ale preponderenței proprietății de stat fiind vizibile și astăzi.

Un alt punct în care nu suntem de acord cu profesorul Mihai Botez este cel în care introduce criteriul impersonalității și echidistanței în probleme cu conotații morale, cum ar fi cea a posibilității judecării chiar și numai morale a celor vinovați de dezastruțății.

Deși în articolul "Noua democrație" din ciclul "Note despre executanți. Dosa-rele" autorul afiră că nu este în favoarea unei "împăcări caragălești cu pupături și trecere cu buretele peste toată drama unei jumătăți de secol", două afirmații ulterioare ne fac să ne întrebăm dacă este cu adevărat așa. Una ar fi: "Modul în care societatea își alcătuiește, din liste personale, liste ei de buni și răi depășește posibilitățile indivizilor și face apel la instituții (cele juridice, de pildă), la elemente ce și ele ar trebui construite ca parte din noua democrație...". Cel puțin aparent, ne învățăm în cerc închis: pentru a selecta pe cei demni de a participa la edificarea democrației ar trebui să apelăm tocmai la (încă inexistentă) democrație. Cea de-a doua este un citat din Kim Young Sam, președintele coreean ales în numele reconcilierei naționale: "Cei ce nu pot pune la un moment dat trecutul în urma lor nu au nici un viitor" caracterizat de autor fals retoric astfel: "Este oare aici politicianism unic ori realism patriotic?".

Ne permitem să observăm că în numele unui fals realism patriotic nu se poate uita fără a judeca. Faptul nu este

înesc nu doar în ordinea morală, care nu este întotdeauna utilă din punct de vedere analitic, dar și din perspectiva pragmatică. Cum poți crește încrederea și adeziunea populației față de instituțiile democratice și participarea politică cu oameni vecni, fără funcționarea justiției ca mijloc de responsabilizare și cu instituții deturate de la roul lor social? Problema ține, după opinia noastră, de funcționarea elementară a unei societăți și de voință socială și politică de a rezolva cu adevărat probleme ce tin de trecut și au reverberații acute pe toate planurile în prezent, dar mai ales în viitor.

În secțiunea "Evocații", Mihai Botez se ocupă de două tipuri de eficiență, una declarată și una nedecarată, admirate în aceeași măsură de autor.

Este vorba de eficiența socială a exemplului, în cazul întemeietorului de școală Octav Onicescu, și, în același timp, de eficiență și impactul social al contestației nuanțate, în cazul regretatului dizident Andrei Saharov. În această parte a cărții, autorul analizează legăturile invizibile, dar puternice, ce-l leagă pe orice protestatar de țesutul social al societății din care provine, care îl marchează decisiv.

În secțiunea finală, intitulată "Alte scrieri", Mihai Botez își regăsește perspectiva analitică ce parea că o pierdere pe alocuri, în calitate de "spectator bine temperat", fără detașarea. El face considerații asupra relației dintre protest și societate civilă, și proiectul și realitatea Europei. Aici regăsim gustul pentru ipoteza și pertinența observației globale cu care eram familiarizat din cărțile anterioare publicate în România, mai ales după 1989.

În încheiere, se poate spune că aventura publicistică a lui Mihai Botez a fost încununată de succes, principalul ei merit fiind acela că reabilitază îndoiala și incită la reflectii multiple, chiar și polemice.

* Mihai Botez, *Dilemele speranței*, Editura Fundației Culturale Române, 1994.

Cultura – un mod de a face politică

Cel ce se așteaptă să găsească între copertile cărții lui Claudio Magris, intitulată *Danubius**, un roman cu tentă politică declarată va fi, fără îndoială, dezamăgit.

În schimb, cel care va fi dispus să facă o călătorie prin țările prin care curge Dunărea, încercând să fie în consonanță simpatetică cu perspectiva multiculturală adoptată de autor, va fi răsplătit, descuprinând o bogăție culturală etnică și lingvistică din care elementul politic își trage seva, apărând de cele mai multe ori ca o rezultantă mult mai complexă decât ne-am obișnuit să o considerăm îndeobște.

Profesorul Claudio Magris, născut în 1939 la Trieste, actualmente profesor la universitatea din același oraș, specialist în literatură germană și civilizația Imperiului Austriac, este o personalitate unanim recunoscută și apreciată în lumea culturală internațională.

Danubius, apărută acum șapte ani în Italia, a făcut o neașteptată carieră internațională. A fost încununată la aparitie cu faimosul premiu literar italian "Bagutta" și a fost tradusă pînă acum în 15 limbi.

Originalitatea acestiei cărți constă în primul rînd în faptul că, prin ritmul și pitorescul ei esențial, naratiunea curge în ritmul Dunării, fără să ocolească probleme delicate care tin de sensibilitatea presupusă de convițuirea între austrieci, unguri, slovaci, germani, bulgari și români.

Referințele culturale referitoare la le-

gătura dintre Mitteleuropa și germanitate, orașul Ulm, "una dintre inimile particularismului german sacro-romano-imperial", în același timp locul unde s-au născut Hans și Sophie School, cei doi frați condamnați la moarte și uciși în 1943 pentru activitate antihitleristă, este doar unul din multele exemple cu ajutorul căror auto[r] face ca preocuparea pentru politic să capete o valoare și un accent special.

În cazul orașului Linz și, în general, al evocării spațiului austriac, Hitler cu visele lui de grandomanie coexistă, deși în cu totul alt plan, cu Adalbert Stifter Peter Altenberg sau Wittgenstein.

Realitatea din spațiul slovac îi sfîrșește autorului următoarea reflectie: "În Mitteleuropa nu se cunoaște știința istoriei, a trecerii evenimentelor în acte și arhive".

Pe măsură ce se apropie de spațiul româno-maghiar, el adoptă metodă împărțită, dînd dovadă încă o dată de o cunoaștere subtilă a realității politice și culturale din cele două țări, chiar dacă observațiile datează dinainte de 1989.

Evocarea orașului Györ care, în 1956, era centrul revendicărilor celor mai radicale, dînd chiar ultimatumuri guvernului de la Budapesta, considerat mai moderat, realitatea dură a Mohacsului se comunică ca un arc peste timp cu multiculturala Timișoara.

Realitatea creuzetului cultural și etnic al Timișoarei este privită pe rînd din per-

spectiva fiecărui grup etnic maghiar, german, sărb, slovac. Perspectiva românească este completată cu un unghi de analiză mai special. Evocarea epopeei unui coloșiu româno-italian care a fost constant mutat din frica autorităților de un posibil contact între oaspeții italieni, printre care se află și Umberto Eco, se îmbină cu notătii pertinente despre dărâmarea diferitelor case cu valoare istorică pentru a se realizează grandomanie al lui Ceaușescu.

Vom încheia considerațiile noastre îndemnînd cititorul să-și întregească farmecul lecturii în traducerea fluentă și nuanțată pînă la detaliu a lui Adrian Niculescu, citind capitolul post-ultim, care conține odiseea acestei cărți, elaborat de traducător, și postfața autorului pentru versiunea românească, reflectînd totodată la cuvințele criticului și eseistului Alexandru Paleologu, înscrise pe coperta a patra a cărții: "Dunărea sfidează fracturile istorice, le atenuă efectele și, în posida acestora, asigură perenitatea legăturii dintre variantele civilizației europene, parcursind-o pe orizontală hărții de la EST la VEST".

* Claudio Magris, *Danubius*, Editura Univers, 1994.

Recenzii de
 Bogdan POPESCU NECSESTI

Istoria și imperativul luptei pentru adevăr

Cititorul iubitor de carte de istorie de calitate s-a văzut pus, recent, în fața unei lucrări al cărei titlu îi sună extrem de familiar, astăzi cît Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu – căci despre această lucrare a istoricului german Andreas Hillgruber este vorba – a fost citată copios de istorici români ai ultimului sfert de veac. Publicarea acestei lucrări, prin atenția îngrijire a lui Stelian Neagoe, este un eveniment editorial care trece însă cu mult dincolo de semnificația pe care o poate avea aducerea la cunoștința publicului a unei lucrări de istorie a României scrisă de un specialist străin.

Avgind drept subtitlu *Relațiile româno-germane (1938-1944)* – de fapt, titlul inițial ales de autor, întrucât cel sub care cartea a văzut lumina tiparului încă din 1954 a fost sugerat de editorul german din răiuni comerciale –, lucrarea depășește cadrul strict al relațiilor bilaterale și devine o frescă sugestivă a modului de manifestare a politiciei externe românești în meandrele raporturilor de pe scenă politică europeană a acelor timpuri. Sunt prezentate, astfel, într-un stil sobru, cu tentă didactică, și pe baza unor bogate și variate surse documentare, încercările factorilor politici autohtoni de a-și păstra libertatea de acțiune în politica externă, astăzi în perioada angajării României în vederea susținerii Ligii Națiunilor și a orientării către democrațiile occidentale (Franta și Marea Britanie), cît și după schimbarea cursului politicii externe a țării noastre în mai-iunie 1940 și intrarea în sfera de interes prioritare ale Germaniei naziste. La capătul unui discurs istoric în care sunt analizate evenimentele majore ale acelei perioade, precum Pactul de ne-

gresiune Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939, anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord de către URSS în iunie 1940, Dictatul ("arbitrajul") de la Viena din 30 august 1940, participarea României la războiul dus de Reichul german împotriva Uniunii Sovietice, contactele diplomatice cu țările din coalitia Națiunilor Unite întreprinse în vederea ieșirii din sistemul Axei, lovitura de stat de la 23 August 1944 etc., autorul pune în evidență, cu probitate, faptul că "România Regelui Carol și a Mareșalului Ion Antonescu nu a fost satelit al Germaniei" și că "politica română a aspirat și a reusit pe toată linia să mențină independența țării".

În încercarea de a repune adevărul în drepturile sale, istoricul german nu s-a sfîrșit a sublinia că anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord la Uniunea Sovietică în 1940 a reprezentat momentul care a declanșat apropierea politică și militară a României de Germania, că speranța de redobândire a acestor teritorii cu ajutor german a fost motivul principal al participării la război a țării noastre în campania germană din Est, iar amenințarea României de către Uniunea Sovietică trebuia inclusă ca o forță istorică efectivă în analiza științifică. Pe aceeași linie se situează aprecierile cu privire la linia politică urmată de Ion Antonescu de-a lungul întregii perioade cît s-a aflat la conducerea statului român, fiind reliefat faptul că acesta "nu a renunțat niciodată la ideea unei revizuiri a Arbitrajului de la Viena și că nu vedea în recucerirea Basarabiei și a nordului Bucovinei și nici în ocuparea Odessei o compensație pentru teritoriul cedat Ungariei. Antonescu era mereu ob-

sedat de ideea că, numai mergind alături de Germania, România va avea posibilitatea să redobîndească partea cedată din Transilvania". În aceste aprecieri, și în numeroase altele, erau elemente care nu se potriveau – sau chiar veneau în contradicție – cu versiunea susținută de autoritățile comuniste de la București, fapt care explică în suficientă măsură imposibilitatea publicării acestei lucrări pînă în prezent.

Cartea lui Andreas Hillgruber este, în mod evident, remarcabilă în numeroase privințe. Scrisă în 1954 – iar a doua ediție, în 1965, nu a făcut decât să reproducă textul inițial, la care a adăugat un scurt material cu privire la "Problema evreiască în cadrul relațiilor dintre Germania și România", – lucrarea își păstrează aproape nealterate însemnatatea și actualitatea, în ciuda faptului că prin cercetări științifice ulterioare au fost nuanțate sau chiar corectate unele aprecieri ale autorului cu privire la o seamă din evenimentele deja enționate.

Ea constituie o lectură indispensabilă pentru oricine dorește să ajungă la "cunoașterea de sine, în care scop stabilirea unei relații corecte cu trecutul reprezentă un pas esențial. Într-un cuvînt, o carte echilibrată și necesară, care ne restituie cu onestitate o anumită dimensiune a trecutului nostru, Andreas Hillgruber nepuțind fi suspectat nici un moment că ar da glas unor interese politice partizane.

Mihail DOBRE

* Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, Editura Humanitas, 1994.

Abordarea analitică a eticii

Cartea lui Bernard Williams* abordează selectiv probleme ale filosofiei morale dintr-o perspectivă mai puțin familiară, probabil, cititorului român. Este vorba de perspectiva oferită de filosofia "analitică" sau "lingvistică", de soriente anglo-saxonă.

Deși cartea sa figurează în bibliografia de filosofie morală recomandată studenților din universitățile britanice și americane, autorul nu și-a propus să scrie o introducere propriu-zisă în domeniul, care să ofere o teorie sistematică, ci mai degrabă un eseu în care experiența și imaginația sunt completate de exigențele a ceea ce se numește, în spațiul anglo-saxon, "philosophy of the mind". Regăsim, bineînțeles, în escul lui Bernard Williams, referințe la istorie sau la figuri ilustre ale filosofiei morale ca Aristotel sau Platon, Hume sau Kant, Sartre sau Moore. Dincolo de acestea și de preferințele inerente subiective ale autorului, altele sunt însă caracteristicile generale ale demersului întreprins: definirea cît mai riguroasă a conceptelor cu care se operează, pe de o parte, și studierea relațiilor dintre acestea și a raționamentelor efectuate pornind de la aceste concepte, pe de altă parte. Este, deci, vorba de caracteristici generale, definiții pentru demersul specific filosofiei analitice.

O altă caracteristică, de această dată particulară, constă în faptul că eseul își propune (și) demontarea, după o atență examinare urmănd procedurile menționate mai sus, unor concepții și accepții date unor concepții larg răspîndite, fie semnalând unele inconsistente logice, fie sugerînd necesitatea unor suplementări ale definițiilor.

Spațiul nu ne permite o discuție aprofundată pe care, fără îndoială, ar merita-o cartea de față. Mă voi limita de aceea, în

cele ce urmează, la câteva reflectii pe marginea acestui eseu.

În primul rînd, frappează ordinea abordării temelor. Se pornește de la polul negativ, presupus cuantificabil, al inexistenței vreunui temei moral (primul capitol, *Amoralistul*), pentru a se ajunge în final la polul pozitiv, și el presupus cuantificabil (capitolul *Utilitarismul*).

Se discută critic apoi, pe parcursul acestui traseu, astăzi pozitii apărînd particularul pozitiv (capitolele *Subiectivismul: reflectii initiale*, *Interludiul: relativismul*, *Subiectivismul: alte reflectii*), cît și cele promovînd generalul pozitiv (capitolele "Bun", *Binele și rolurile*, *Standardele morale și trăsătura distinctivă a omului*, *Dumnezeu, moralitate și calcul egoist*, *Care este obiectul moralității?*).

Impresionează, de asemenea, incursiunile în domenii mai mult sau mai puțin conexe. Bernard Williams pune în relație filosofia moralei cu, între altele, logica și raționalitatea discursului științific (v. capitolele despre subiectivism), funcționalismul din antropologia culturală anglo-saxonă (v. capitolul despre relativism), teoria actelor de vorbire (v. capitolul "Bun"), sociologia rolurilor (capitolul *Binele și rolurile*) sau religia (v. capitolul *Dumnezeu, moralitate și calcul egoist*). Pentru cei interesați în primul rînd de spațiul politicului, un interes deosebit îl prezintă capitolul *Amoralistul*, cele două capitole despre subiectivism, *Relativismul și Standardele morale și trăsătura distinctivă a omului*. Sub acest aspect, este de remarcat că eseul începe cu capitolul *Amoralistul* și se încheie cu capitolul *Utilitarismul*, ambele din categoria celor de natură a interesa această categorie de cititor.

O notă aparte este conferită de faptul că, deși acceptă metoda filosofiei ana-

litice, Bernard Williams ieșe din cadrul strict impus de aceasta prin situarea pe o poziție sau alta, prin opțiunea clară în favoarea unui concept (sau a unei accepții date acestuia) ori a unei concepții. El evită astfel cele mai frecvente acuzații aduse filosofiei morale analitice: aceea că ar fi lipsită de conținut (formalistă) și că ar practica un anume evazionism, evitînd deci angajarea morală.

În acest sens, întreprințînd o fină analiză de conținut, autorul spune mai întîi cum nu stau lucrurile și de ce anume – faza "deconstrucție", pentru ca, în final, să sugereze amendamentele sau completările pe care le consideră necesare. Bernard Williams argumentează astfel convingător și, as spune, adeseori strălucit împotriva diverselor reductionisme (v., de exemplu, capitolul *Amoralistul* și cele despre subiectivism, relativism, utilitarism), propunînd propriile soluții, în care demonstrația logică este permanent dublată de o mare sensibilitate și de o generoasă angajare, ambele departe de a dăuna rigorii analitice.

În încheiere, trebuie remarcat stilul alert, dar nu facil, în care este scrisă carte, ceea ce o face accesibilă unui public (mai) larg, cu excepția, poate, a capitolelor "Bun", mai "tehnice", exemplu tipic de filosofie "lingvistică", în cel mai bun sens al cuvîntului.

Introducerea în etică se dovedește a fi deci o carte fascinantă, în care rigoarea analitică, sensibilitatea și stilul se împletește într-o fericită sinteză.

Avram A. AVRAM

* Bernard Williams, *Introducere în etică*, Editura Alternative, București, 1994.

SEMNAL

FRANCIS

FUKUYAMA

Sfîrșitul istoriei

și ultimul om

București, Editura Paidea, Seria Gîndirea nouă, 1994, p. 352, lei 6.500.

Dezvoltarea celebrului articol din 1989, din *Journal of Democracy*, astăzi decontroversat și criticat, al lui Francis Fukuyama este prezentată acum într-o interesantă traducere românească și, probabil, va lămuri unele din obiectele aduse studiului inițial, apărut tot anul acesta în limba română.

ANDRÉ VAUCHEZ

Spiritualitatea Evului Mediu occidental

București, Editura Meridiane, Seria Artă și Religie, 1994, p. 192, lei 1.000.

Studiul clasic asupra genezei spiritualității medievale și despre avatarsurile acesteia între secolele X-XIV, epocă astăzi de încărcată în consecințe pe termen lung în definirea occidentalității.

YVES BERNARD, J.-C. COLLI

Vocabular economic și financiar cu un indice de termeni în patru limbi

București, Editura Humanitas, Seria Economie, 1994, p. 480, lei 4.900.

O veritabilă enciclopédie economică și un valoros instrument de lucru: noțiunile diferite se referă la domenii extrem de variate – economie politică și financiară, contabilitate publică și privată, drept comercial și al muncii, problematică socială, tehnici statistice și fiscalitate.

FILOCALIA

Traducere, introducere

și note de

Preot Profesor Doctor Dumitru Stăniloae

București, Editura Harisma, 1994, vol. III (p. 510, lei 3.950), vol. IV (p. 368, lei 4.250) Ediția a II-a.

Monumentala operă a regrettatului profesor Stăniloae cuprinde, în volumul III "Răspunsuri către Talasie" ale Sfîntului Maxim Mărturisitorul, iar în volumul IV sunt publicate scrise ale unor importanți propovăduitori ai ortodoxismului, precum Talasie Libanul, Isihi Sinaiul, Filotei Sinaiul, Ioan Carpatiul, Avva Filimon, Sf. Ioan Damaschin, Teodor al Edesei, Teognost, Ilie Ecdicul, Teofan Monahul.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică politică, politică, istorică să trimită semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate

SEMNAL

Unitatea rasismului

Strîns legată de "dosarul imigratiei", problematica rasismului ocupă un loc important în dezbatările contemporane privind evoluția societăților la sfârșitul secolului al XX-lea. Deceftând conotațiile rasiste ce se fac simțite pe fundalul mutațiilor sociale din ultimii 10-15 ani și al crizei școlii, numeroși cercetători ai fenomenului susțin că există motive serioase de îngrijorare ca lumea sfîrșitului de secol să fie invadată de un nou val de racism. Ei observă că, în Europa mai ales, particularitățile etnice, culturale sau religioase, subordonate în epoca modernă valorilor universale, tind acum, în postmodernism, să aibă înfățișate. Pe fundalul epuizării raporturilor sociale generate de industrializare și al luptelor ce decurgeau, direct sau indirect, din mișcarea muncitorească, se afirmă tot felul de identități nonsociale, comunitare, definite în termeni religioși, etnici, regionali, culturali, istorici și, mai ales, naționali. Situarea lor în prim-plan este facilitată, în opinia analiștilor, și de destrucțarea capacitatii responsabililor politici și a intelectualilor de a asocia într-o concepție unitară universalitatea progresului și a rațiunii, și specificitatea națiunii din care fac parte. Fenomenul este cu astăzi mai pregnant în țările din Centru și Estul Europei, unde eliberarea de comunism echivalează și cu o puternică dorință de afișare a identității naționale, care de multe ori atinge forme extremiste, mergînd pînă la cele de tip racist. Analizei legăturii complexe dintre racism și mutațiile sociale, precum și relației dintre diferențele expresiei ale rasismului într-o societate încărcată Michel Wieviorka lucrarea *Spațiul rasismului*.^{*} Cartea a fost scrisă pe parcursul celor doi ani cînd profesorul Wieviorka (n. 1946) a tinut un seminar pe această temă la Scoala de Înalte Studii de Științe Sociale din Paris, al cărei director este.

Autorul își propune să creeze instrumentele necesare înțelegerei acestui tip de fenomene în *unitatea lor*. Pentru că, vom vedea, se poate vorbi de o unitate teoretică a rasismului, care face necesară depășirea teoriilor *ad-hoc* ale sociologiei, bazate pe vizioni etnocentrice și raportate la contextele naționale în care racismul s-a manifestat. Spațiul analizei este marcat de poli fundamentali: experiența americană a unui racism care vizează negri și experiența europeană a antisemitismului. Deși între cele două repere există diferențe uneori foarte mari, se consideră că ele aparțin același familiei de fenomene și au un caracter exemplar, permîțînd, mai bine decît în alte cazuri, identificarea, descrierea și formalizarea proceselor implicate. Se optează pentru o definiție mai strictă a rasismului decît cea de sinonim al excluderii sau al refuzului alterității; o definiție care impune ideea unei legături între atribuțele fizice, genetice și biologice ale unui individ (sau ale unui grup) și trăsăturile sale intelectuale și morale. De altfel, încercînd să construiesc rasismul ca obiect de studiu, întreaga lucrare este o încercare de definire a

fenomenului.

Un prim pas al demersului îl constituie delimitarea rasismului de noțiunea de rasă și de înțelegerea fenomenului exclusiv ca relații între rase, așa cum a prevedat gîndirea socială biologizantă a secolului al XIX-lea. Aceasta presupune, pentru început, raportarea la o vizionă asupra rasismului ca *ideologie* și ca *mit*, ambele sugerînd că "rasismul este o construcție imaginară, care face posibilă o categorisire biologică a grupului circumscris rassial și care permite esențializarea sa, adică un tratament care-l desprinde de orice caracter uman și, a fortiori, de orice raport social, fie prin naturalizare, fie prin demonizare, fie prin ambele metode în același timp" (p. 59). Această vizionă facilitează analiza proceselor care acționează în producerea unei percepții imaginară și care presupun *subjectivitatea* actorului social, manifestată în contexte sociale. Ceea ce face ca racismul să se prezinte sub forma unei varietăți de limbaje, moduri de gîndire și comportamente, a căror analiză ne conduce către unitatea fenomenului.

Al doilea pas al demersului lui Wieviorka îl constituie, de aceea, examinarea formelor elementare ale rasismului – *prejudecata, segregarea, discriminarea și violența* – manifestate pe patru niveluri distincte – *infrapolitice și politice* – și legate, după caz, de două logici diferite: o logică de *inferiorizare*, care倾de să asigure un tratament inegalitar grupului circumscris rassial, și o alta, de *diferențiere*, vizînd să-l izoleze și, în cazurile extreme, să-l expulze sau să-l extermine.

Infrerasismul și rasismul fragmentat, corespunzătoare primelor două niveluri de manifestare, se deosebesc fundamental de rasismul *politic* și, mai ales, de cel *total*, în care statul însuși se organizează pe baza unei orientări rasiste, dezvoltă activități politice și programe de excludere, de distrugere sau de discriminare masivă, mobilizează resursele sistemului și structurează instituții în funcție de categoriile rassiale. După cum observă Michel Wieviorka, doar pătrunderea rasismului la nivel politic și de stat asigură coeziunea fenomenului. "Rasismul politic e purtător de proiecte, programe. El sintetizează elementele difuze care constituie rasismul fragmentat, dar, mai ales, le structurează ideologic, le dă un sens inedit, o rază mai mare de acțiune, le usucrează transformările, radicalizările, dezvoltarea. El legitimează acte și practici care pot fi preexistente, dar care găsesc acum condiții favorabile și un climat propice" (p. 70). Totodată, autorizează și alimentează, chiar dacă nu explicit, violența și suprimarea distanță care separă gîndirea și faptele, conștiința și acțiunea, ideea și realizarea ei. Astfel, rasismul politic devine logică de acțiune, iar pericolul cel mai mare îl constituie existența unor actori politici susceptibili de a ajuta rasismul să treacă dincolo de punctul în care devine o forță de mobilizare colectivă, capabilă ea însăși să ajungă pînă la puterea de stat.

Relațiile dintre limitele mișcării sociale și racism sunt exemplificate de autor prin experiența sindicalismului american și a celui polonez. În timp ce rasismul manifestat de muncitorii albi americani împotriva negrilor a actionat "în amonte", după cum spune Wieviorka, în faza de formare a mișcării sindicale, antisemitismul s-a desfășurat "în aval", în faza de slabire a mișcării Solidarnosc. Inițial, în 1980, Solidarnosc era o mișcare socială totală, expresie, în același timp, a unei acțiuni muncitorești sindicaliste, a unei afirmații naționale și a luptei politice pentru obținerea de drepturi și libertăți democratice. În momentul în care se înținlocesc, aceste trei componente nu lasă loc nici unui tip de antisemitism. Primele semne ale unei schimbări de climat apar, în opinia lui Wieviorka, la congresul din septembrie 1981, cînd începe destrucțarea mișcării. Pe fondul crizei eco-

nomice și al blocajului politice are loc o disociere în cadrul mișcării, naționalismul devine din ce în ce mai dur și dă naștere unui populism întunecat, încărcat de o critică tot mai ostilă față de intelectuali. În această destrucțare se deschide spațiul unui antisemitism difuz – specific astăzi unei bazeexasperate și radicalizate, cît și unor ideologi hipernationaliști, "adevărații polonezi" – care desemnează un dușman mitic, ce trebuie înălțurat.

Cele două experiențe istorice arată că destrucția mișcării sociale i se pot asocia două tipuri de racism fundamental diferite. Primul este dominat de o logică de inferiorizare, asociată unei logici de diferențiere și excludere, iar cel de-al doilea – doar de o logică de tip diferențialist. În primul caz, grupul-victimă este implicat în acțiune sau ar putea fi, și aspiră la această; în cîndălă, ura manifestată vizează un grup în mare parte străin actorului și fără o prea mare existență concretă pe scena interioară respectivă.

Alături de mișcările sociale, mișcările comunitare oferă, și ele, un spațiu favorabil extinderii rasismului. Construite pe baza unei identități – de limbă, cultură, religie etc. – acestea cheamă la unitate, omogenitate și pot evolua în sensul unui racism diferențialist. Declinul unei mișcări sociale este propice pentru formarea sau întărirea mișcărilor comunitare, întrucât criza socială se soldează cu creșterea importanței identităților nonsociale, cu afirmarea etnicității, a spiritului religios, a identității rezultate din cultură. Așadar, cele două registre sunt corelate, restrîngerea acțiunii sociale ducînd la întărirea acțiunii comunitare. Amenințarea crescîndă a rasismului provine din faptul că societățile nu numai că basculează dintr-un registru în altul, dar devin tot mai puțin capabile să asigure echilibru și integrarea acestor registre. În ultimă instanță, este vorba despre integrarea valorilor universale și a celor comunitare. Pentru că rasismul, ca fenomen unitar, progresează concomitent cu degradarea raporturilor sociale, dar și cu disjunctia dintre reperile universale și valorile particulariste. Situație care poate conduce, la extrem, fie la un particularism care se opune pătrunderii modernității și difuzării valorilor universale, fie la un universalism al progresului și rațiunii, care își propune de a scoate rasele considerate inferioare din starea lor naturală. Soluția restrîngerei spațiului rasismului rezidă, de aceea, în găsirea unor formule de integrare în care raportarea la o existență colectivă să nu interzică deloc și, mai mult, să se conjugue cu apelul la progres și modernitate. După cum ne asigură Michel Wieviorka în încheierea studiului său, cel mai bun răspuns la tendințele rasiste nu e respingerea lor, ci încurajarea a tot ceea ce permite legarea acestora de valori universale. Este concluzia unui eșafodaj teoretic minuțios construit, apt să explică această mare provocare a secolului: rasismul. Ceea ce, să recunoaștem, nu este puțin lucru.

Liana IONESCU

* Michel Wieviorka *Spațiul rasismului*, Editura Humanitas 1994

Comunismul și iluziile sale (pierdute?)

Intr-o analiză temeinică a unui fenomen istoric de o asemenea complexitate cum a fost comunismul nu există elemente secundare sau periferice. Unul dintr-aceste elemente este mitologia pe care comunismul (și) a creat-o pe măsura sa, fie învînd cu asiduitate pe tărîmul imaginariului, fie reactivînd o bună parte din obsesiile veșnice ale spiritului uman, dîndu-le un lustru nou și o nouă culoare, sub un nou steag sortit a flutura victorios de-a pururi. Mitologia comunismului este o parte a înșeării istoriei comunismului; comunismul este capitol de istorie nu numai din perspectiva realizărilor sau dezastrelor sale, ci și prin prisma năzuințelor pe

care (din fericire, am fi tentați să spunem) nu le-a putut îndeplini – fie că n-a știut cum, fie că n-a avut timpul să-o facă. Despre aceste năzuințe – cinice, fariseice, pretins științifice sau doar ridicolă – vorbește și cartea lui Lucian Boia*. Demers favorizat de specializarea și preocupările autorului – Lucian Boia este profesor la Facultatea de Istorie din București, unde susține un curs de Istoria istoriografiei și un foarte popular curs de istorie a imaginariului – Mitologia științifică a comunismului cuprindește capituloare: Preliminarii; marșul glorios al Rațiunii, Părinții fondatori, Reinventarea istoriei, Societatea nouă, Omul nou, Lupta

contra naturii și în căutarea paradigmelor diferite. Cite capituloare, tot atât de incizii introspective într-o (pseudo)realitate pe care (fiindu-i supravîtuitori, în cazul est-europenilor) cititorii sunt invitați să-privească și altfel.

Punctul de plecare stabilit de autor este o "preistorie" a comunismului ce scăpă, cel mai adesea, analizei și istoriei obișnuite. Mitologia comunismului este anterioară lui Marx; o mitologie "înscrîsă mai puțin în dialectica ce animă contradicție de ordin economic și social (...) și mai mult într-un arhetip fundamental al imaginariului, într-o structură mentală durabilă pe care scurgerea timpului n-a erodat-o

niciiodată" (p. 7). Este vorba despre refuzul istoriei reale, singura istorie care există, și despre căutarea în mit a alternativei. Vîrstă de Aur, Paradisul terestru, milenarismul sunt forme ale acestui refuz și limanuri ale acestei căutări încărcate de nostalgie și dorință spre o altfel de lume, o altfel de vreme, căutarea neobosită a libertății și armoniei supreme și definitive. Epoca Luminilor va insufla acestei căutări cîteva idei care pînă atunci îl lipsiseră. Credința în Progres, în Rațiune și în Știință este chemată să facă ordine în mecanismul istoriei. Drumul spre Utopie este deschis; cea mai bună dintre lumile posibile se poate clădi. Au încercat-o

iacobinii, într-o manieră proprie; apoi, Charles Fourier, prin falansterile sale, sau Etienne Cabet, prin comunitatea "comunistă" înființată în Texas în chiar anul în care Marx lansa *Manifestul comunista*, 1848. Fascinația unui altfel de viitor ia amploare, însotită de miturile aferente: electricitatea și mașina vor crea o lume nouă; evoluționismul va da omul corespondențor acestei lumi.

După acest preambul, Lucian Boia face un inventar al miturilor pe care mitologia comunistă le va integra treptat: rațiunea, știința, unitatea, determinismul, legile istoriei, previziunea științifică, progresul, transformismul, lumea nouă, omul nou – toate hrănindu-se din același mit milenarist prezent acum în varianta sa secularizată. În acest decor intră în scenă "părinții fondatori": Marx (sau știință în serviciul Utopiei), Engels (sau mitologia împlinită), Lenin (sau calea de la determinismul științific la voluntarismul revoluționar) și Stalin (sau justificarea mitologică a terorii). Grație lor, reinventarea istoriei poate începe. Primul paradox: idealistul Marx schițează societatea în care "idealismul" va fi un păcat reacționar. Primul pas: periodizarea istoriei. Niciu nu rămîne în afara acestui decupaj strict, marcat de interminabile lupte de clasă. Coerenta discursului este minată de însăși incompatibilitatea noțiunilor cu care jonglează: determinism sau voluntarism? internaționalism sau naționalism? Un caz interesant este evoluția istoriografiei ruse și sovietice în anii '20 și '30 (p. 87). În 1920, pentru M.N. Pokrovski, istoricul zilei, patriotismul naționalist nu există în istoria Rusiei, ci doar forțe eco-

nomice și sociale în acțiune. În 1934, Stalin "descoperă deliciile naționalismului istoriografic", și alți istorici sănătemi să re-scrie istoria, în timp ce discipolii lui Pokrovski (mort, din fericire pentru el, în 1932) sănătemi să taxeze drept "trockisto-buhariniști" vînduți fascismului". Trecutul Rusiei este reconsiderat după reguli patriotarde, istoria este reconstrucționată. Germania de Est oferă exemple asemănătoare și – bineînțelese – România lui Ceaușescu, cu dacomania și protocronismul ei (p. 90). Istoria științei suferă aceleași corecții: dacă în 1925 academicianul rus P. Lazarev deplinează numărul restrîns de savanți ruși demni de a figura într-o istorie a științei universale, în 1947 un alt academician, V. Danilevski, pune în seama rușilor aproape toate descoperirile importante ale timpului modern: mașina cu aburi (inventată de I. I. Polzunov în 1765, deci înaintea de Watt...), motorul cu combustie internă, becul electric (A.N. Lodighin în 1872, înaintea lui Edison...), avionul, elicopterul, telegraful electric sau radioul (nu Marconi, ci, înaintea lui, A.S. Popov). Natura complexelor care generă astfel de exagerări nu-i va fi total necunoscută cititorului care a trăit în România ultimii ani ai experimentului comunist. Revoluționarul științei lingvistică este binecunoscutul N. I. Marr, autorul unei teorii care rezistă vreme de decenii, despre "limba ca suprastructură" și "caracterul de clasă al limbii". Totul pare definitiv lămurit, numai că în 1950 însuși Stalin intervine și dărmă întreg eșafodajul marrist printre broșură, *Marxismul și problemele lingvistică*.

Societatea nouă va fi guvernată de economia politică și de legea dezvoltării planificate. Datele statistice chemate să ilustreze progresul frizează incredibilul. Un alt paradox: "împreună de decenii, creșterea economiilor comuniste a fost de două, trei sau patru ori superioară ritmului de creștere occidental. Consecința: la final, aceste economii, în loc să fi lichidat handicapul, se află mai distanțate decât la începutul curselui!" (p. 107).

Un capitol remarcabil este dedicat omului nou, "problema cea mai delicată ridicată de mitologia transformistă" (p. 113). Un individ vindecat de individualism și de simțul proprietății, un om învățat (prin proiectele pedagogice abracadabante ale lui A. S. Makarenko) să muncească din pură dragoste față de muncă (precum staționarii), cu entuziasm, fără constringere. Mitul inginerului reflectă acest deziderat: în 1933, din totalul absolvenților de învățămînt superior din URSS 33% sănătățile ingineri. În 1988, 52%. În România epocii "de aur", procentajul este chiar mai ridicat: 68%! În acest ritm, se pare că omul secolului XXI va fi inginer sau nu va fi deloc. (Spre comparație – în anii '80, în SUA sau Franța același segment social reprezinta 7%). Pentru acest om nou, savantul din Kiev, Alexandr Bogomolët, descreză serul cyto-toxic (p. 137), care promite 150 de ani de viață. Accident istoric: descreperitorul elixirului moare în 1946, la (doar) 65 de ani!

În fine, ultimul obstacol – și cel mai încăpăținat – rămîne natura. Comunismul trebuie să modifice după propriile-i plăznuri, cu ajutorul omnipotentei științe. I.

V. Miciurin și T. D. Lisenko rup barierile lumii vegetale, obținând fantezii din clo-rofilă: plante mai mari, mai productive, mai rezistente. Grâul nou al lui Lisenko poate fi cultivat în nordul geografic și dă producții-record. Consecință: statistic, URSS este simultan cel mai mare producător, dar și cel mai mare importator de cereale. Un paradox pe lîngă afișea altfel. Inginerul P. M. Borisov are un alt plan titan: închizind Strâmtoarea Behring și pompind apa Oceanului Arctic în Pacific, cu un debit de 500 de kilometri cubi/zi, apele Atlanticului ar pătrunde în bazinul arctic și climatul să ar modifica substanțial: pe timp de iarnă, temperatura medie la Moscova ar fi comparabilă cu cea de la Roma, 8-12°C.

Aceste aberații cu pretenții de știință, pe care comunismul le-a făcut posibile și le-a girat, spun ceva mai mult decât ceea ce sănătemi obișnuită a crede că știm despre sistem. Lucian Boia inaugurează, cel puțin pentru istoriografia română, o manieră de abordare nouă a comunismului. Această carte (ca și precedentele sale cărți, *L'exploration de l'espace*, 1987 și *La Fin du Monde. Une histoire sans fin*, 1989, ambele apărute la editura pariziană La Découverte – de ce n-ar avea și istorică română excentricitatea lor?) ar interesa în mare măsură cititorul român. Traducători și editori nu ne îndoim că se vor găsi. Cartea i-ar merita cu siguranță.

Adrian CIOROIANU

* Lucian Boia, *La Mythologie scientifique du Communisme*, Caen, Paradigme, 1993

Raționalitatea discursului conservatorismului anglo-saxon

Pare improbabil, crede Mircea Eliade, că o societate poate să se elibereze complet de mit, căci din notele esențiale ale comportamentului mitic tradiția este conștiințială oricareia condiții umane. Acest lucru este adevărat nu numai pentru că miturile reprezintă suma tradițiilor arhaice și a normelor care nu pot fi neglijate, dar și pentru că transmiterea miturilor echivală cu "instrucția mai mult sau mai puțin oficială a unei societăți moderne; dar omologarea funcțiilor respective ale mitului și ale instrucției se verifică mai ales dacă se ține cont de originea modelelor exemplare propuse de educația europeană".¹

Iată că, în lucrarea sa *Conservatorismul anglo-saxon*^{*}, Adrian Paul Iliescu repune în discuție un mit al modernității europene, și anume acela al raționalității.

Perspectiva raționalității nu este, în această lucrare, preluată ca una teoretic-ambivalentă, aceea deconstructivist diltheyană prin care raționalitatea se legitimează și prin irațional, ci excentric hegelian, care potențează un model de viață exemplar, impunând necesitatea adevării. Adevărarea apare aici ca un mijloc al raționalității de a crea justificări și temeuri pentru orice acțiune umană voluntară, în opoziție, astfel, cu teza lui Rudolf Otto prin care care *homo religiosus* își aducează acțiunea la irațional pentru a păsi în față Numinousului. Prin acest procedeu, raționalitatea capătă o funcție soteriologică întrinsecă care necesită o hermeneutică socială, și anume "interpretarea raționalității prin prisma cerințelor de adevărare, prin urmare, explicarea aprecierilor negative date unor tipuri de conduită" ca fanatismul sau imobilismul politic. De aceea, raționalitatea socială trebuie înțeleasă ca adevărare a răspunsurilor la situații problematice.

Adrian Paul Iliescu crede că "legătura dintre raționalitate – înțeleasă ca o calitate definitoare pentru om – și problema semnificărilor sau sensurilor sociale – înțelese ca răspunsuri la situațiile problematice – trebuie privită ca o legătură firească, având rădăcini adânci în tradiția

filosofică, de vreme ce una dintre ecuațiile semantice clasice este cea care identifică pe "rațional" cu "având sens" și pe "iracional" cu "fără sens" (p. 16).

Gîndită astfel, raționalitatea în societate, ca și în știință, apare ca o metodologie de rezolvare a problemelor inerente ce se ivesc în marșul spre viitor. Dar, se întrebă autorul: "este rezonabilă speranța ca un sistem de organizare sau o instituție să fie perpetuată la infinit prin ajustări adecvate?" (p. 21). Într-adevăr, poate raționalitatea să rezolve problemele insurmontabile ale crizelor, disfuncționalităților calitative și anomaliiilor sociale, care în mare majoritate a cazurilor se sprijină chiar pe iraționalul colectiv?

Încercând să răspundă la această întrebare, autorul aduce în discuție conservatorismul, și în special cel anglo-saxon, văzând în el un model exemplar, astăzi istoric, cît și teoretic, prin care raționalitatea (de tip empirist filosofic) și politica își dau mîna pentru a soluționa crizele sociale prin morală și tradiție.

Încă de la începutul excursului său filosofico-politic, autorul atrage atenția asupra capcanei de a confunda *sine die* empirismul cu conservatorismul și încercă apropierea teoretică asupra celor două forme de incursiuni teoretice, puse ambele sub semnul raționalității: "În același timp, dacă prin forța lucrurilor, vor fi aduse în prim-plan elemente comune și similitudini între cele două curente, aceasta nu înseamnă că sănătățile ignorante deosebite și incompatibilitățile dintre ele. (...) Aceasta nu înseamnă însă că ar exista supozitia implicită că empirismul este un fel de conservatorism, iar conservatorismul un fel de empirism. Cele două rămîn distincte deoarece, în pofta unei asemănări importante, există și diferențe remarcabile. Ideea nu este, deci, de a confunda, ci doar de a pune în paralelă *partială*, incompletă și totuși îndeajuns de semnificativă empirismul și conservatorismul, pentru a arăta că anumite elemente caracteristice unui anumit tip de raționalitate (anumite cerințe de adevărare) se manifestă în mare măsură

analog (dar nu identic) în cele două sfere diferite" (pp. 23-24). Prin apelul la raționalitate, conservatorismul nu se opune, așa cum se vehiculează îndeobște, progresului sau drumului ascendent, ci doar extremismelor sau radicalismelor de orice fel. Este semnificativ că, spune A.P. Iliescu, într-o enumerare a cauzelor nenorocirilor omenești, Edmund Burke, primul teoretician al conservatorismului, pune pe primele locuri: "mîndria și ambizia" (p. 28). Dar, observă autorul, această "umilitate" este preluată de conservatorii tocmai de empiriști, pentru că, așa cum scria Locke, citindu-l pe Sfîntul Pavel: "avem tot ceea ce este necesar pentru viață și sclavie". Din această cauză, principiul conservatorismului a fost definit ca un principiu al compromisului și al moderării. Dar și acest principiu este de esență empiristă, astăzi vreme cît "Dumnezeu i-a rezervat omului doar crepuscul probabilității", cum spune Locke (pag. 33).

Acăeași împotrivire la ambii și același apel la moderăre le regăsim și la David Hume, cel care aduce empirismul la apogeul: "Astfel, de exemplu, limitările și restringerile guvernării civile și necesitatea unei constituții pot fi apărate fie prin *rațiune*, care, reflectînd asupra slăbiciunii și corupției omeniști, ne învăță că nici un om nu poate fi investit, fără riscuri, cu o autoritate nelimitată, fie prin *experiencă* și istorie, care ne informează despre abuzurile uriașe pe care, cum s-a văzut, le-a săvîrșit ambicia în fiecare epocă și tară ca urmare a unei astăzi de nechibzuite încrederi".²

Acesta este și motivul pentru care conservatorismul încearcă să aplice o politică de tip realist. Plecînd de la ideea empiristă că omul este coruptibil, conservatorismul, deși încinat spre moderăre, nu aderă la tezele ce oferă garanții, ci tinde mai mult spre constringere și obligații. "Tentăria irezistibilă spre exces și abuz trebuie deci contracarată prin constringeri (morale, juridice etc.), căci autoconstrîngerea și autocontrolul nu sunt niciodată suficiente. Anomia nu este niciodată acceptată de conservatorism." (p. 172). Concluzia cu-

rentului de gîndire în discuție, fără a fi una optimistă, nu este totuși descurajantă; deși nu avem acces la Binele Absolut și general (cum nu avem nici la adevărul absolut), avem posibilitatea de a stabili priorități morale și, deci, de a ne orienta viață. Încă o dată, avem ce ne trebuie pentru viață și evlavie" (p. 189).

Nepuțind accede la Adevăr, omul poate cunoaște universul înconjurator numai grație experienței. Experiența îi dă reprezentări și o oarecare certitudine. În plan socio-uman, această experiență se traduce prin tradiție. Sugérind astfel că în domeniul politic experimentul nu poate fi îngăduit cu ușurință cu care se face el în chestiunile de ordin tehnic și că majoritatea oamenilor au tendință de a respecta numai ceea ce este vecchi și tradițional, Hume deduce următoarea maximă: "A încerca experimente doar în baza încrederei oferite de un presupus argument sau de filosofie, nu poate fi niciodată rolul magistratului întelectual care va avea respect față de ceea ce poartă marca vechimii" (pp. 190-191). Transformarea tradiției în argument irefutabil încide cercul teoretic al conservatorismului, pentru a-i da putență de a transforma evoluția în tradiție și de a depăși crizele nu prin revoluții spectaculoase, ci cu ajutorul unei raționalități curățate de orice dogmatism.

De parte de a fi doar un simplu tratat de gîndire politică, *Conservatorismul anglo-saxon* se impune prin încercarea de a introduce filosofia în conservatorism, nefind doar o preluare de suprafață a fenomenului conservator. Atingînd esența conceptului teoretic, Adrian Paul Iliescu nu oferă un model absolut, ci o încercare de comprehensiune a "spiritului universal în alteritate".

Andrei TĂRAU

* Adrian Paul Iliescu, *Conservatorismul anglo-saxon*, Editura All, 1994

1. Mircea Eliade – *Miturile omului modern*, din *Eseuri*, Editura Științifică, București, 1992.

2. David Hume – *Cercetare asupra intelectului omenești*, Editura Științifică și Encyclopedică, București, 1987.

Asociația Română de Științe Politice

În luna iunie 1994, s-a constituit la București, din inițiativa unui grup de universitari și analiști din domeniul științelor politice, **Asociația Română de Științe Politice**. În urma Adunării Generale din 3 iunie 1994, conducerea acestei asociații este asigurată de către Ovidiu Trăsnea (președinte), Călin Anastasiu și Stelian Tănase (vicepreședinți), precum și de Alina Mungiu-Pippidi, Vladimir Tismăneanu, Ovidiu Sincai, Cornel Codita, Vasile Secăres, Cristian R. Pîrvulescu, Nicolae Frigioiu și Mircea Duțu (membru în Consiliul Director).

În cadrul Asociației funcționează următoarele departamente:

- filosofie politică, gîndire politică și epistemologie politică;
- analiză strategică, relații internaționale și politică comparată;
- instituții politice și drept public;
- știință administrației și politici publice;
- politică și comunicație;
- psihologie socială și politică;
- sociologie politică.

Pe data de 6 ianuarie 1995, ora 10 a.m., la Sala Verde a Senatului României, Asociația anunță o informare (la care pot participa toți cei interesati) asupra lucrărilor Congresului Mondial al Asociației Internaționale de Științe Politice de la Berlin și ale Congresului Mondial al Asociației Internaționale de Sociologie de la Bielefeld, iar de la ora 12 a.m. va avea loc ședința Consiliului Director, în care va fi analizat planul de activitate pe anul 1995.

Publicăm în continuare statutul Asociației.

STATUTUL ASOCIAȚIEI ROMÂNE DE ȘTIINȚE POLITICE

I. Denumirea, sediul și durata Asociației

Art. 1

Denumirea Asociației este "Asociația Română de Științe Politice" (ARSP).

Art. 2

Organizare și funcționare

Asociația este organizată și funcționează ca persoană juridică română, fără scop lucrativ, neguvernamentală și apolitică, potrivit dispozițiilor legale în vigoare și ale prevederilor prezentului Statut.

Art. 3

Sediul Asociației

Sediul provizoriu al Asociației se află în București, Calea Plevnei nr. 136. Acesta va putea fi schimbat, în condițiile legii, prin decizia Consiliului Director.

Asociația va putea înființa filiale în țară și în străinătate, pe baza legilor în vigoare și a Statutului propriu.

Art. 4

Durata Asociației este nelimitată, începând de la data înscrisării sale ca persoană juridică.

II. Obiective

Art. 5

Scopul Asociației este de a dezvolta și stimula cercetarea și schimbul de idei în domeniul științelor politice, prin următoarele mijloace:

- facilitarea accesului la informații privind dezvoltarea științelor politice;
- organizarea de conferințe, debateri, sesiuni științifice, simpozioane, coloconii etc., în cadrul Asociației ori în colaborare cu alte instituții de profil din țară și străinătate;
- elaborarea de studii, articole, monografii, cercetări fundamentale și aplicate etc.;
- acordarea de documentație de specialitate și alte forme de asistență membrilor săi;
- stabilirea și promovarea de schimburi de date, informații, publicații, specialiști și alte forme de cooperare cu organisme similare din alte țări; participarea la manifestări internaționale în domeniul științelor Politice;
- editarea și publicarea de lucrări de specialitate.

Art. 6 Afilieri

Asociația poate să se afilieze la organizații internaționale de specialitate.

III. Membri

Art. 7

Asociația este compusă din *membri individuali și colectivi*. Pot deveni membri individuali persoanele care desfășoară o activitate calificată în domeniul științelor Politice, aderă la obiectivele și statutul Asociației și înțeleg să participe la înăpătirea acestora. Din categoria membrilor colectivi pot face parte instituții, unități profesionale sau alte societăți și organizații de profil interesante, care doresc să participe la activitatea Asociației.

Art. 8

Admiterea de noi membri este decisă de Adunarea Generală a Asociației, la propunerea Consiliului Director, cu o majoritate calificată de 2/3 din numărul membrilor săi.

Art. 9

Membrii Asociației plătesc o cotizație anuală stabilită, prin decizie, de Consiliul Director.

Art. 10

Calitatea de membru al Asociației înseamnă:

- prin demisie;
- prin deces.

IV. Administrarea și funcționarea

Art. 11

Organele Asociației sunt:

- Adunarea Generală
- Consiliul Director
- Comitetul de Cenzori

Art. 12

Adunarea Generală constituie organul principal de conducere al Asociației și este formată din toți membrii săi. Aceasta se întrunește în sesiune ordinară o dată la doi ani, iar în sesiune extraordinară, la nevoie, la convocarea Consiliului Director. Adunarea funcționează valabil în prezența a jumătate plus unu din numărul membrilor săi și ia decizii cu majoritatea membrilor prezenti.

Art. 13

Adunarea Generală are următoarele atribuții:

- adoptă Statutul Asociației și decide modificarea acestuia;
- stabilește programul de activități al Asociației;
- acordă calitatea de membru;
- alege membrii Consiliului Director;
- alege Președintele și Vicepreședintele Asociației;
- debutează raportul Consiliului Director privind activitatea Asociației și se pronunță asupra acestuia;
- alege Comitetul de Cenzori, se pronunță asupra raportului acestuia și face descarcarea financiară pentru exercițiul bugetar anterior;
- aproba afilierea Asociației la organizațiile internaționale;
- hotărăște în alte probleme fundamentale ale activității Asociației.

Art. 14

Consiliul Director este organul executiv al Asociației și realizează conducerea acesteia între sesiunile Adunării Generale; este format din 11 membri, alesi prin scrutin secret, pentru o perioadă de doi ani, de Adunarea Generală.

Consiliul Director se reunește trimestrial sau ori de câte ori este nevoie și ia decizii cu votul majoritatii simple a membrilor săi. Convocarea Consiliului Director se face de către Președintele Asociației sau la solicitarea a cel puțin o treime dintre membrii acestuia.

Art. 15

Consiliul Director are următoarele atribuții:

- asigură realizarea hotărârilor Adunării Generale, elaborând proiectul Programului anual de activitate și urmărind realizarea sa;
- coordonează diferitele activități ale Asociației;
- convoacă Adunarea Generală în sechinde ordinare și extraordinare;
- elaborează rapoarte asupra activității Asociației și le supune aprobării Adunării Generale;

- în funcție de necesități, poate angaja, prin contract de muncă individual sau de prestări-servicii, personal de specialitate pentru rezolvarea unor sarcini curente; acest personal constituie secretariatul tehnic al Consiliului Director;

- îndeplinește alte atribuții conferite de Adunarea Generală.

Art. 16

Președintele Asociației, împreună cu cei doi vicepreședinți, sunt alesi de către Adunarea Generală cu votul majoritatii simple a membrilor prezenti.

Președintele și vicepreședinții, cu ajutorul secretariatului tehnic, asigură îndeplinirea hotărârilor Consiliului Director.

Președintele reprezintă Asociația în relațiile cu terți, în țară și străinătate. El poate delega din atribuțiile sale vicepreședinților, în condițiile legii și ale prezentului Statut.

În caz de vacanță a funcțiilor de Președinte sau Vicepreședinte, Consiliul Director va desemna provizoriu alte persoane, din rîndul membrilor săi, care vor putea funcționa în aceste calități, pînă la următoarea Adunare Generală.

Art. 17

Comitetul de Cenzori este format din 3 membri și 2 membri supleanți; este ales de Adunarea Generală, după care își alege un președinte. Comitetul are drept competență verificarea gestiunii financiare a Asociației, asupra căreia întocmește rapoarte, supuse aprobării Adunării Generale.

Art. 18

Membrii Asociației își pot desfășura activitatea în secții de specialitate.

V. Patrimoniul Asociației

Art. 19

Asociația își constituie fondurile din: 1. Fondul inițial, constituit din contribuțiiile membrilor fondatori;

2. Cotizațiile și subvențiile membrilor săi;

3. Donații;

4. Subvenții din țară și din străinătate;

5. Valorificarea publicațiilor și alte activități permise de lege.

Art. 20

Activitatea finanțier-contabilă a Asociației se va desfășura conform reglementărilor legale în vigoare.

VI. Modificarea Statutului și dizolvarea Asociației

Art. 21

Modificarea Statutului se poate face la propunerea Consiliului Director ori a unei părți din numărul membrilor Asociației. Competența de modificare aparține Adunării Generale, legal constituită (50% + 1), prin hotărâre adoptată cu 2/3 din voturile exprimate.

Hotărârea de dizolvare a Asociației se realizează în același condiții, declarându-se procedura prevăzută de lege.

VII. Diverse

Art. 22

Asociația are cont în bancă și stamila, în condițiile legii.

Art. 23

În aplicarea prezentului Statut, Adunarea Generală va adopta Regulamentul de funcționare a Asociației.

Art. 24

Statutul de față face parte integrantă din Actul constitutiv.

Publicând în 1951 cea mai importantă operă a sa, *Originile totalitarismului*, trilogie alcătuită din *Antisemitism*, *Imperialism și Totalitarism*, Hannah Arendt (1906–1975) începe, de fapt, o carieră ce va fi pusă sub semnul celebrității, dar și sub acela al controversei intelectuale. Introducerea conceptului de totalitarism pentru a face o comparație între regimul nazist și anumite perioade ale regimului sovietic sau perspectiva introdusă asupra Holocaustului de volumul *Eichman in Jerusalem* (1963) prin acea "banalitate a răului" vor contribui la celebritatea autoarei, dar nu și la deplina înțelegere a gîndirii sale.

Alături de lucrări fundamentale, cum ar fi *The Human Condition* (1958) sau *Between Past and Future* (1961), gîndirea lui Hannah Arendt se focalizează asupra unei probleme determinante a secolului al XX-lea, indisociabile de fenomenul totalitarismului, aceea a revoluției. După ce, în introducerea la *On Revolution* (1963) se concentrează asupra relației dintre război și revoluție, în primul capitol al aceleiași cărți, intitulat *The Meaning of Revolution* (din care a fost selectat fragmentul de față), își propune să clarifice conotațiile acestui termen controversat.

În cele ce urmează, Hannah Arendt oferă o nouă perspectivă de analiză a poate celui mai interesant aspect al revoluției, spiritul revoluționar.

În timp ce elemente ca noutatea, începutul sau violenta, toate intim asociate conceptului nostru de revoluție, sunt evident absente din semnificația originară a termenului și din sensul metaforic inițial folosit în limbajul politic, există o altă conotație, pe care noi am menționat-o deja și care a influențat profund sensul pe care noi îl dăm acestui cuvînt. Este vorba despre noțiunea de ireversibilitate, despre faptul că mișcarea de revoluție a astorilor urmează o cale prestabilită ce exclude intervenția omului. Știm sau, mai bine-zis, credem că știm data exactă când termenul de revoluție a fost folosit prima dată cu sensul de eveniment irezistibil, fără nici o conotație referitoare la mișcarea periodică de revoluție; iar acest accent apare deosebit de important pentru înțelegerea revoluțiilor, dat fiind că a devenit un obicei să datăm noua semnificație politică a vechiului termen cu conotații astronomice, începînd din acest moment al dobîndirii nouului sens.

Această dată nu este alta decât seara zilei de 14 iulie 1789, atunci când Ludovic al XVI-lea, aflat la Paris, este înștiințat de către Ducele de La Rochefoucauld-Liancourt despre căderea Bastiliei, eliberarea celor cîțiva prizonieri, precum și despre dezertarea trupelor regale în fața atacurilor populare. Celebrul dialog dintre rege și trimisul său este foarte concis, dar și foarte semnificativ, în același timp. Se spune că regele ar fi exclamat: "Este o revoltă!", iar Liancourt l-a corectat: "Nu, Sire, este o revoluție!". Cuvîntul, al căruia sens metaforic va coborî din spațiu celest în cel terestru, este pronunțat acum pentru ultima dată în acceptiunea sa metaforică, pentru a numi un eveniment politic; dar tot aici, poate pentru prima dată, accentul se deplasează de la legitimitatea unui termen, ce desemna o mișcare ciclică de rotație, spre caracterul său ireversibil. Mișcarea este văzută în continuare după modelul revoluției astorilor, dar ceea ce este accentuat acum este faptul că aceasta nu este supusă controlului oamenilor și devine, prin urmare, o lege în sine. Declărînd că asaltul Bastiliei este o revoltă, regele își afirma de fapt puterea, datorită capacitații sale de a controla încercările de sfidare a autorității sale; replica lui Liancourt invoca irevocabilitatea evenimentelor, precum și faptul că acestea depășeau influența puterii regale. Ce văzuse Liancourt drept irezistibil și irevocabil în cele ce se întîmplau atunci, ce trebuie să vedem sau să auzim noi ascuțînd acest straniu dialog?

Răspunsul pare simplu, la prima vedere. Aceste cuvinte evocă multimea în marșul său, felul în care oamenii se năpustea pe străzile Parisului, care nu era doar capitala Franței, ci și a întregii lumi civilizate – răscoala gloatei din mările orașe, ce se confunda cu răzvrătirea poporului în numele libertății, ambele

irezistibile prin forța pe care le-o confe-rează numărul. Iar această multime, ce apărea pentru prima dată la lumina zilei, era, de fapt, multimea celor săraci și umiliți, care timp de secole trăiseră în umbra anonimatului. Ceea ce de atunci înaintea avea să devină irevocabil, ceea ce agentii și spectatori ai revoluției au recunoscut imediat, a fost faptul că spațiu public – rezervat timp de multă vreme numai celor care erau liberi, cu alte cuvinte celor lipsiți de grijile zilnice – ar putea să permită și accesul imensei majorități a celor ce nu puteau fi liberi tocmai pentru că erau condiționați de aceste griji cotidiene.

Noțiunea de mișcare irezistibilă, fenomen pe care secolul al XIX-lea avea să-l conceptualizeze prin ideea de necesitate istorică, traversează fiecare pagină a Revoluției franceze. Un imaginar complet nou începe să se cristalizeze dintr-o dată în jurul metaforei initiale, iar un vocabular complet inedit este introdus în limbajul politic. Cind pronunțăm cuvîntul revoluție, gîndim aproape imediat în termenii acestui imaginar, în termenii acelui *torrent révolutionnaire*, după cum îl numea Desmoulins, torrent pe ale cărui valuri au fost purtați actorii revoluției, dar care i-a și înghijit, făcîndu-i să dispare împreună cu dușmanii lor, agentii contrarevoluției. De aceea, puternicul curent al revoluției, după afirmația lui Robespierre, era în permanență accelerat, pe de o parte de "crimile tiraniei", iar, pe de altă parte, de "progresul libertății", ceea ce îl provoca în mod inevitabil pe cei dinții împotriva celor din urmă, astfel încît atât revoluția, cît și contrarevoluția nici nu se echilibrau și nici nu se controlau reciproc, ci, într-un mod misterios, păreau că se înscrui în același curent al "violenței progresive", într-o direcție ce avansa cu o rapiditate crescîndă. Nu era altceva decât "mărețul fluviu de lavă al revoluției care nu crăta nimic și care nu poate fi oprit de nimeni", după cum marturisea Georg Forster, în 1793; spectacolul intrase sub semnul lui Saturn: "Revoluția își devorează propriii copii", după cum afirma Vergniaud, marele orator girondin. Nu era altceva decât "furnica revoluționară", cea care lansase revoluția în marșul său, *la tempête révolutionnaire și sa marche de la Révolution*, despre care vorbea Robespierre, acel puternic uragan care suprimase începutul de neuitat care se constituise în afirmarea "măreției omului în fața nimicniciei celor mari", după cum arăta același Robespierre, sau "reabilitarea onoarei raselor umane", în cuvîntele lui Hamilton. Era ca și cum o forță supraomenească intervenise în momentul în care oamenii începeau să-și afirme măreția și să-și revenească onoarea.

Această conotație a unui puternic curent din adîncuri, ce-i purta pe oameni mai întîi la suprafață, determinîndu-i să

Despre revoluție

HANNAH ARENDT

fie autorii unor acțiuni glorioase, pentru a-i duce apoi la decădere și infamie, avea să devină dominantă în deceniile ce au urmat Revoluției franceze. Diferitele metafore prin care revoluția apărea drept un proces irezistibil, și nu ca o acțiune umană, metafore ca torrent, fluviu sau curent erau create de actorii însiși; aceștia din urmă, oricără ar fi fost de îmbătați de licarea libertății abstracte, nu se mai considerau agenți liberi. Și dacă analizăm totul prin prisma unei reflectii cumpătate, cum ar fi putut să credă că sunt sau că au fost autorii propriilor acțiuni? Ce altceva decât furtuna năprasnică a desfășurării revoluției i-a schimbat în doar cîțiva ani atât pe ei, cît și convingerile lor cele mai intime? Nu erau oare cu toții regaliști, în

(continuare în pag. 30)

(urmare din pag. 29)

1789, cei care, patru ani mai tîrziu, aveau să fie conduși nu doar la execuția unui rege (care ar fi putut să fie sau nu trădător), ci și la denunțarea regalității drept "o crîmă eternă" (Saint-Just)? Nu erau oare cu toții avocați înfocați ai drepturilor de proprietate privată cei care, prin legile din Ventôse 1794, proclamau nu doar confiscarea proprietăților Bisericii și ale celor desemnați drept *émigrés*, ci și ale tuturor "suspectilor" pentru a le transfera celor "neferici"? Nu au fost ei cei care au formulat o constituție al cărei scop principal era o descentralizare radicală, pentru a discredită apoi acest cuvînt prin instalarea unui guvern revoluționar ale cărui comisii erau mai centralizate decît tot ce ar fi îndrăznit sau ar fi știut să pună în aplicare *l'ancien régime*? Nu erau cumva implicați, fiind uneori în postura învingătorilor, într-un război pe care nu l-au dorit niciodată și pe care nu credeau să-l cîștige vreodată? În final, nu poate rezulta decît faptul că ei știau chiar de la început (după cum mărturisea Robespierre într-o scrisoare adresată fratelui său, în 1789) că "prezenta Revoluție a provocat în cîteva zile evenimente mult mai importante decît întreaga istorie a omenirii de pînă atunci". Cineva ar putea fi tentat să credă că, de fapt, acest lucru era suficient.

După Revoluția franceză, a devenit un loc comun să interpretăm fiecare revoltă violentă, fie revoluționară, fie contrarevoluționară, ca pe un fel de continuare a mișcării inițiate în 1789, ca și cum perioadele de liniște sau cele de restaurație ar fi fost numai niște momente de răgaz, în care torrentul s-a retras în adâncuri pentru a izbucni cu și mai multă violență la suprafață – în 1830 și 1832, în 1848 și 1851, în 1871, pentru a menționa doar cele mai importante date ale secolului al XIX-lea. De fiecare dată, atât

aderenții, cît și opozanții acestor revoluții au conceput evenimentele ca fiind consecințe immediate ale momentului 1789. Iar dacă este adevărat ceea ce afirma Marx, și anume că Revoluția franceză și-a interpretat rolul în veșmintele române, nu este mai puțin adevărat că fiecare revoluție care i-a succedat, inclusiv cea din Octombrie, și-a susținut partitura conform regulilor instituite și evenimentelor desfășurate începînd cu 14 Iulie și terminînd cu 9 Thermidor sau cu 18 Brumă – date imprimate adînc în memoria poporului francez, încât chiar în prezent sunt identificate respectiv cu căderea Bastiliei, moartea lui Robespierre și venirea lui Napoleon Bonaparte. În mijlocul secolului al XIX-lea, și nu în perioada contemporană, este inventat termenul de "revoluție permanentă" sau, chiar mai semnificativ, cel de *révolution en permanence* (Proudhon), și, o dată cu el, și afirmația că "nu există mai multe revoluții, ci doar o singură revoluție, unică și perpetuă".

Dacă noul conținut metaoric al termenului de "revoluție" se naște din experiențele celor care au inițiat și apoi au jucat un rol în Revoluția franceză, el este în mod evident mult mai plauzibil pentru cei care i-au urmărit desfășurarea din exterior, în calitate de spectatori. Ceea ce apare ca fiind foarte evident în acest spectacol este faptul că nici unul dintre actori nu putea controla mersul evenimentelor, astfel încât acestea au urmat o direcție care avea foarte puțin în comun, dacă nu chiar nimic, cu intențiile forței anonime a revoluției. Acest lucru sună banal în zilele noastre, și probabil că ne este greu să înțelegem că din această afirmație pot rezulta nu numai banalități. Cu toate acestea, trebuie să amintim faptul că Revoluția americană – care s-a desfășurat exact în sensul opus și care insista tocmai pe ideea că omul este stăpînul propriului destin, cel puțin în raport cu guvernarea

politică – a permis participanților să să realizeze impactul pe care îl poate avea spectacolul incapacității omului de a-și determina propriile acțiuni. Binecunoscutul soc al deziluziei pe care a suferit-o, în Europa, generația contemporană evenimentelor din 1789 și restaurației dinastice de Bourbon s-a transformat aproape imediat într-un sentiment de groază îmbinată cu respect în fața istoriei. În timp ce ieri, în zilele fericite ale secolului Luminilor, doar puterea despotică a monarhului parea să se interpuă între oameni și libertatea lor de acțiune, acum apără dintr-o dată o altă forță, de această dată mult mai puternică, care-i constrîngea pe oameni după bunul său plac și de care nu există scăpare, nici rebeliune sau evadare; este vorba despre forța istoriei și despre necesitatea istorică.

La nivel teoretic, cea mai cuprinzătoare consecință a Revoluției franceze a fost nașterea conceptului modern de istorie în filosofia hegeliană. Ideea cu adevărat revoluționară a lui Hegel a fost aceea că vechea noțiune filosofică de absolut s-a inserat în domeniul acțiunilor umane și, mai precis, în acea sferă a experiențelor umane pe care filosofii au exclus-o în mod anonim din rîndul surselor capabile să genereze modele absolute. În mod clar, modelul pentru această nouă revelație prin intermediul unui proces istoric a fost Revoluția franceză, iar motivul pentru care filosofia germană post-kantiană și-a exercitat enormă influență asupra gîndirii europene a secolului al XX-lea, în special în țările expuse frâmantărilor revoluționare – Rusia, Germania, Franța –, nu a fost așa-zisul său idealism, ci, dimpotrivă, faptul că a părasit sfera simplelor speculații, pentru a încerca să formuleze o filosofie care ar corespunde și ar permite înțelegerea conceptuală a celor mai noi experiențe ale timpului. Totuși, această comprehensiune era în sine teoretică, în sensul vechi, inițial, al termenului de "teorie"; deși preocupată de domeniul acțiunilor umane, filosofia lui Hegel rămîne contemplativă. Înainte de această reconsiderare a ideilor, tot ceea ce fusese politic – acțiuni, cuvînte, evenimente – devinea fapt istoric, astfel încât noua lume, anunțată de revoluțiile secolului al XVIII-lea, nu a conținut, aşa cum susținea Tocqueville, o "nouă știință a politică", ci o filosofie a istoriei – destul de diferită de ceea ce constituie evenimentul poate cel mai important, și anume transformarea filosofiei în filosofie a istoriei, dar de care nu ne vom ocupa aici.

Din punct de vedere politic, sofismul acestei noi filosofii specific moderne este relativ simplu. Consta în descrierea și înțelegerea întregului domeniu al acțiunilor umane din punct de vedere al spectatorului ce asistă la o piesă, și nu din perspectiva actorului sau a agentului. Dar această eroare este relativ greu de surprins, tocmai datorită părții de adevăr pe care o conține, și anume că toate acțiunile oamenilor își dezvăluie adevăratul înțeles doar atunci când se află la final, astfel încât putem spune că doar spectatorul, și nu agentul, poate speră să înțeleagă ceea ce s-a petrecut într-un anumit moment al desfășurării evenimentului respectiv. Spectatorul, într-o măsură mult mai mare decît actorul, avea să interpreteze Revoluția franceză în termenii necesității istorice sau venirea lui Napoleon Bonaparte drept un "destin". Esențial este că toți cei care, de-a lungul secolului al XIX-lea și în cea mai mare parte a secolului XX, au urmat calea deschisă de Revoluția franceză, nu s-au considerat doar simpli succesiști ai Revoluției franceze, ci agenți ai istoriei și ai necesității istorice, rezultatul fiind unul evident, dar în același timp paradoxal, și anume că necesitatea s-a substituit libertății, devenind cea mai importantă categorie a gîndirii politice și revoluționare.

Totuși, există îndoieri în privința faptului că, fără acest moment 1789, filosofia ar fi încercat să se implice în sfera acțiunilor umane, să descopere adevăratul absolut într-un domeniu care este guvernat de relațiile dintre oameni,

relații ce sănătățile prin definiție relative. Cînd dacă era conceput într-o manieră "torică", se presupune că adversarul a să fie dezvăluit în timp, și de aceea nu buia să aibă o valabilitate eternă, ci pentru toți oamenii, indiferent de locul proveniență sau de cetățenia lor. Cu asemenea cuvînte, adevăratul nu trebuia să se poarte sau să corespundă cetățenilor, mijlocul cărora există o diversitate de opinii, sau subiecților naționali, pen care înțelegerea adevăratului era limitată propria lor istorie și experiența națională. Adevăratul trebuia să se raporteze la o calitatea sa de om, care evident nu există în realitate tangibilă, materială. În urmă, istoria, dacă avea să devină mediu prin care adevăratul urma să se dezvălui, trebuia să fie o istorie mondială, iar adevăratul revelat trebuia să fie "spirit mondial". În timp ce noțiunea de istorie ar fi putut atinge demnitatea filosofiei doar presupunând că înglobarea destinele oamenilor din întreaga lume ideea însăși de istorie mondială este îmod evident de origine politică; ea a precedată de Revoluția franceză și de cea americană, ambele făcîndu-și un titlu de glorie din faptul că au anunțat o nouă perioadă în istoria omenirii, fiind evenimente ce i-au implicat pe toți oamenii în calitatea lor de oameni, indiferent de locul de rezidență, de circumstanțe sau de naționalitate. Conceptul autentic de istorie mondială s-a născut din prima tentativă de a gîndi categoriile politice în termeni mondiali; cu toate că astăzi entuziasmul american, cînd și cel francez pentru "drepturile omului" au fost imediații nuantate prin apariția statului-națiune (care, oricără de efemer să ar fi dovedit în calitatea sa de formă de guvernare, a constituit aproape singurul rezultat permanent al revoluției din Europa), adevăratul este că, sub o formă sau alta, politica mondială a reprezentat de atunci înceoace un domeniu auxiliar al sferei politice.

Un alt aspect al teoriei lui Hegel care provine din aceleasi experiențe ale Revoluției franceze, este chiar mai important în contextul de față, din moment ce a avut o influență mult mai directă asupra revoluționarilor din secolele XIX și XX, asupra tuturor celor care, chiar dacă nu au învățat lecția de la Marx (care rămîne totuși cel mai renomât elev al lui Hegel) și nu și-au băut capul să-l citească pe Hegel, au considerat revoluția prin prisma categoriilor filosofiei hegeliene. Acest aspect privește o trăsătură a istoriei care, după Hegel, dar și în conformitate cu cei care i-au urmat, este în același timp dialectică și condusă de necesitate: din revoluție și din contrarevoluție, din evenimentele din 14 Iulie, dar și din cele din 18 Brumă, precum și din restaurarea monarhiei, din toate acestea s-a născut dialectica istoriei și opusul său, care își poartă pe oameni pe valul său irezistibil, asemenea unui curent puternic căruia trebuie să-i cedeze exact în momentul în care ei încearcă să instituie libertatea în această lume. Si aceasta este semnificația faimoasei dialectici a libertății și necesității, prin care ambele concepte pot, eventual, să coincidă – ceea ce constituie paradoxul cel mai înspăimîntător și, omenirea vorbind, cel mai greu de suportat dintre toate noțiunile gîndirii moderne. Si totuși Hegel care, o dată ce a văzut în 1789 momentul în care domeniul terestru și paradisul au devenit compatibile, s-ar fi putut să gîndească în termenii conținutului metaoric inițial pe care-l presupunea termenul de "revoluție", ca și cum, în timpul Revoluției franceze, irezistibila mișcare legitimă a corporilor celesti ar fi coborât pe pămînt; iar acțiunile umane ar dobîndit "necesitatea" și regularitatea ce pare mai presus de "melancolicul hazard" (Kant) și de tristul "apeneșec de violentă și de lipsă de sens" (Goethe), care de atunci pare să reprezinte una din calitățile remarcabile ale istoriei. Prin urmare, afirmația paradoxală conform căreia libertatea este fructul necesității, în concepția lui Hegel nu era mai paradoxală decît reconcilierea dintre paradis și lumea terestră. De altfel, în teoria lui Hegel nimic nu era tratat superficial, tot așa cum

dialectică sa despre libertate și necesitate nu rămânea loc pentru simple vorbe de duh. Dimpotrivă, erau concepte ce prezintau foarte mult interes pentru cei care erau încă sub impactul realității politice; de atunci, puternica forță a plauzibilității lor a constat mai puțin în evidență teoretică decât experiența secolelor traversate de războaie și de revoluții. Conceptul modern de istorie, ce accentuează într-un mod incomparabil caracterul de proces al istoriei, are mai multe puncte de plecare, dintre care cel mai important rămâne conceptul de natură – proces apărut la începutul perioadei moderne. Astăzi cîntării oamenii s-au inspirat din științele naturale pentru a concepe procesul ca pe o mișcare inițial ciclică, de rotație, permanent periodică – și chiar Vico gîndea istoria în acești termeni –, nu se putea evita considerarea necesității. Dar faptul că necesitatea, ca o trăsătură inherentă istoriei, ar trebui să supraviețuiască modernejii rupturi a ciclului eternelor reîntoarceri și să-și facă din nou apariția, înscriindu-se într-o mișcare liniară în esență, fără a reveni spre ceva cunoscut pentru a pătrunde într-un teritoriu necunoscut al viitorului, și datorează existența experienței politice, și nu unei speculații teoretice.

Revoluția franceză, și nu cea americană, a fost cea care a reprezentat scînteia generatoare de conflicte, tot astfel cum utilizarea noastră actuală a termenului "revoluție" și-a dobîndit conotațiile și nuantele pretutindeni, inclusiv în Statele Unite, de la desfășurarea Revoluției franceze, și nu de la mersul evenimentelor în Statele Unite sau din faptele Părinților Fondatori. Colonizarea Americii de Nord și guvernarea republicană a Statelor Unite reprezintă probabil cele mai însemnate, dar, cu siguranță, cele mai îndrăzneite fapte ale lumii europene; totuși, Statele Unite s-au aflat mai mult de un secol într-o izolare aproape perfectă față de Europa. De la sfîrșitul secolului trecut, Statele Unite au fost supuse întreitului atac al urbanizării, al industrializării și, cel mai important, al imigrării în masă. De atunci, concepte și teorii – deși, din păcate, nu au fost întotdeauna secundate de experiențe fundamentate – au migrat încă o dată din vechiul continent către lumea nouă, iar cuvîntul "revoluție", împreună cu conotațiile sale, nu a făcut excepție de la regulă. Este într-adevăr bizar să vezi cum secolul al XX-lea american este înclinat să interpreteze (într-o măsură mai mare decât opinia europeană instruită) Revoluția americană din perspectiva Revoluției franceze sau să o critique tocmai pentru că nu s-a conformat invățămintelor oferite de aceasta din urmă. Tristul adevăr este că Revoluția franceză, ce a sfîrșit printr-un dezastru, a devenit un model istoric mondial, în timp ce Revoluția americană, astăzi de bine împlinită, a rămas un eveniment de o importanță ceva mai mult decât locală.

De aceea, ori de câte ori revoluțiile au apărut pe scena politică a secolului nostru, ele au fost văzute din perspectiva imaginilor inspirate de desfășurarea Revoluției franceze, au fost incluse în concepțile create prin vizuirea spectatorilor și au fost înțelese în termenii necesității istorice. Remarcabil prin absența sa din spiritul celor ce au participat la aceste revoluții, dar și din al celor care au asistat sau au încercat să pună capăt revoluțiilor, a fost interesul profund acordat formelor de guvernare, interes astăzi de caracteristic Revoluției americane, dar și foarte important în primele faze ale Revoluției franceze. Revolutionarii francezi au fost cei care, copleșiți de spectacolul mulțimii, au exclamat, împreună cu Robespierre: *La République? La Monarchie? Je ne connais que la question sociale;* și au pierdut astfel, o dată cu instituțiile și constituțiile care alcătuiesc "sufletul Republicii" (Saint-Just), revoluția însăși. De atunci, oamenii au fost purtati vrînd-nevrînd de torrentul revoluțiilor spre un viitor nesigur, înlocuindu-i pe arhitectii ce intenționau să construiască pornind de la ceea ce ei considerau a fi înțelepciunea epocilor trecute;

iar, o dată cu acești arhitecti, a dispărut și încrederea linișitoare că un NOVUS ORDO SAECLORUM ar putea fi construit pornind de la niște idei și după modelul unei schițe conceptuale căreia fiecare secol i-a încrezînat adevărul. Doar punerea în aplicare avea să fie nouă, dar nu și concepțele. Timpurile erau "favorabile", după cum spunea Washington, deoarece "au descoperit pentru noi... comoriile cunoașterii dobîndite prin efortul filosofilor, al înțeleptilor și al legislatorilor ce au existat de-a lungul secolelor"; revolutionarii americanii au reușit, cu ajutorul lor, să acționeze în conformitate cu circumstanțele, în condițiile în care politica britanică nu le-a lăsat decât alternativa formării unui nou corp politic. Iar de atunci a fost oferită oamenilor șansa de a acționa, de atunci istoria sau circumstanțele nu mai puteau fi incriminate: dacă cetățenii americanii "nu

vor mai fi pe deplin liberi și fericiți, vina le va apărea în întregime". Având în vedere acest lucru, lor nu li s-ar fi putut întîmpla niciodată ca doar peste cîteva decenii cel mai subtil și cel mai profund observator al evenimentelor înșăptuite de ei să afirme: "Mă uit înapoi din secol în secol, pînă în cele mai îndepărtate tim-puri ale antichității, dar nu găsesc o asemănare cu ceea ce văd astăzi; mintea omului rătăcește în obscuritate ca și cum trecutul ar fi încetat să-și răspîndească lumina spre viitor".

Vraja prin care necesitatea istorică a fermecat mintea umană de la începutul secolului al XIX-lea a cîștigat în intensitate prin Revoluția din Octombrie, care a avut pentru secolul nostru aceeași semnificație profundă pe care a avut-o Revoluția franceză pentru contemporanii săi – cea de a cristaliza la început toate speranțele oamenilor pentru a le provoca

mai tîrziu o deziluzie desăvîrșită. Numai că, de această dată, nu era vorba despre experiențe inedite care inoculau niște idei, ci despre o modelare conștientă a desfășurării unei acțiuni după exemplul evenimentelor petrecute în vremuri apuse. În mod sigur, doar constringerea cu două tăisuri, ale ideologiei și terorii, primul exercitîndu-și influența din interior, iar cel de-al doilea din exterior, poate explica în întregime resemnarea cu care revolutionarii de pretutindeni, aflați sub impactul Revoluției bolșevice, și-au acceptat sentința; dar probabil că în acest caz lecția învățată de la Revoluția franceză devenise o parte integrantă din constringerea autoimpusă pe care a generat-o gîndirea ideologică din zilele noastre. Problema a fost întotdeauna aceeași: cei care urmăseră școala revoluției cunoșteau cursul pe care o revoluție trebuie să-l urmeze. Ceea ce au imitat ei

Crizele sunt vremuri propice miturilor. Timpurile normale, cu rutina lor, ascund miturile. Revoluția, criza cea mai profundă, face vizibile miturile unei societăți mai mult ca orice alt eveniment. Conflictul nu se desfășoară numai la nivelul contestării și preluării puterii concrete, ci și pentru înălțarea vechilor simboluri și impunerea altora. Miturile politice își dezvăluie prezența o dată ce mulțimile inundă străzile și contestă ultimativ deținătorii puterii. Victoria insurgenților are ca reflex instaurarea altor mituri, ritualuri, simboluri, ceremonii etc. În decembrie 1989, clădirile guvernamentale au fost asaltate nu doar pentru că erau locurile unde se luau decizii. Vandalizarea lor a fost expresia instinctului masei de a distrugere trecutul. Pentru că o revoluție face o separație netă între trecut și viitor. Incendierea portretelor dictatorului, înălțarea stelei de pe steagul tricolor, demolarea statuilor au fost acte de exorcizare. Lor li s-au atașat acte de inaugurare și consacrată a "vremurilor noi". Aceste acte s-au produs prin intermediul televiziunii (trecerea cuiva pe micul ecran era o legitimare: acea persoană nu aparține trecutului) și prin mitinguri (mai ales cel din 22 decembrie, după ce mulțimea contestată, amenințată cu masacrul, a devenit mulțimea învingătoare). Discursurile tinute de Petre Roman, Ion Iliescu, Dumitru Mazilu au avut acest caracter: să fie recunoscuți ca lideri ai revoluției de mulțimea răsculată, într-un loc consacrat al revoluției, înainte de a se înfățișa societății prin intermediul TV. Ei au fost "unși" de mulțimea răsculată prin discursurile rostite acolo. Balconul clădirii CC a fost locul de trecere din profan în sacru, unde se oficializează ritualul de pasaj dintr-o lume-ntr-alta. (A. van Gellep *The Rites of Passage*, 1977, p. 10-11).

La București, revoluția s-a declansat în plin ritual de omagiere și supunere față de Ceaușescu. Mulțimea fusese adunată în Piața Palatului pentru a-și manifesta "strînsa unitate în jurul conducătorului"; în paralel cu desemnarea insurgenților timișoreni ca trădători, dușmani, huligani, descalificați ca oameni și cetăteni ai patriei sfinte, pentru a justifica astfel uciderea lor. De vreme ce nu erau cetăteni, ci trădători, și nici oameni, ci dușmani perfizi, ei puteau fi uciși fără să se încalce vreo lege. Nici locul nu a fost ales întâmplător. Cariera internațională a lui Ceaușescu a început la 21 august 1968, o dată cu discursul împotriva invadării Cehoslovaciei. Atunci a reușit să ralieze în jurul lui societatea românească, frustrată de sovietizarea țării, ca și interesele strategice ale Occidentului. Mitul lui David care se opune lui Goliat i-a asigurat lui Ceaușescu 21 de ani de putere absolută. Ceaușescu a încercat în 21 decembrie să refacă ziua consacrării sale. Datele ceremonialului sănătății aproape identice. Dar ceea ce trebuia să fie un ritual de rutină, încă o demonstrație a puterii absolute a dictatorului, s-a transformat în sfîrșitul său. Din '68 până în '89, Ceaușescu s-a identificat – în proprii lui ochi – cu istoria națională, cu poporul, cu patria. Orice contestare a puterii sale echivala cu un act de profanare a acestor valori. La acest tip de argumente se adaugă cele furnizate de ideologia marxistă: comuniștii se considerau o elită mesianică, a cărei misiune era să creeze societatea perfectă. Ei se bazau pe cunoașterea "legilor obiective" ale istoriei, iar aceste legi, identificate de Marx, desemnau proletariatul ca gropar al burgheziei. Avangarda acestuia, partidul leninist, trebuia să conducă societatea spre utopia egalitaristă. Cei care nu aparțineau sectei inițiaților, aparțineau în egală măsură profanului și trecutului. În consecință, trebuiau exterminăți. Contestația regimurilor comuniste nu era doar manifestarea nemulțumirii unor segmente sociale față de un guvern, ci desacralizarea elitei. Riposta acestia a fost: moartea.

În 1989, cultul persoanei lui Ceaușescu atinsese apogeul. El a apărut la TV, în 20 decembrie, pe un fundal încărcat de

STELIAN TĂNASE

Ceremonii în decembrie

simboluri (steaguri roșii și tricolore, stema RSR), înconjurate de cățiva din adjuncții săi și soție. Ritualul avea rolul de a mobiliza încă o dată societatea. Ceea ce trebuia apărat era monopolul puterii "celui mai iubit fiu al poporului", salvatorul patriei din 1968. Societatea fusese adusă sub control, spontaneitatea și autonomia ei eliminate. "La mythologisation... évide le corps social de ses organes vivants, le mortisés par une dévitalisation progressive au profit de l'État, du dirigeant, du sauveur qui a la périlleuse responsabilité d'assumer toute la vie sociale, d'être le Supreme." (Pierre Lantz, *Crise politique et crise symbolique*, p. 48). Tehnica obișnuită a dictaturilor de a rezista spontaneității societății este, de a ritualiza viața publică. Ele im-

decăt orice alt regim politic pînă la el. Preocuparea lui principală a fost să evite confruntarea între utopia egalitaristă și concretul social. Tinerea separată a celor două entități s-a făcut prin combinarea ritualurilor cu represiunea (atunci cînd elemente spontane, incontrolabile își făceau apariția). În decembrie, nu a lipsit nici unul din aceste momente: represiunii de la Timișoara îi corespunde lansarea în toată țara a mitingurilor de solidaritate cu secretarul general. Urma să se manifepte patriotic adeziunea populației și să fie înfiereți huliganii și dușmani străini care complotau împotriva unității naționale. Primul moment corespunde necesității distrugerii fizice a celor care "se opuneau istoriei", viitorului luminos. Al doilea corespunde necesității fictionării

pun ideologiei și încadrează "haosul societății" în ceremonii publice controlate. Acest tip de regimuri au un caracter mitologic pentru că suprapun realității fictiunea. De succesul acestei întreprinderi depinde durata dictaturii. Comunismul a durat cît a durat pentru că a reușit să încadreze societatea în mai mare măsură

realității, impunându-i imaginii oficiale, rituale, care să permită refacerea unității în jurul dictatorului.

Victimizarea societății (începînd cu formele excesive – lagăre, sănătate de muncă forțată – și continuînd cu formele banale – mizeria traiului cotidian, presiunea psihologică etc.) a fost o dimen-

siune a regimurilor comuniste de-a lungul istoriei lor. Această victimizare putea să fie de rutină, cînd societatea suportă pasivă teroarea, sau să îmbrace forme exitare, violente, atunci cînd era în intenția regimului să terorizeze societatea pentru a preîntîmpina rezistența acestuia (mai ales în perioada de început) sau cînd societatea se revoltă. Societatea poloneză a trecut de cîteva ori prin această ultimă versiune: în 1956, 1968, 1970, 1980-1981. Cea ungără o dată, în 1956. Cea cehoslovacă, în 1968. Cea est-germană, în 1953. România a cunoscut această formă suicidară și ucigașă la sfîrșitul intervalului, în 1989. Atunci, regimul Ceaușescu trece de la practicarea violenței de rutină la violență exitară. Violența era "justificată" prin opozitia sacră/profan. Monopolul puterii era prima dimensiune. Societatea – a doua dimensiune.

La 20 decembrie, Ceaușescu se adreseză societății prin intermediul TVR. El pună în conjuncție toate miturile care-l susținătorul pînă în acea zi. Mitul central este cel al agresiunii și conspirației externe împotriva patriei sfinte. Identificarea sa cu poporul, cu societatea, cu istoria și viitorul ei este tipic pentru bolșevism. Stalin, după invazia germană, renunță la clișeele marxiste ale luptei de clasă și vorbește în numele mamei Rusia și al patriei în primejdie. Același discurs este utilizat de Gomulka în martie 1968, cînd se produc manifestații studențești, sau de Gierek în august 1980. Nu întîmplător Ceaușescu a făcut apel, în decembrie 1989, la mitul central al regimului său. Dar situația era schimbătură, societatea era alienată după 20 de ani de săracire continuă și înfricoșată de masacrul de la Timișoara. Interesul strategic al Occidentului pentru România scăzuse mult după martie 1985, cînd Gorbaciov preluase puterea. Miturile "epocii Ceaușescu" deviniseră inoperante într-o realitate schimbătură radicală. Regimul era izolat și impopular. Instituțiile, de-a lungul anilor '80, au încetat pe rînd să funcționeze. Charisma lui Ceaușescu era ultima instituție. El a încercat să utilizeze pentru a mobiliza societatea în sprijinul său, după ce propaganda, securitatea și armata au eşuat. Imaginea lui se schimbă din "lider curajos, pragmatic, înînd piept colosului sovietic" în "dictatorul nebun al României", seful unui clan familial care distrusese țara". Mulțimea nu aude ce rostește Ceaușescu din balconul CC al PCR, pentru că are în auz strigătele de pe străzile Timișoarei. Ceaușescu încalcă pactul guvernării sale, care interzicea victimele omenești. Imaginea "salvatorului patriei" era distrusă, de vreme ce mai mulți cetăteni (se vorbea de zeci de mii de morți) fusese uciși la ordinele lui. Rolul se încheia. Încalcarea celui mai strict tabu (să nu uciizi) a răsturnat complet starea de spirit a populației și relațiile ei cu stăpînul necontestat. În ciuda fricilor, prezintă în continuare, a devenit evident că "zeul era un monstru", un idol fals. O dată pactul încălcătat, zilele sale erau numărate. După uciderile rituale de la Timișoara, Sibiu, Cluj, București, ordonate de el, Ceaușescu ar fi pierdut puterea chiar dacă în restul Europei regimurile comuniste nu să ar fi prăbușit. E posibil să fi scăpat cu viață, și ritul de sacrificare din 25 decembrie, de la Tîrgoviște, să nu se fi produs. Riturile dominante în revoluții sunt cele de separare. Necesitatea de a inaugura este dublată de aceea de a închide trecutul, de a alunga zeii căzuți, de a-i ucide după ce ei au exercitat acest drept asupra mulțimii. (René Girard, *La violence et le sacre*, 1972, p. 63-71). □

STELIAN TĂNASE (born 1952), writer. He graduated from the Faculty of Philosophy of the Bucharest University. He published two novels. Vice-President of the Chamber of Deputies of the Parliamentary Foreign Affairs Committee. Editor of *Sfera Politicii*.